

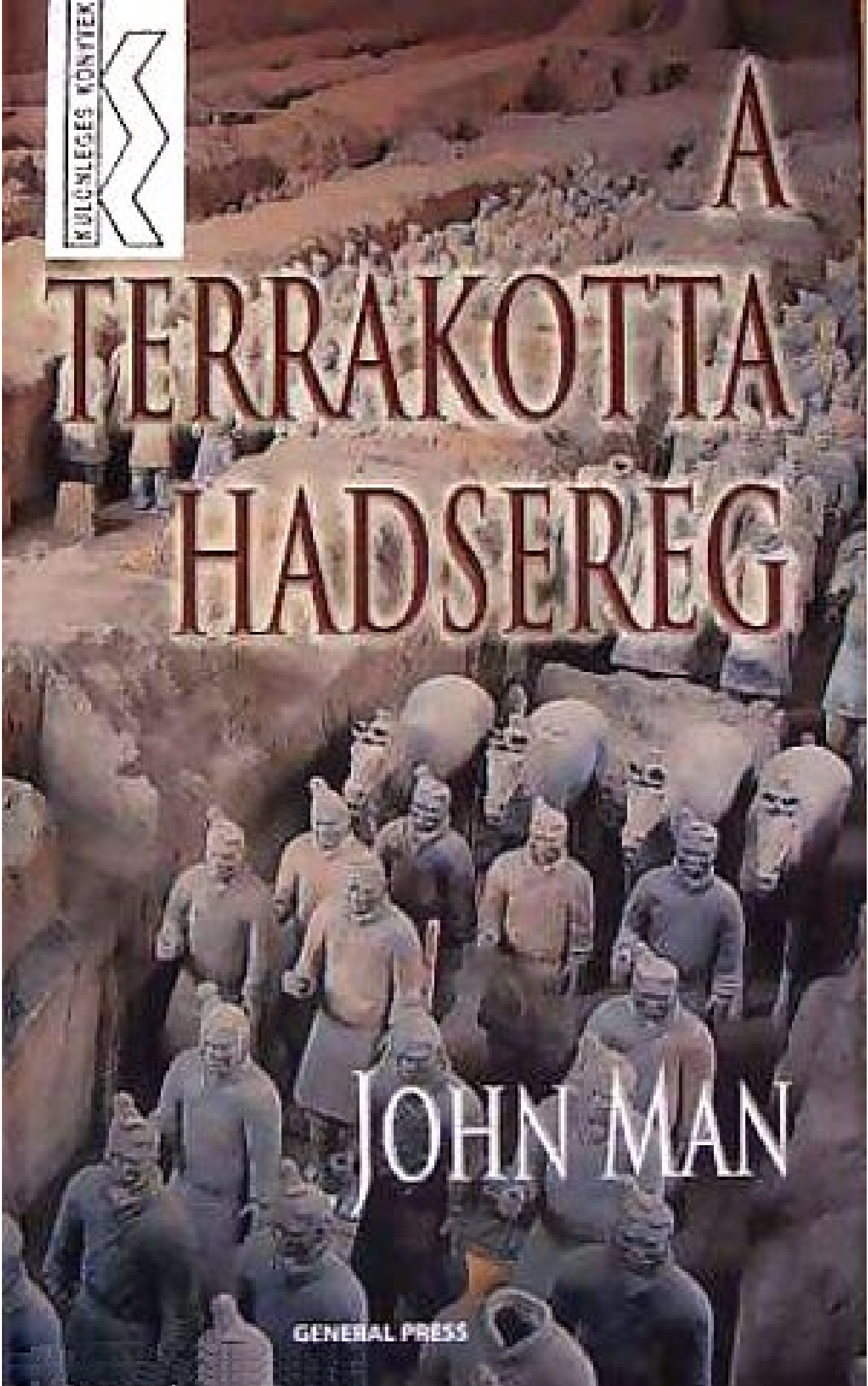
KÜLÖNLEGES KONFERT

A TERRAKOTTA HADSEREG

JOHN MAN

GENERAL PRESS

John Man

A terrakotta
hadsereg

GENERAL PRESS KIADÓ

KÜLÖNLEGES KÖNYVEK SOROZAT

A mű eredeti címe

The Terracotta Army

Copyright © John Man 2007

This edition is published by arrangement with Transworld Publishers, a division
of The Random House Group Ltd.

Hungarian translation © Erdélyi András

© General Press Kiadó

Fordította ERDÉLYI ANDRÁS

Szerkesztette PÁLFI ANNA

Szakmailag ellenőrizte POLONYI PÉTER

A borítótervet
GREGOR LÁSZLÓ
készítette

ISSN 1585-6860
ISBN 978 963 643 001 6

Felelős kiadó LANTOS KÁLMÁNNÉ
Irodalmi vezető BESZE BARBARA
Művészeti vezető LANTOS KÁLMÁN
Felelős szerkesztő BÁRDI ERZSÉBET

TARTALOM

ELŐSZÓ

Múlt és jelen hadserege

A terrakotta hadsereg vonzza a közhelyeket, mint fény az éjjeli lepkét, ám egyik közhelyes részigazság sem fedti le a teljes igazságot. A méltóságteljes figurák keltette hatás részint abban a legmélyebbről jövő érzésben rejlik, hogy e derék agyagkatonák titkos univerzumok - a művészi tökély, a szervezettség, a vallási-történelmi jelentőség és a nyers hatalom - őrzői.

Mindez egyetlen ember nevéhez kötődik, az Első Császárhoz, aki Kínát egymással hadakozó fejedelemségekből a mai egységes nemzet magjává formálta. Bámulatos teljesítmény volt még a történelem egyik legkiemelkedőbb személyiségétől is, - aki látnoki képességeket, vezetői készséget és mérhetetlen könyörtelenséget egyesített magában - hogy a vonakodó riválisokat közösségbe kényszerítette. Ám ennél is meglepőbb, hogy mindezt tíz év leforgása alatt vitte véghez (Kr. e. 230-221), abban az évtizedben, mely sokak szerint Kína ötezer éves történelmének legfontosabb tíz éve volt. Az Első Császárban élt valami halvány sejtelem arról, hogy az egység hasznos, és ezt a megérzését olyan eszménnyé tudta formálni, amellyel Kína egyszer s mindenkorra révbe ért.

Egység és karakter; a hadsereg, a roppant sírhalom, és a test, amelyet őriz - egymástól elválaszthatatlan elemek. Az Első Császár rátermettsége nélkül nem volna egység; egység nélkül nincs szervezettség, nincs ipari méretű tökéletesség, nincs sírdomb, és egyáltalán: nincs szükség semmiféle szellemhadseregre.

Megannyi talány kötődik a hadsereghez. Az egyik: a harcosokat nem arra szánták, hogy emberi szem valaha is lássa őket. A másik furcsaság, hogy ezek az agyagfigurák - a terrakotta szó annyit jelent: égetett agyag - ragyogó kékeszürke és sárgásbarna árnyalatokban pompáztak, amikor eltemették azokat. Mai látásunkat

elhomályosítják a körülmények: a tűz, amelyben kiégették a figurákat, az eltelt idő, amely megfosztotta eredeti színeiktől, és persze az a politikai kíváncsiság, amely 1979-ben díszszemle pompában sorakoztatta fel őket - noha efféle feladatkört senki nem szánt nekik mindaddig, amíg az 1. számú vermet 1979-ben meg nem nyitották.

Ám az összes között a legmeglepőbb talán a cserép hadsereg jelenkori fontossága. A leletegyüttes csakis azért kerülhetett napvilágra, mert az Első Császár gondolkodásmódjában és cselekedeteiben követte az idők szavát, miként az eltökélt, ellentmondást nem tűrő, könyörtelen nemzetépítő Mao Ce-tung jellemezte őt. Ennek következtében az agyag hadsereg eltávolodott eredeti rendeltetésétől - vagyis hogy megvédjen a gonosz szellemektől -, helyette más harci feladatot kapott: támasztékul szolgálni a nemzet múltjához és jelenéhez. A terrakotta hadsereg, a nagy falhoz hasonlóan, Kína történelmének két alapelemét testesíti meg: a földrajzi egységet és a kontinuitást.

I. RÉSZ AZ EREDET

ELSŐ FEJEZET *A felfedezés*

Ha Kína hajdani fővárosa, Xian irányából közelítesz a terrakotta hadsereghez, olyan érzésed támad, mint amikor valami roppantul felemelő dolog, egy palota trónterme vagy egy pompás katedrális

oltára felé tartasz. Először a gyorsforgalmi útra térsz, kelet felé. Fellelegzel, hogy kiszabadultál Xian fullasztó forgalmából. Aztán, ha nincs köd, hegyek köszönnek rád, zöldes hegygerinc dereng fel jobb felől. Ez a Li-shan (Fekete Ló-hegy), a hadsereg háttérfüggőnye. Ha sietős, végigmehetsz a gyorsforgalmi úton, egészen a harcosok kapujáig, én azonban a másik utat választom, Lintong felé, ahol az ásványokban gazdag gyógyforrásokban hajdanán császárok fürdöztek, s ahol ma turisták teszik ugyanezt. Lintong vályogfalú parasztházakból álló apró település volt egykoron, ma modern város, saját egyetemmel, gombamód szaporodó, elegáns szállodákkal - kézzelfogható bizonyítékeként annak a fejlődésnek, amelyet az agyag hadsereg hozott a térségnek az elmúlt harminc évben.

A város központjában az út kettéágazik, és a kereszteződésben ott áll a hadsereg megálmodójának félelmetes szobra. A több ezer tonnás gránittömbből lovak bontakoznak ki, és egy diadalszekér, amelyet maga az első császár hajt. Az az ember, aki létrehozta a hadsereget, amely egyesítette Kínát, és azt a *másik* hadsereget, amely ma is őrzi őt a lelkek birodalmában. Mellette áll első számú tábornoka, Meng Tian, az északi barbárok visszaverésére tervezett nagy fal építtetője. A Qin-egyesülés Szobra nem más, mint kőbe vésett energia; modern (1993-ból való) kinyilatkoztatása annak, amit teljesítményével ez az ember a mának üzen.

Fordulj jobbra, haladj el a Téli Palota és gyógyforrásai mellett, hagyd el a drótkötélpályát, amely felvinne a Li-hegyre, ha lenne rá időd, s így eljutsz az üzemig, ahol harcosok másolatait, a valódiak előfutárait kínálják eladásra.

Jobb kéz felől emelkedik maga a sírdomb, hatalmas, lapos oldalú, zöld halom, háttérben a hegyekkel - lenyűgöző látvány, amely kétezer-kétszáz éve magasodik a környező gyümölcsöskertek és földek fölé. Fenyők fátyolozzák most, ám ezek új telepítésűek. Történelmileg nem volt itt fátyol, csak puszta föld, mely elég mély

ahhoz, hogy őrizze a hely féltett titkait: a császár koporsóját, földalatti palotáját, s ki tudja még, miféle kincseket.

De kit vagy mit kell itt még védeni? Már csak egy kilométer, és ott vagy. Hatalmas fal szegélyezi a területet, ahol a Terrakotta Hadsereg Múzeuma áll. Autóparkoló, amelyre nagy, fehér szobor tekint le: természetesen az Első Császár magasodik a díszszemlékhez is elegendő betonozott terület, a kocsik és a turisták fölé.

A szelíd emelkedő és az újonnan felállított bódék sora takarja még célállomásodat, de újra feltámad benned az érzés, hogy valami grandiózus dolog felé közelítesz.

Mire túljutsz a forgóajtón, s ott állsz a roppant előcsarnokban, alig várod már, hogy beléphess az 1. számú verembe, és lepillanthass végre az agyagharcosok soraira. Ne siesd el! A harcosok megvárnak, neked viszont ott a lehetőség, hogy elképzeld, milyen lehetett a hely, mielőtt idetelepült a turistacsalogató üzletsor, a hét csarnok, a hatalmas pláza, s mielőtt az egészzet ellepte a fényképező-kattintgató tömeg. Állj meg az 1. számú verem pályaudvari méretű boltíve előtt, és tekints balra! Fehér burkolatú épületet fogsz látni, szögleteset, mely minden szegletében az 1980-as éveket idézi. Köríves filmvászon tárul eléd; dokumentumdráma pereg a harcosokról. A film folyamatosan ismétlődik, úgyhogy most se kapkodj, nem maradsz le semmiről! Időzz el az előcsarnokban, ahol könyvesstandok sorakoznak, és a harcosok másolatait árulják, az életnagyságútól a sakkfigura méretűig!

Balra, ha átvereksszed magad a tömegben, egy könyvespulthoz jutsz, amely mögött egy öregember ül, súlyos, kerek szemüvegben. Sietve kanyarítja oda a nevét a turisták által az orra alá tolt könyvekre, de közben föl se néz. Nem túl boldog. Fejét szinte folyamatosan papírlegyezővel takarja el, mert szeme már nehezen viseli a vakuk villogását, ugyan kitett maga elé egy esengő feliratot

angolul és kínaiul is: „No photo!”, de nem mindenki veszi figyelembe a kérését. A neve Yang Zhefa, egyike a négy, ma is élő fivérnek (kettő meghalt), akik ma már nyolcvanas éveiket tapossák, s valamennyien abból élnek, hogy könyvet dedikálnak: itt és más standoknál odakint, valamint a közeli gyógyforrásoknál. Tudniillik - az idegenvezető el fogja mondani neked -, ők a harcosok „felfedezői”.

Túl öregek, túl süketek, s a média rohamaitól, az örökös faggatózástól túlzottan elcsigázottak ahhoz, hogy újra elmeséljék történetüket; egyébként sem valószínű, hogy újabb részletekkel tudnának szolgálni. Akadnak ugyanis szempontok, melyek nem teljesen passzolnak a felfedezői imázshoz. Vess egy pillantást Yang úrra, told elé a könyvedet dedikálásra, ne fényképezz, és tartsd szem előtt, hogy fivéreivel együtt úgy keveredett bele a felfedezésbe, mint Pilátus a credóba!

*

1974 tavaszán Shaanxi tartomány középső részét aszály sújtotta. A délen magasodó Li-hegy meredek lejtői rendes körülmények között gondoskodnak arról, hogy a sziklás vízmosásokból elegendő víz jusson a kutakba, s öntözni lehessen a datolyaszilva- és gránátalmaligeteket. Ez az év azonban más volt.

Március közepén, egy este a hat Yang fivér a falut szegélyező datolyafák között gyülekezett. A falu történetesen a családnevüket viseli: Xiyang (Nyugati Yang). A datolyaszilvaligetben gubbasztva és bagózva a Yang testvérek a szárazság miatt aggodalmaskodtak. Negyvenes-ötvenes éveikben jártak, egész életüket puritán vályogházaikban töltötték, a falu határán túlra csak késő nyaranta kalandoztak, akkor sem tovább pár száz méternél, hogy eladásra kínálják gyümölcseiket. Arra igen ritkán szánták el magukat, hogy buszra szállva megtegyenek negyven kilométert, s bemerészkedjenek Xian ősi fővárosába. Ha ez így megy tovább -

töprengtek a fivérek ezen az aszályos márciusi estén -, akkor bizony ínséges télnek néznek elébe. Miből lesz szép, kövér, piros gyümölcs télire; mit eszik majd a család? Víz kellene, de gyorsan! Vagyis új kutat kell ásni! A falu előljárójához talán lehetne segítségért folyamodni, csakhogy a Yang család réges-rég, már jóval Mao 1949-es forradalma előtt hozzászólt ahhoz, hogy csakis a saját erejében bízhat.

- Rendben, akkor lássunk hozzá! - mondta az egyikük.

De hol? A legidősebb testvér, Yang Peiyan felnézett a Li-hegyre, és egy szurdok felé mutatott. Ha egyáltalán van ott víz, akkor ezt az irányt kell követnie, és onnan tudja táplálni a pár száz méterrel arrébb fekvő gyümölcsöskerteket. Bólintások, jóváhagyó mormogások: ez lesz a legjobb hely.

Másnap reggel a testvérek ásót ragadtak, és felbaktattak a gyümölcsfákhoz - a fák némelyikén már rügyek fakadtak -, és ásni kezdtek, jó nagy gödröt jelölve ki, legalább négyméteres átmérővel, mert tudták, hogy mélyre kell ásniuk.

Nem is volt semmi baj, ment minden, mint a karikacsapás. Délre már egy méternyi leástak, amikor a vörös talajrétegben váratlanul valami keménybe ütköztek. Vasra gondoltak először, mert csak úgy szikrázott az ásó hegye, ahogy odacsaptak vele.

Mi ez? Valami régi égetőkemence? - morfondírozott egyikük. Azért gondolhatott erre, mert köztudomású volt, hogy régen cserépedényeket égettek errefelé, s ehhez nyilván kemence is kellett. Ám ha valóban égetőkemencéről van szó, akkor át lehet törni a tetejét. Folytassák, vagy kezdjék újra másutt? Úgy döntöttek, hogy itt kell tovább ásni. Felváltva csákányozni kezdték a kemény vörös földet.

A következő két napon mindössze harminc centimétert tudtak haladni. Aztán megint könnyen ment az ásás. Ahogy mélyebbre jutottak - naponta fél métert haladva -, létrát támasztottak a gödör

oldalának, a fellazított földet kosárba hányták, a kosarat a felszínre húzták s kiürítették. Közben kis cserépdarabok is kerültek a kosárba, de ezen nem lepődtek meg, miután megállapították maguk közt, hogy bizonyára egy égetőkemence fedelét törték át. Tévedtek, persze. A törmelék égetett agyag volt, ők maguk pedig az összeomlott tetőszerkezet hamurétegén és a kétezer év alatt rárakódott földrétegen keresztülhatolva a terrakotta hadsereg vermének belsejébe jutottak. A hét végére a gödör mélysége megegyezett a szélességével.

1974. március 29-én egyikük - Yang Zhefa azt állítja, hogy ő volt, de a többiek ezt vitatják - kiásta az első nagyobb cserépdarabot. Akkor persze egyiküket sem érdekelte. Víz kellett nekik, nem holmi cserépdarab. Folytatták az ásást, kisebb darabokat hajigáltak a felszínre, mígnem egyikük felkiáltott: - Találtam egy korsót, jó nagy!

A fivérek mind odasereglettek, és lenéztek a gödörbe, ahol mintha valóban egy agyagkorsó teteje látszott volna ki a földből. Ez legalább jó lesz valamire! Ha az edény sértetlen, haza lehet vinni, s télire megtölteni datolyával meg gránátalmával.

Ettől jobb kedvük lett. Ketten vagy hárman odalent folytatták a munkát, a többiek a földdel teli kosarat húzták föl. Ám amikor a lentiek lassan megtisztították a cserepet, Yang Zhefa csalódottan sóhajtott föl. Nem korsó volt az, hanem egy agyagszobor része. Teljesen használhatatlan, akárcsak a többi agyag limlom - arról nem is beszélve, hogy rosszat jelent, mert a föld alól jön, amely ugyebár a halottak birodalma. Beemelte a holmit a kosárba, és fölszólt: - Húzzátok fel, és dobjátok ki! Semmit sem ér.

Ám ahogy újra ásni kezdett, föld pergett ki a torzó által hagyott üreg oldalából, és Zhefa olyat látott, amitől tátva maradt a szája.

- Egy földisten! - kiáltott föl.

A többiek megint odagyűltek, és rémület lett úrrá mindannyiukon. Egy fej látszott ki a földből: rájuk meredő szempár,

hosszú haja copfba kötve, és bajusz. Egyikük az ásójával megérintette, és a tompa koppanás arról árulkodott, hogy a fej sértetlen, és szilárd.

- Igen, ez egy földisten - hümmögtek.

- Ha ez egy égetőkemence - okoskodott valamelyikük -, akkor hogy kerül ide egy földisten? Szerintem ez egy templom.

- Kemence vagy templom, nem mindegy? - csattant fel Yang Zhefa, aki nagyon szeretne volna, ha nem látszik rajta, mennyire megrémült. - Hagyjuk a képzelődést! Ássunk tovább!

Így hát leporolták magukat, morogtak egymásnak valami biztatásfélét, és nem beszéltek többet a földistenről, mert az csak szerencsétlenséget hoz, és akadályozza őket abban, hogy vizet találjanak.

Felkerült a fej, majd a test: karok, lábak és más testrészek; kosárral mindet felhúzták, és odafent félrelökték.

Gyerekek játszadoztak a közelben, felfigyeltek a mozgolódásra, s odaszaladtak, hogy szemügyre vegyék a különös tárgyakat. - Ellenségek - mondta az egyikük -, gyerünk, győzzük le őket! - Köveket dobáltak az agyagformákra, majd némelyik darabot felkapták, s hazavitték. Valamelyikük hosszú karót csúsztatott a szinte sértetlen torzó kezébe, egy agyagfej köré rongyot tekert, majd azt ráhelyezte a szobortestre, s így madárijesztő lett belőle. Néhány felnőtt is odajött bámészkodni. Egy hetvenéves öregasszony felkapott egy fejet, hazavitte, lemosta, asztalára tette, füstölőt gyújtott, és imádkozott a fejhez.

Időközben a kútnál újabb felfedezések történtek. Ötméteres mélységben téglafalra bukkantak, és három bronzdarabra, melyekről kiderült, hogy szerszámíjkioldók, és előkerült temérdek bronz nyílhegy is. Égetőkemencéhez, templomhoz mindennek nyilvánvalóan semmi köze, s ettől a Yang fivérek újra felvillanyozódtak. Vizet ugyan nem találtak, de amire rábukkantak,

az majdnem olyan jó! Apjuk még az 1920-as években az Első Császár sírboltjánál talált efféle téglákat, így hát a fiúk tudták, hogy a leletek a Qin-időkből valók. Hatalmas szerencse volt ez, mert gazdag emberek előszeretettel vásároltak ilyesmit. Az a hír járta ugyanis, hogy ha a téglát valaki párnának használja, lehűti vele a vérét, javul a látása, és boldog, hosszú életre számíthat.

A leletekkel üzletelők között akadtak olyanok is, akik a bronz nyílhegyekben láttak fantáziát. A bronz értékes fémhulladék. A bronzláz akkor tört ki, amikor egy fiatal földműves több kiló nyílhegyet gyűjtött össze, elvitte a két és fél kilométerre fekvő Dai Wang faluba, ahol készpénzt kapott érte egy hulladékgyűjtő telepen.

Kis híján követte a példáját egy hatéves kisfiú, Wang Lia-nyuan, aki ma tekintélyes ember ezen a vidéken, ugyanis ő vezeti a terrakottaharcosok másolásával foglalkozó üzletágot. - Egy valamire pontosan emlékszem - meséli Wang a fogadószobában, mely pár lépésnyire van a kút-lelőhelytől. - Egy barátom kihozott az ásáshoz, és a csak úgy összedobált halomból fölmarkoltunk pár nyílhegyet. A barátom bevitte a hulladékgyűjtő-központba, és kapott érte valami zsebpénzt. Én nem mehettem vele, mert túl kicsi voltam; ő idősebb volt pár évvel.

A következő két hétben fölgyorsultak az események. A téglák eltűntek, a nyílhegyeket eladták, a törmelékeket és cserépdarabokat szétszórták. A Yang fivérek nem verték nagydobra, miféle különös és feltehetően gonosz dolgokat találtak a földjükben, ehelyett folytatták az ásást.

Arról persze sejtelmük sem volt, hogy a kútjuk pontosan annak a veremnek a délkeleti csücskén helyezkedik el, mely a terrakotta hadsereget őrzi. Ha pár lépéssel arrébb kezdenek el ásni, az égvilágon semmit sem találnak. De a szélesebb nyilvánosságot még így is elkerülte volna a dolog, ha a főnökük, a mezőgazdasági káderosztály vezetője történetesen nem tart általános munkaügyi

ellenőrzést. A főnök meglátta a törmeléket és a cserépdarabokat - a látvány olyan volt, mintha egy fazekasműhelyt dúltak volna föl -, és úgy vélte, jobb, ha szól valakinek. A Yang fivérek, akik úgy döntöttek, hogy nem vesznek tudomást az árnyékvilág látomásszerű felbukkanásáról, most, anélkül, hogy tudtak volna róla, életük fordulópontjához érkeztek.

A további történések kulcsfigurája egy Lintong melletti kis múzeumban dolgozott, egy akkor még alacsony kis téglapépületben, amely egy mellékutcában, a földekről a városba vezető földút mentén helyezkedett el. Zhao Kangmin 1961 óta vezette a múzeumot; abban az időben ez volt az egyetlen múzeum a tartományban. Szerencsésnek tudhatta magát. Gazdálkodó volt, de szerette a történelmet, és szabadidejében mindent elolvasott, amihez csak hozzájutott. Amikor a tartományi kormány elhatározta, hogy múzeumot létesít, szükségük volt egy intézményvezetőre. Régész nem volt kéznél, de hallottak Zhao történelmi érdeklődéséről, és felajánlották neki az állást. Nem rossz ajánlat egy huszonnégy éves fiatalembernek! Ettől kezdve a régészet lett Zhao életének meghatározója. Képezte magát, gyönyörűségét lelte a munkában, mert azon keresztül olyan tárgyakhoz juthatott, melyek alátámasztották az írott forrásokat. Amikor aztán a cserépharcosok 1980-ban hírnevet és szerencsét hoztak Lintongnak, Zhao ismét ajánlatot kapott: tervezzon egy új múzeumot! Meg kell hagyni, igazán elragadóvá varázsolta az épületet - három csarnok festett oszlopokkal, csüngő gerendákkal és felkunkorodó eresszel. Zhao immár nyugdíjas, de ma is ott él a múzeumban, egy kicsiny szolgálati lakásban; madárcsontú, törékeny, hetvenegy éves öregúr, aki tiszteletemre puhakalapot tesz a fejére, és barna vízálló dzsekit vesz föl, hogy körbevezessen a birodalmában.

- Nem teljesen igaz, hogy az agyagharcosokat 1974-ben fedezték föl először - kezdi a magyarázatot. - Az emberek mindig tudták, hogy

a föld mélye agyagfigurákat rejt. Amikor kiásták a harcosokat, öt Han-sírt találtak az I. vagy II. századból, és húsz Ming-sírboltot a XV. századból. Egyik-másik cserépfigura hiányzott, vagyis az emberek tudtak a létezésükről. Más kérdés, hogy nem *akartak* tudni róluk, ezek ugyanis baljós dolgok, mint minden, ami a holtak országához kapcsolódik; így aztán a hír soha nem terjedt a kihantolást végzők körén túlra.

Akkor sem, amikor újabb leletek kerültek elő. 1948-ban földművesek - mindig ők bukkannak ilyen kincsekre - munka közben találtak rá az Első Császár sírboltjának külső oldalára; egy egész alakot ástak ki, noha nem harcosét, hanem egy szerény, „térdeplő szolgáét”. Nem értették, mi a csuda az, így hát elhelyezték egy templomban, és úgy imádkoztak hozzá, mint egy buddhista istenséghez, egy halhatatlanhoz. 1956-ban aztán újabb agyagfigurát találtak, és hamarosan mindkét leletet átszállították a múzeumba. Túl nagy érdeklődést senki nem mutatott a szobrok iránt, ugyanis senki nem tudta, mik is valójában, és mikor keletkeztek. 1962-ben maga Zhao ásott ki három térdeplő íjászt. A leletek kitűnő állapotban kerültek elő, s utóbb más-más helyekre szállították azokat: az egyiket Xianba, a tartományi múzeumba, a másikat a Terrakotta Hadsereg Múzeumába, a harmadikat pedig a pekingi Történelmi Múzeumba.

- Ezek szerint nem volt nagy meglepetés a Yang fivérek lelete?

- Ó, dehogynem! Az egyik térdeplő szolgát ugyanis tönkretették a kulturális forradalom idején. - (Azokban az elmebajos időkben, amikor Mao tizenéves vörösgárdistái nekiestek mindennek, ami régi.) - Azt persze nem tudhattuk biztosan, hogy ezek Qin-kori leletek voltak.

Zhaót, aki megszállottan és hivatásszerűen őrizte a régi dolgokat, is belerángatták ebbe az örületbe. Alighogy Mao 1966-ban elindította a kulturális forradalmat, Zhaót beidéztek az egyik

„forradalmárértekezletre”, ahol bandákba verődött suhancok sértéseket vágtak az áldozatok fejéhez, és arra kényszerítették őket, hogy önkritikát gyakorolva „tisztuljanak meg”.

- Tudták rólam, hogy történelmi dolgokkal foglalkozom, és hogy ezek a tárgyak valahogy kapcsolódnak az egyik császárhoz - mondja Zhao. - Ezért hát azt a vádat találták ki ellenem, hogy a feudalizmust akarom visszaállítani. Ott ültek a teremben - mindenki ült, csak engem állítottak föl -, és fölolvastak egy hosszú bűnlajstromot. Azt mondták, hogy ismerjem el a vétkeimet. Megtagadtam, mert tudtam, hogy mindenben helyesen jártam el. Később azt mondták, hogy írjak bocsánatkérő levelet. Erre se voltam hajlandó. De hogy ne kerüljek bajba, beléptem a forradalmi gárdába; úgy gondoltam, ezzel valahogy kihúzó, amíg ez az egész örület alábbhagy.

Zhaónak szerencséje volt. Az igazi „örület” ugyanis még csak akkor kezdődött. Még abban az évben Mao megrótt a Vörös Gárdát, hogy túl „civilizáltak”. Ettől aztán elszabadult a pokol: tisztviselőket bántalmaztak és gyilkoltak meg, könyveket égettek, történelmi emlékműveket szentségtelenítettek meg - csak Pekingben ötezret -, de a terrakotta szobrok közül csupán egyetlenegyét zúztak össze, s hogy többet nem, az csakis Zhao megszállottságának volt köszönhető.

Az Első Császár sírboltja környékén elterülő falvakban mindez kevésbé érezte hatását, ám a lidérces évek mélyen bevésődtek Zhao emlékezetébe; még akkor is fölrémlettek, amikor 1974-ben a földművesek leletéről hozták a hírt.

- Április 28-án hallottam először a leletekről, egy hónappal a felfedezés után. Az irodai főnököm azzal hívott föl: „A káderfőnök azt mondja, valami parasztok állítólag emberméretű cserepeket találtak.”

- Arra gondoltam: ez fontos felfedezés lehet. „Mást nem találtak?” - kérdeztem. Mire a válasz: „De igen, bronz nyílhegyeket.

Legjobb, ha kimegy, és megnézi.”

- Így hát fogtam a biciklimet, és kikerekeztem a terepre. A Yang fivérek még mindig ásták a kútjukat. Hét vagy nyolc tárgy hevert a kút közelében: kéz- és lábdarabok, két fej, és néhány téglá. A bronz nyílhegyek már eltűntek.

Zhao nyomban tudta, hogy ezek nagyon fontos leletek, talán országos jelentőségűek. Qin-figuráknak kell lenniük - ezt onnan sejtette, hogy látta azokat a tárgyakat, amelyeket korábban az Első Császár sírboltjában találtak. Ezek hasonlóak voltak: kemények és simák, jellegzetes mintázattal, rajtuk régi írásjelekkel az égetőkemence neve.

Zhao azt is rögtön tudta, milyen történelmi események előzték meg és követték ezeknek a tárgyaknak az elföldelését. Zhao két szenvedélye - a régészet és a történelem - tehát egyé olvasztotta a múltat és a jövőt. A hét fejedelemség torzsalkodása, amely kétszáz éven át, a Kr. e. V. századtól a III. századig szétagolta Kínát; Qin felemelkedése, s személyében az új uralkodó megjelenése, aki legyőzte hat riválisát, majd Kr. e. 221-ben egyesítette Kínát, és felvette az Első Császár nevet; a diktátor kegyetlensége, paranoiája és megrögzött vágya, hogy a túlvilágot is úgy uralhassa, mint azt, amelyben él; a sírbolt megépítése, melyet Zhao már gyerekkorától ismer; a dinasztia hirtelen bukása, s az utód Han felemelkedése. Mindez ismerős volt Zhao számára, hiszen olvasta Sima Qian, a Han-dinasztia nagy történetírójának feljegyzéseit, aki egy évszázaddal az Első Császár halála után írta meg művét. A *Történelmi feljegyzések* ezeket az eseményeket az elmúlt kétezer évben nemzedékről nemzedékre örökítette.

Zhao nem tétovázott. Azonnal leállította a kútnál folyó munkát, összegyűjtette a leleteket - ami nem volt egyszerű, gondoljunk csak a kemény, agyagból készült lábakra -, és mindent bevitetett a múzeumba. Aztán elment a hulladékgyűjtő telepre, és annyi bronz

nyílhegyet visszavásárolt, amennyit csak tudott. S végül, még ugyanaznap este, hozzálátott a figurák restaurálásához. Kettőt össze is rakott, s ezek ma is ott állnak a múzeumában, a kulturális forradalmat túlélő térdeplő szolga társaságában.

Fura figura ez, mármint a térdeplő szolga. Testére csavart egyszerű köntöst visel, testtartása alázatos, keze könnyedén pihen a combján, ujjai behajlítva, feje kissé oldalra billen, mintha épp utasításokat hallgatna. A köntös gyűrött, de a derék alatt nincsen mintázat, mintha a figura talapzaton állna. Ám ami igazán különös, az a borotvált fej: se szakáll, se bajusz. Arca csaknem nőies. A terrakottaalakok között nincsenek nők, de kíváncsi lennék rá, vajon ez esetben nem egy eunuchot formáztak-e meg.

1974 áprilisában járunk. A leleteknél, amelyek át fogják alakítani az egész környéket: a szegény falvak vidékéből Kína második legfontosabb turistacélpontjává teszik a térséget. (Természetesen a nagy fal előzi meg). És ezek a leletek most egy olyan szakértő kezébe kerültek, aki képes felismerni és azonosítani az életnagyságú agyagfigurákat, amelyek csaknem bizonyosan az Első Császár sírboltjához készültek. Ennek a szakértőnek a névjegykártyáján ma ez áll: „Az első ember, aki fölfedezte, azonosította, a földből kiemelte és restaurálta” a harcosokat. Kétség nem fér hozzá.

- Gondol néha arra, mi lett volna, ha azon a napon nem megy ki a terepre? - kérdem tőle. - Talán soha nem találták volna meg az agyagkatonákat!

- Katasztrófa lett volna. A földművesek alighanem lerombolták volna a szobrokat, mert úgy vélték, hogy ezek csak bajt hozhatnak. Kiásták volna a kútjukat, és senki sem szólt volna a hatóságoknak.

Zhao mindazonáltal nehéz döntés elé került. Mi lesz, ha elkészíti a jelentését, és megint beidézik, mondván, hogy ellenforradalmi tevékenységet folytat? ugyan a Vörös Gárda már nem létezett, de

Mao idős volt, a helyzet pedig bizonytalan; senki nem tudhatta, melyik pillanatban tör ki megint valami őrület. Jobb kivárni, amíg Mao is föld alá kerül - gondolta magában Zhao.

Ezért minden szakmai meggyőződése ellenére titokban tartotta az agyagharcosokat. A terrakotta hadsereg napvilágra kerülése tehát egy újabb történet. Tudnunk kell, hogy Kínában a jelen sokkal erőteljesebben visszhangozza a múltat, mint a legtöbb kultúrában; itt politika és történelem szorosan összefügg. Hogy a történetet fölfogjuk, át kell tekintenünk azokat a hatalmi harcokat, amelyek 1974-ben a kommunista párt felső köreit elérték - ám hogy meg is értsük mindezt, először is többet kell tudnunk az Első Császárról, a birodalmáról, és a halálához vezető körülményekről.

MÁSODIK FEJEZET

A Nagy Történész titkos naplója

Miért kápráztatják el ezek az agyagfigurák Kínát és az egész világot? Részint azért, mert a történelem tudatalattijából jött szellemek, akik - napvilágra kerülve és látható formát öltve - Kína történelmének két legfontosabb évtizedét jelenítik meg, a Kr. e. 230 és 210 közötti éveket, amikor az Első Császár a hét fejedelemséget egységbe kényszerítette, majd az így létrejött birodalmára egy sor nagyszabású terv megvalósítását erőltetette rá. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ezek a vigyázzállásban felsorakozó harcosok saját korukat látszanak szimbolizálni, hanem arról is, hogy arcukon mintha magának a császárnak a karaktere tükröződne: ridegség, kifürkészhetetlenség, kérlelhetetlenség.

A hatalom az Első Császárt szörnyű emberré torzította. Külseje

vonzónak aligha nevezhető: pisze orr, erősen metszett szemek, tyúkmell. Belsőre pedig mohóság, alamuszóság, mindennemű elegancia hiánya. A róla készült portrék nincsenek összhangban valójában vézna alkatával; testes, szakállas embernek mutatják, örökké négyszögletű fejfedőben, amelyről bojtok csüngenek alá, hogy félisteni arca a halandó pillantások elől rejtve maradjon. Teljességgel hiteltelen ábrázolások ezek, már csak azért is, mert korabeli portrék nem készültek róla; de ahogy Krisztusnál, Dzsingisz kánnál, esetleg körözés alatt álló leányszöktetőknél lenni szokott, kialakult egy közmegegyezésem, ikonszerű változat arról, hogy milyen lehetett. Bizonyos, hogy szeszélyes volt, hirtelen haragú, kiszámíthatatlan - mindez csupa olyan tulajdonság, amelyen más diktátorokkal osztozik (Hitler és Sztálin alakja rémlik fel előttünk). Az Első Császárt úgyszólván már saját korától kezdve „rettentő zsarnoknak látták, aki emberek ezreit hajtotta kényszermunkára, hogy féktelen becsvágyát kielégítse”¹. Már-már történelmi közhellyé vált, hogy könyveket égetett, megsemmisítette a múlt dokumentumait, és tudósokat temettetett el élve, mert azok más nézeteket vallottak. Kegyetlensége az elmúlt két ezredév történelmének részévé vált. Nos, igen, az ország egységének rendkívüli szenvedés az ára. Nem igaz?

Talán. Valószínűleg. De mielőtt elmerülnénk a részletekben, érdemes föltenni a kérdést: honnan tudjuk mindazt, amiről úgy véljük, hogy tudjuk? Hiszen csaknem minden ismeretünk egyetlen embertől származik, a történetíró Sima Qiantól (a Wade-Giles-átírásban Ssu-ma Ch'ien, magyar átírásban Sze-ma Csien), és monumentális művéből, a Shi Ji (Si-csi) azaz *Történelmi feljegyzések* című munkából. A könyv százharminc fejezete Sima Qian koráig Kína egész történelmét átfogja. Szóbeli és írott források ragyogó összegzése ez a mű; ugyanaz Kínának, mint Hérodotosz vagy Thuküdidész munkái a nyugati kultúrának: felépítésében eredeti, alapos, józan ítéletű - és mindezen erényének köszönhetően

hagyományosan elfogadott, hiteles forrás.

De vajon tényleg az? A helyzet az, hogy éppen Sima Qian személyes tapasztalatai sugallják azt, hogy a nagy történész megítélése felülvizsgálatra szorul. Qian száz évvel az általunk vizsgált események után alkotott (és több száz évvel sok más, a *Feljegyzéseiben* szereplő események után), és olyan forrásokat használt, amelyeket nem nevez meg konkrétan. A történész a Handinasztia uralkodása idején élt,² amely egy négy évig tartó polgárháború után, Kr. e. 206-ban követte Qint a birodalom élén. Ez azért fontos körülmény, mert nem szabad elfelejteni, hogy amikor egy új dinasztia színre lép, mindig a régit ócsárolja. Qian olyan császár uralkodása alatt írt, aki minden porcikájában ugyanolyan becsvágyó és kegyetlen ember volt, mint az Első Császár. Politikusok és írók - sok példát ismerünk a történelemből - hajlamosak olyan módon bírálni saját uralkodójukat, hogy mérgüket egy másik célpontra irányozzák, olyasvalakire, akinek a jellemvonásai és a cselekedetei hasonlatosak a kritizált vezetőéire. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy Sima Qiannak magánemberként is jó oka volt az effajta kritikára, hiszen ő maga súlyos justizmord áldozatává vált. Elképzelhető tehát, hogy császárát olyan módon igyekezett bírálni, hogy az előző uralkodóra kimondott igazságokat eltúlozza.

Sima Qian Kr. e. 145 körül született. Történelmi indíttatását apjának köszönhette, a *Feljegyzéseket* is ő gondolta ki, és valószínűleg ő is kezdte el. Amikor az apa Kr. e. 110-ben meghalt, az akkor harmincöt éves fiú folytatta a munkát. Taishi vagyis Nagy Történész rangot kapott az udvarnál. Minden rendben ment egészen addig, amíg a szerencsétlenség be nem következett. De hogy megértsük, mekkora sorscsapás érte őt, meg kell ismernünk valamelyest a hátteret.

Sima Qian munkáiban gyakran foglalkozott azzal a veszéllyel,

amelyet a xiongnu (hsziungnu) nevű törzs jelentett. Ezek a „barbárok” (sokak szerint ők az ázsiai hunok! a mai Mongólia területét uralták, és a nagy faltól északra fekvő térségben portyáztak. Alig fél évszázaddal korábban kis híján elfoglalták a Han-fővárost, Xiant. Sima Qian korában viszont a birodalom készpénzben fizetett alamizsnával és selyemmel próbálta őket féken tartani. Nehéz megmondani, hogy a kialakult ellenségeskedésért melyik felet terheli nagyobb felelősség - a „barbárokat”, akik szőrméért és lóért kínai árut akartak vásárolni, vagy a Han Birodalom politikáját, amely elutasított mindennemű közösködést azzal a népséggel, amelyet végtelenül alsóbbrendűnek tekintett. Bármelyikük volt is a hibás, a vége összeütközés lett. A xiongnuk azt tették, amit tenni tudtak: erőszakhoz folyamodtak, emelték az áraikat, és folytatták portyázó rabló hadjárataikat.

A helyzet idővel tarthatatlanná vált. Az egyesített Kína égi megbízatásból uralkodó császára nem tűrhetett el a közvetlen szomszédságában egy olyan „barbár” törzsi vezért, aki vele egyenrangúnak tekinti magát, ráadásul akkor tör be fosztogatni az országába, amikor úgy tartja a kedve. A sors úgy hozta, hogy éppen Sima Qian uralkodója, Wu császár (Kr. e. 140-87) volt az, aki nagy eréllyel hozzáfogott megoldani ezt a problémát. Wu zseniális uralkodó volt - autokrata, igazi államférfi, hadvezér és művész egy személyben - aki méltó udvartartással rendelkezett, s akinek ötvenhárom évnyi uralkodás adatott meg, hogy felvirágoztassa birodalmát; mindez olyan adomány, amely az ezt követő ezernyolcszáz év során senkinek nem jutott osztályrészül. Kényúri módszerei az Első Császárára emlékeztettek, cselekedeteivel - törvényeivel, intézményeivel és hódításaival - mind a mai napig ott hagyta kézjegyét Kínán. Válaszul a xiongnu fenyegetésre kieresztette Kína határait, de ez csak úgy valósulhatott meg, hogy a szórványos csetepatékat totális háborúvá fokozta.

Döntése számos következménnyel járt: a xiongnuk egysége

összeomlott, és szétszóródtak a térségben Kína előtt viszont megnyílt a nyugati irányú terjeszkedés lehetősége, és ehhez az újonnan meghosszabbított nagy fal hathatós védelmet nyújtott. Sima Qian életében ekkor következett be a borzalmas fordulat, egy szerencsétlen háborús epizód még szerencsétlenebb következményeként.

Wu nagy kockázattal járó stratégiájának két célja volt. Egyfelől, hogy ellenőrzése alá vonja Mongólia füves sztyeppéit a Sárgafolyótól északra, és onnan tovább kelet felé. Másfelől elfoglalni azt a huszonhat független törzsi régiót, amely a Gansu folyosó nyugati oldalán terül el, és a nyugati régiók közép-ázsiai sivatagai felé vezet. A kettő között az volt az alapvető különbség, hogy a végtelen és nyitott sztyeppét nem lehet meghódítani és megtartani; a Nyugati Régió oáziskirályságait viszont igen, hiszen ezek kisebb és zárt területek. Wu ennek folytán azt a célt tűzte maga elé, hogy „levágja a nomádok jobb karját” (azaz a nyugatot, hiszen a nomádok alapvetően déli irányba mozogtak), vagyis egyenként lenyesegeti a törzsi királyságokat és helyőrségi ellenőrzés alá vonja őket, hogy a xiongnuktól elszigetelődjenek. Ha majd a Nyugati Régió kínai kézbe kerül, lehetővé válik a xiongnuk területeinek elszigetelése, megszállása és elpusztítása - vagy éppenséggel megtartása.

A háború végzetes következményekkel járt mindkét félre nézve. A szembenálló hadak újra és újra behatoltak egymás területeire. Tucatnyi alkalommal - csaknem évente - lendültek támadásnak a xiongnuk. A források egyik helyen húszezer lovasról beszélnek, a másik helyen harmincezerről, s mindeközben feltűnően kerek és gyanúsan nagy számokról van szó. A Han Birodalom is majd minden évben indított támadást, a becslések itt negyvenezer lovastól (Kr. e. 129) százezerig (Kr. e. 124) szórnak. A Kr. e. 124-ben indított támadás háromszázötven kilométernyire hatolt be észak felé, tizenötezer xiongnu foglyot ejtett és „több millió” állatot.

A következő évben újabb tizenkilencezer xiongnu sebesültet

jegyeztek föl, majd Kr. e. 121-ben újabb harmincezet. A Han Birodalom is súlyos veszteségeket szenvedett: több tízezerre rúgott a halottak száma, s százezer ló veszett oda pusztán a Kr. e. 124-123-as esztendőket alapul véve. Végső soron azonban a Han-ház számára megérte kockáztatni, ugyanis a Kr. e. 121-ben zajlott hadjárat során sikerült elfoglalni a xiongnuktól a stratégiai fontosságú Gansu folyosó nagy részét, emellett negyvenezer xiongnu harcos megadta magát. Őket aztán áttelepítették a nagy faltól délre eső térségbe.

A katonai győzelem azonban önmagában kevés volt. Valamilyen objektumnak rögzítenie kellett a határt, hogy világos legyen, mettől meddig terjed Kína. Ez az objektum természetesen a fal volt. Wu ott folytatta, ahol az Első Császár abbahagyta. Középen és keleten felújították a régi falrészeket, és meglévő szakaszokat kötöttek össze. Nyugaton új falrészt emeltek, amely túlhaladt a mai Xinjiang határán. Katona parasztok százai érkeztek, önkéntesekkel, újonc regrutákkal, és fegyencekkel kiegészítve. Családok özönlöttek a vidékre, másfél-kétmillióra növelve a telepések számát - ez durván az egész xiongnu törzs népességének felel meg -, mindenki kapott földet, állatokat, vetőmagot. Ahol víz volt, ott gombamód szaporodtak a falvak és a gazdaságok. Utakat vezettek a falhoz, csatornákat építettek ki. A selyem elképesztő mennyiségben özönlött nyugat felé.

Ám a hatalmas erőfeszítések ugyancsak megterhelték a Han Birodalom költségvetését, az eredmény pedig nem egyik napról a másikra jelentkezett. A háború mindeközben tovább folytatódott. Kr. e. 103-ban egy húszezer fős Han-haderőt, amely ezer kilométert tett meg a Góbi-sivatagon át, bekerítették és lemészárolták. Kr. e. 99-ben egy másik hadjárat végződött teljes vereséggel. Egy hadtest nyugat felé támadott, megölt ugyan tízezer xiongnut, de egyúttal elveszítette saját embereinek hatvan-hetven százalékát is. Egy másik, ötezer fős haderő, sok-sok szekérderéknyi élelemmel és nyilakkal észak felé tört utat Li Ling tábornok vezetésével. Sima

Qian közelről ismerte, és nagyra becsülte a tábornokot. „Egy pohár bort nem ittunk meg együtt soha - írta a történész -, de megfigyeltem, hogy a tábornok igazán kiemelkedő képességű ember. Fiúi szeretet fűzte őt szüleihez, hűség a társaihoz, pénz dolgában becsületes volt, és ugyanígy minden adás-vételben. [...] Tiszta szívemből hittem, hogy ő nemzetünk egyik legkiválóbb férfiúja.” Ez az ember volt az, aki hamarosan Sima Qian érdeklődésének középpontjába került, és aki, akaratlanul ugyan, de a történész tragédiájának okozója lett.

Li Ling egy hónapon át menetelt csapataival a Góbin és Belső-Mongólián át, hogy elérje Észak-Mongóliát, ahol a xiongnuk egy jelentős várossal és egy méltóságteljes temetkezési hellyel bírtak.³ A haderő korántsem volt nagy egy ilyen ambiciózus vállalkozáshoz. Li Ling feltehetően nagyon bízott ismétlő nyílpuskáiban, s abban, hogy a szekérszámra magával vitt nyílvesszők győzelemhez segítik csapatait. De még ezekkel a félelmetes hatású ismétlőfegyverekkel, a gépfegyverek ókori megfelelőivel, sem egyenlíthette ki a harmincezer xiongnu lovassal és további nyolcvanezer, szomszédos törzsi harcossal felvonuló ellenséges haderő létszámfölényét.

Li Ling harcolva hátrált a sztyeppéken, majd a Góbi köves fennsíkjain a Gurvan Saikhan- (Három Szépség-) heglánc felé. Talán tudatosan menekült a sötét, sziklás hegyek és szurdokok közé, mert vízre volt szüksége. Kétségtelen, hogy van egy folyó a közelben, amely áttör a ma Keselyű-szurdok néven ismert hegyszoroson, ám ez a hasadék olyannyira árnyékolt helyen fekszik, hogy a téli jégtakaró soha nem olvad el. Tény, hogy Li Ling a hadiszekerekkel együtt csapdába esett. „Az ellenség lóállásba helyezkedett a hegyekben, minden oldalról körülvette [Li Ling seregét], és nyílzáport zúdított rá” - írja egy I. századi történész, Ban Gu, aki egyébként azt állítja, hogy egyetlen nap alatt félmillió nyílvesszőt lőttek ki. Sima Qian szavai szerint: „Li Ling egyetlen kiáltással bátorságot öntött katonáiba, akik könnyezve ugyan, de

feltápáskodtak. Vérözönben gázolva, és könnyektől fojtogatva kifeszítették üres íjaikat, és kitárták mellüket az ellenség kivont kardpengéinek.”

A túlélő kínaiak - mindössze a hadsereg fele - egy szűk völgyön át próbáltak menekülni, de a xiongnu harcosok sziklákat görgettek rájuk, és eltorlaszolták a menekülés útját. Amikor besötétedett, Li Ling magához vett tíz embert, akikkel az éj leple alatt megpróbált áttörni a gyűrűn, de elfogták őket. Mindössze négyszáz ember - kerékküllőkből hasított furkós-botokkal fölszerelve - tért haza a súlyos vereség után.

Wu császár tajtékozott, részint az elszenvedett veszteség, részint pedig a megaláztatás miatt. Azt várta el parancsnokaitól, hogy a csatában, ha már egyszer vereséget szenvednek, áldozzák föl életüket. A megadást hitvány dolognak tartotta. Természetesen összes hivatalnok a messzemenően egyetértett vele - kivéve egyet: Sima Qiant.

Más kérdés, hogy van olyan ember, akinek tízezrek halála közepette meg sem fordul a fejében, hogy mentse a saját életét, s csak feljebbvalója elveivel törődik. Nos, az ilyen ember ugyancsak ritka! Li Ling valóban hibázott, a hivatalnokok viszont a saját bőrüket mentették, amikor egymást túlharsogva ecsetelték a császár előtt a parancsnok tévedését. Kiábrándító magatartás!

Li Ling felettese - Sima Qian szerencsétlenségére - a császár kedvenc ágyasának legidősebb bátyja volt. A második számú vezető mentetegetése burkoltan egyet jelentett az első számú vezető hibáztatásával, ami felfoghatatlan vakmerőségnek minősült, különösen akkor, ha az illető változatlanul hivatalban maradt, még hozzá közvetlenül a császár utasítására. Sima Qiannak a császár színe előtt kellett magyarázatot adnia szokatlan viselkedésére, ő azonban továbbra is védelmezte Li Linget. Kifejtette, hogy a

tábornok mindig is osztozott tisztjeivel és katonáival a terhekben, s ugyanakkor teljes odaadással, a legjobb képességei szerint szolgálta uralkodóját. „Azonban sajnos nem tudtam jól megérttetni magam” - írta később Sima Qian látszólag visszafogottan, szerintem sokkal inkább jó adag iróniával. „A mi felvilágosult uralkodónk nem pontosan érzékelte a mondanivalóm lényegét.” A történést a császár megtévesztésére tett kísérlet vádjával letartóztatták. Annyi pénze nem volt, amennyivel megválthatta volna a szabadságát, ugyanakkor senki nem állt ki mellette. A legmegalázóbb büntetésre ítélték: a kasztrációra.

Szenvedéseiről egy régi barátjának írt, akit egy meg nem nevezett bűncselekmény vádjával tartottak fogva, s akire halálbüntetés várt. Emlékirataiban,⁴ amely a kínai irodalom legmegrázóbb vallomásai közé tartozik, Sima Qian a megalázottak között is a legalsóbbrendűek közé sorolja magát. „A legkevesebb, amit egy ember megtehet, hogy nem hoz szégyent elődeire és saját magára” - írja. Megalázott az a személy, akit kötelek tartanak fogva, a lefokozás sorrendjében ő alatta áll a rab, a megbéklyózott, a megvert, a leborotvált fejű, a megbilincsel, majd a megcsonkított. S végül mindenkinek a legalján ott az eunuch. „Oh jaj! A magamfajta ember mit is mondhat? Mit is mondhat?”

„Ebből a megalázottságból az öngyilkosság az egyetlen kiút. Egy férfi eszerint cselekszik - írja. - De ha még a legutolsó rabszolga és mosogatófiú is képes öngyilkosságot elkövetni, akkor egy magamfajta vajon miért nem tudja rászanni magát arra, amit tennie kell? - kérdi, majd válaszol is saját kérdésére. - Az ok, amiért tovább élek, és amiért elviselem a szégyent és megaláztatást, abban áll, hogy a szívemben lakoznak dolgok, amelyeket még nem tudtam teljességgel kifejezni, és mélyen bántana, ha úgy kellene távoznom, hogy írásaimat nem ismerheti meg az utókor.”

Vagyis, volt egy magasabb rendű célja: befejezni a történetet,

hogyan tanúságot szolgáljon az utókornak. El kellett mondania az igazságot uralkodójáról és a birodalmi esztelenségekről - nem pusztán a katonai hadjáratokról, hanem azokról a kegyetlen módszerekről, amelyekkel a nagy fal építtetése és őrzése zajlott; az adótermekről; a hatalmas palotákra költött luxuskiadásokról, és arról a halállal dacoló kényszerképzetről, amely a halhatatlanság elixírjének eszelős hajszolásához, és az évtizedes rabszolgamunka árán épülő, s az Első Császár megalomániáját is felülmúló sírbolthoz vezetett.

Büntetése ellenére Sima Qian megtarthatta hivatalnoki állását az udvarnál. Bírálata nem fogalmazhatta meg közvetlenül, ezért indirekt módon az Első Császárt ostorozta Wu helyett. Ebből lett aztán az eltúlzott portré, amelyben Burton Watson szavaival, a történész ügyesen elegyíti az „uralkodó teljesítményét magasztaló retorika példáit a kegyetlenségről, az ostobaságról és a nép elnyomásáról szóló háborzongató beszámolókkal, amelyeknek köszönhetően későbbi korok is emlékeznek majd rá”. Sima Qian nem feledkezik meg az Első Császár hivatalnokairól sem, akik „túl készségesen hajoltak meg az uralkodó akarata előtt, túl készségesen alkalmazkodtak a kor áramlatához, ahelyett, hogy megújításra törekedtek volna”.

A továbbiakhoz tehát nem árt észben tartani Burton Watson figyelmeztetését: „Tartok tőle, Sima Qiannak személy szerint nagyon is nyomós oka volt arra, hogy komor képet fessen az Első és Második Császár uralkodásáról. A következő századokban, tudomásom szerint, senki nem vádolta meg Sima Qiant azzal, hogy elfogultan kezelte Qiant, és senki nem próbálta meg kiigazítani a *Feljegyzéseit*.”

Legalább is egészen a legutóbbi időkig, amikor is az Első Császár, ha lehet, még nagyobb jelentőségre tett szert, és ez némi árnyalást eredményezett. Mindez részint Maónak köszönhető, aki szemet hunyt a császár kegyetlensége fölött, szükséges mellékkörülménynek

tekintve azt, akárcsak a tojás feltörését az egyesítés omlettjéhez, ahogy azt a tizenkettedik fejezetben részletesen is látni fogjuk. Ez azonban nem az Első Császárról kialakított kép felülvizsgálatát jelentette, csupán a kegyetlenségének a megítélését módosította. A rosszból jó lett. Burton Watson viszont azt sugallja, hogy a császár nem volt annyira gonosz, mint amennyire Sima Qian beállította őt, s ahogy ennek alapján mások megítélték őt.

Anyaggyűjtésem során alkalmam nyílt megismerni Shaanxi tartomány régészeti vezetőjét, Duan Qingbót. Mielőtt fogadott volna, küldött egy üzenetet, hogy a beszélgetéshez engedélyt kell kérnem a helyi kormányzattól. Azt hittem, törőlmetszett bürokratával lesz dolgom, aki a hagyományos nézeteket szajkózza majd az Első Császárról. Tévedtem. Fiatalos negyvenes férfi fogadott, tele lelkesedéssel és önálló gondolattal. - Ne felejtsük el, hogy Sima Qian bizonyos fokig irodalmi kitaláció! - mondta Duan. - Adva volt a saját uralkodója, aki nagyszabású projektekre költötte a pénzt; palotákat épített, folytatta a nagy falat, uralkodása második évében elkezdte a sírboltot, majd ötvenhárom évig hatalmon volt, és úgy szórta a pénzt, hogy az már-már a birodalma összeomlásával fenyegetett. Sima Qian nem bírálhatta közvetlenül az uralkodóját. Ezért inkább az Első Császárt kritizálta. Számunkra mi következik ebből?

Újraértékelés. Ne dőljünk be a látszatnak! Használjuk a régészeti feltárásokat, hogy újraértékelhessük a hagyományt. Mérlegeljük: mennyiben volt zsarnok az Első Császár, és mennyiben volt ragyogó és eredeti gondolkodású vezető, aki egyesítette Kínát, és hátrahagyott egy olyan szellemhadsereget, amelynek ma az egész világ a csodájára jár!

HARMADIK FEJEZET

Hadakozó fejedelemségek, ellentétes eszmék

Hírneve alapján azt gondolnánk, hogy az Első Császár, aki „Kínát egyesítette”, egyben szülőatyja is volt az egység gondolatának. Pedig nem így van. A fogalom sokkal régebbi keletű: töredékesen fennmaradt írásbeli források álmvilágába vezet vissza, ahol az alakok, témák, események kísértetszerűen lebegnek.

Meglepő, hogy egy ilyen hatalmas és változatos térség egységre vágyik. Földrajzilag legalábbis nem látszik indokoltnak. Mérete az Egyesült Államokéhoz hasonló, de nem szegélyezik fénylő óceánok. Mégis, a Sárga-folyó és a Jangce⁵ által határolt térségben termékeny hátságul szolgál Közép-Ázsia sivatagjainak, Tibet fennsíkjainak, hogy aztán a déli erdőségek gyűrűjében bezáruljon. Kr. e. 1800-ig a Sárgafolyó alsó lapálya, vastag és termékeny talajrétegével egy Shang nevű királyságnak adott otthont. Ezt aligha lehet Kínával azonosítani - területe mindössze Angliáénak felel meg -, mégis ez volt a mag, amelyből Kína végül is kinőtt. Shang temérdek vetélytárssal és ellenséggel került szembe, olyan népekkel, amelyekről ma már keveset tudunk, de amelyek osztoztak velük a Shang-kultúra főbb elemeiben. Ez volt az alapja a későbbi uralkodók felismerésének, miszerint célszerű politikai egység megteremtésére törekedniük.

Az egységes Kína gondolata azonban sok évszázadon át háttérbe szorult. Kr. e. 1050 körül Shang uralmát megdöntötte egyik riválisa, Zhou. Az évszázadok folyamán a kulturális és a hitélet egyre összetettebbé, egyre kifinomultabbá vált. A jövődőlés továbbra is nagy népszerűségnek örvendett, amelynek *A Változások Könyve*, a

Ji-king szolgált alapul a maga egyszerű összetettségének csodájával. A királyok a mennyben látták tekintélyük és erkölcsiségük forrását. Hittek abban, hogy égi megbízatásból uralkodnak, s ezt a támogatást el is veszíthetik, ha rosszul kormányoznak. Ám ahogy növekedett Zhou eszmei befolyása - feltehetően ötven kisállamot igaztak le ekkor -, úgy szorult háttérbe a politikai egység gondolata. Zhou uralkodói családok tagjait és helyi törzsfőnököket tett meg minden rendű és rangú birtokuk urainak, a városoktól a tartományokig - egy forrás tanúsága szerint összesen ezerhétsházhatvanhármat. Habár a feudális kötelékek a királyhoz fűzték őket, és a királyi hadsereg számára gondoskodniuk kellett katonákról, de mindegyik hercegecskének volt saját udvartartása, hadserege, közigazgatása, rítusa, s mindegyikük büszkén őrizte saját különbözőségét. Egytől egyig megszállottan háborúztak, és mindegyikük a lovagiasság misztikus szabályait tiszteletben tartva harcolt: soha nem támadtak gyászoló államra; a harci szekerekről felváltva lőttek egymásra a csatában. Öt évszázad alatt, amely a Tavasz és Ősz korszakként (kb. Kr. e. 700-475), illetve a Hadakozó Fejedelemségek koraként (kb. Kr. e. 475-221) ismert, ezek az államok, törpeállamok és városállamok a túlélésért küzdve elnyelték egymást, míg számuk mindössze hétre csökkent.

Az állandó hadviselés nyomására felgyorsult a társadalmi fejlődést. Ahogy a bronz átadta helyét a vasnak, az eszközök tökéletesedtek, a mezőgazdaság termelékenyebbé vált, a kereskedelem megélénkült. Qin például fehér selymet importált Qitől, jádét szállítottak nyugatra a Kunlun-hegységből, festéket Sichuanból (Szecsuan), lovakat hajtottak el az északi füves pusztaságokról, bronzból, cinből és sárkánygyík bőréből készült dobokat vittek dél-keletre Jiangxi és Anhui tartományokból; gyöngyöt, rinocéroszszarvat és elefántcsontot a még távolabbi vidékekről.

A versengés és a kereskedelem e sajátos keverékének fő hatása

éppen a hadviselésben mutatkozott meg. A felsőbb osztályokból toborzott szekérhajtók kis létszámú, alkalmi hadseregeit felváltották a nagy parasztseregek. Az uralkodók elsődleges szempontjává a hadisiker vált, amely kijelölte „az utat a túléléshez

vagy a pusztuláshoz”. E szavak Sun Zi (Wade-Giles-ben Sun Tzu) *A háború művészete* című klasszikus művének bevezetőjéből valók, és éppen ezekben a viharos időkben, valószínűleg a Kr. e. IV. században születtek. Páratlan szakértő írta ezt, aki a háborút minden oldalról alaposan tanulmányozta, kezdve az „öt alapvetéssel” - politika, időjárás, terepviszonyok, hadvezetés, bánásmód - és folytatva egészen az olyan részletekig, mint a diplomáciai küldöttek szórakoztatása, vagy éppenséggel az enyv ára. Máig érvényes tanításokat tartalmaz a szöveg, így például a következőket: „kerüld az ütközetet, ha nem vagy biztos a győzelemben; ne kockáztass; használj lélektani eszközöket az ellenség megfélemlítésére; alaposan dolgozd ki a haditervet; mérj kemény és gyors csapást. Vannak, akik ostoba módon kapkodnak a harcban [...], de az elhúzódó háborúkból sem húzott még hasznot egyetlen ország sem.” Az ősi intelmeket nyilvánvalóan megfogadta Norman Schwarzkopf tábornok, az Egyesült Államok hadseregének főparancsnoka az 1991-es öbölháborúban; nem úgy Bush elnök, akit 2002-ben Ike Skelton, Missouri állam demokrata képviselője Sun Zit idézve figyelmeztetett: „Győzelmet aratni könnyű; megőrizni a gyümölcsöket annál nehezebb.”

Ám a rögeszmés háborúzás egy hasonló mértékű, de ellenkező előjelű megszállottsággal párosult: a béke, a diplomácia, a művészetek, a filozófia és a költészet tiszteletével. Nagy gondolkodók töprengtek nagy kérdéseken, a legjelentősebb közöttük Kong Fuzi, latinosan Konfucius volt. Elborzadva a Kr. e. VI. századi világ gonoszságain, a nagy gondolkodó megalkotott egy olyan etikai és kormányzási rendszert, amely a jót támogatja. Azt tanította, hogy az embereknek tisztán kell látniuk saját helyüket a hierarchikus

univerzumban; a királytól a közemberig mindenkinek felelősséggel teljesítenie kell kötelességeit a felette és alatta állók felé egyaránt; és nem utolsó sorban hűséget, lojalitást, jámborságot, gyermeki tiszteletet, jóindulatot kell tanúsítania a másik ember iránt. Ez az út vezet az istenek kegyeihez, így érdemelhetik ki és őrizhetik meg az uralkodók az égi megbízatást. Minden ember alapjában véve egyetlen nagy család tagja, s e közösséget értelemszerűen a családi erények kormányozzák. Ez a konfuciusi tanítás veleje, ahogy a tanítványai által összeállított *Beszélgetések és mondásokban* szerepel, amelyet azóta is a helyes magatartás és a jó kormányzás alapvető iránymutatásának tekintenek. Néhány tanítása meglepő hasonlóságot mutat a kereszténység olyan középkori reformereinek tanaival, akik a krisztusi alapokhoz próbálták visszavezetni az egyházat, így például Szent Ferenc vagy Szent Benedek szellemiségével.

De honnan tudhatjuk, hogy mik az erények valójában? És hogyan gyakoroljuk ezeket? Az útmutatás a tudósok és tanácsadók kezében van, azoknak a tanult embereknek a birtokában, akik értik a szertartásokat, a kalendáriumokat, a jövendöléseket, és az iratok tárolását - mint Konfucius legnagyobb követője, Meng Zi, Meng Mester vagy Mencius, aki fejedelemségről fejedelemségre utazott a Kr. e. IV. században, és uralkodóknak adott tanácsokat. Nem törődött sem a hatalommal, sem a haszonszerzéssel, egyetlen erényt ismert: a jóságot. Amikor Liang (Xiantól mintegy száz kilométerre északkeletre) királya megkérdezte tőle, hogyan hozhatna hasznot országának, Mencius így felelt: „Miért használja Felsőged a *haszon* szót? Engem csak két dolog foglalkoztat: a jó és a helyénvaló.” Ezek az erények természetesen a számunkra, és elő is hívhatók, ha bátorítást kapnak. „A jóság az emberi természetnek olyan magától értetődő, mint a víznek az, hogy lefelé folyik.” Röviden tehát Konfucius és Mencius tanácsa az uralkodók számára: kormányozz erényesen, és béke köszönt rád.

Békéről azonban hosszú ideig szó se lehetett a hadakozó fejedelemségek szüntelen harca közepette. Létrejött a cinikusok iskolája, amelynek bölcselői azt a fogós kérdést tették föl egymásnak és uralkodóiknak: mi értelme a béke művészetét gyakorolni, ha az nem vezet békéhez? Válaszuk szörnyen pragmatikus: semmi! Az egyetlen dolog, ami számít, a hatékonyság. Háborúban, békében egyaránt. Békében a bölcs uralkodó háborúra készül; háborúban biztosítja a győzelmet; a győzelem után azzal őrzi a békét, hogy újabb háborúra készül. A stabilitás - minden! És a stabilitást csak erőskezü vezetés biztosíthatja. Elavultnak minősítették az elvet, miszerint az erény és a bölcsesség jó példával terjeszthető. Nem volt már helye a korábbi családmódnak, a régi feudális birtoknak, az egykori lovagiasságnak, a régi individualizmusnak, a „poros” konfuciánus erényeknek.

Az új gondolkodásmód, az úgynevezett legizmus egy ifjú és ambiciózus tudós, bizonyos Shang Yang (Shang Úr) nevéhez fűződik. Shang a Sárga-folyó középső vidékét uraló Wei királyságban született, valószínűleg Kr. e. 400 körül. Az első miniszter védeneként előadta elméletét Hui králynak, aki viszont nem lelkesedett érte. Az első miniszter, Gongshu Cuo azonban olyannyira nagyra tartotta Shang képességeit, hogy attól rettegett, a fiatalember egy másik, rivális királyhoz megy felbecsülhetetlen értékű gondolataival. Gongshu a halálos ágyán feküdt, amikor a király meglátogatta őt, s a haldokló főhivatalnok azt kérte Huitól, hogy tartsa meg Shang lojalitását azzal, hogy őt nevezi ki a miniszter utódjául. Ha mégsem, tette hozzá, „meg kell öletni őt! Nem hagyhatja el az államot!” Hui királyból hiányzott az éleslátás, ám a kegyetlenség is, így aztán mindkét ötletet elvetette. Gongshu nagyon beteg már - mondta bizalmasan kísérőinek -, elvesztette józan ítélőképességét. - A király tehát nem tett semmit, s ezzel lehetővé vált, hogy Gongshu félelmei beigazolódjának.

Shang a szomszédos Qin Fejedelemségbe ment. Qin eredetileg

nem volt egyéb, mint Zhou kis hűbérállamainak egyike. Fővárosából, Yongból (Xiantól száz kilométernyire, nyugatra) független királysággá küzdötte fel magát, s immár uralta a Wei-folyó széles és termékeny völgyét, amely keleti irányban, a Sárga-folyó völgye felé terült el. A hét hadakozó fejedelemség hosszú küzdelméből ekkorra Qin került ki győztesen. Bázisa, a mai Shaanxi, amelyet korunkban a kínai civilizáció bölcsőjének tekintenek, akkortájt civilizálatlan terület volt a mai mongol néven Ordoszfennsík ként ismert félsivatag déli peremén. (Az *ordos* szó az *ordon* többes száma, jurtapalotát jelent, ugyanis számos mongol fejedelem élt ezen a területen.) Qin, a hét civakodó fejedelemség közül a legnyugatibb, csaknem olyan hírhedt volt a többi állam körében, mint azok a barbár nomád törzsek, amelyek tőle északra és nyugatra éltek. Ahogy a szomszédos Wei hercege fogalmazott királyának egy évszázaddal később: „Qin olyan szokásokat követ, mint a rong és di barbárok. A nép szíve mint egy tigrisé vagy farkasé. Kapzsi, megátalkodott, haszonleső, és hamis. Semmit nem tudnak az etiketről, a helyes kapcsolattartásról és az erényes magatartásról.” A Qin Fejedelemség a Kr. e. IV. század elejére négyszáz küzdelmes esztendő tudott maga mögött, s ez megalapozta vezetője önbizalmát: komoly ambíciókkal tekintett a jövőbe. Nagy szüksége volt megfelelő tanácsadóra. De nem éppen egy szelíd lelkű konfucianusra, sokkal inkább egy törekvő és kíméletlen legistára.

Shang kihasználta a kínálkozó alkalmat; elutazott Yong-ba, a fővárosba, és előterjesztette elméletét a Qin uralkodónak, Xiao hercegnek. A vezetőnek tetszett a gondolat, és Shang nyomban szabad kezet kapott. Élt is ezzel, olyannyira, hogy a fővárost hamarosan száz kilométerrel keletebbre költöztette, Yongból Xianyangba, tekintettel a Wei-folyó melletti kedvezőbb stratégiai fekvésre. Itt aztán felépíttette „az Emlék kaput, valamint a palotákat és kerteket”. Valószínűleg a kapu volt a palota középpontja, azé a palotáé, amely később az Első Császár rezidenciájául szolgált.

Shang gondolatait onnan ismerjük, hogy elméletét leírta - bár több kutató szerint inkább követői jegyezheték föl -, s e könyv az ókori Kína egyik klasszikus művének számít. Shang Úr könyvének különös fontossága van történetünk szempontjából, hiszen programját nemcsak Xiao herceg, de száznegyven évvel később örököse, az Első Császár is átvette.

Shang elmélete negatív tükörképe Konfucius tanításainak. Kizárólag uralkodóknak szánta tanát, amely maga az intézményesített kegyetlenség. Az erőszak helyénvaló, egyedül a hatalomnak van létjogosultsága, állítja. Az emberek henyék, kapzsik, gyávák, hitszegők, ostobák, megbízhatatlanok; következésképpen Konfucius elmélete, amely a jó cselekedetre alapoz, egyszerűen naiv. Csábítás, megfélemlítés, jutalmazás és büntetés - csakis ezek a célravezető hatalmi eszközök. Ez a bánásmód azonban nem önkényes, (ahogy diktátoroknál oly gyakran találkozunk vele), hanem a törvény szigorú alkalmazásán alapul, és kivétel nélkül mindenkire érvényes. „Törvény - írta Shang -, ez a kormányzás alapja. Ez formálja az embereket.” Az uralkodó feladata mindenekelőtt a törvény megalkotása, írásba foglalása, majd pedig részrehajlás nélküli alkalmazása az állami intézményeknek teljességgel alárendelt hivatalnokok révén.

Elmélete korszakokon át afféle totalitárius uralkodók kézikönyveként szolgálhatott, és roppant erőteljes visszhangra talált a Kizárólagos hatalomra törő szervezeteknél és államgépezeteknél a XX. században. A Gestapo, a keletnémet Stasi, a KGB és a román Securitate mintha ebből az elméletből nőtt volna ki. Követője, Han Fei szavai szerint: „Shang Úr megtanította Qin hercegének, Xiaónak, hogyan kell embereket öt-tíz fős csoportokba szervezni úgy, hogy egymásról jelentéseket készítsenek”, és „ha valaki a tudomására jutott bűncselekményt elmulasztja jelenteni, azt derékban ketté kell vágni”. Shang Úr továbbá „javasolta a hercegnek, hogy égettesse el a *Dalok Könyvét*, és a *Dokumentumok Könyvét* vagyis a

Történetifeljegyzéseket (...) és dicsérje azokat, akik a mezőgazdaságnak és a hadviselésnek szentelik magukat”.

Jegyezzük meg a könyvégetést; erről még lesz szó a későbbiek folyamán! Tudnunk kell azonban, hogy ezek a könyvek nem a mai értelemben vett könyvek voltak, mivel a papír feltalálása az adott korszakhoz képest még négyszáz évet váratott magára. Kínában soha nem használtak papirusztekercset, helyette selyemtekercseket vagy bambuszcsíkokat fűztek össze. Az olvasás és az írás csak nagyon kevesek, főként a nagyon gazdagok kiváltsága volt. Ez relatíve megkönnyítette a revíziót. Shang azt tanácsolta, hogy végezzenek teljes körű ellenőrzést, a múlt dokumentumait, vagyis az emlékezetet is beleértve. Javaslatra George Orwell híres mondatában köszön vissza az *1984* című szatirikus regényben:

„Aki uralja a múltat [...], az uralja a jövőt is; aki uralja a jelent, az uralja a múltat is.”

Sötét elgondolásait a zsarnoki rendszerek sokszorosán visszaigazolták a történelem folyamán: ha nem teszel rosszat (hogy mi a rossz, azt persze az állam mondja meg), akkor nincs okod félni. Ahogy Orwelltől tudjuk, a tökéletes totalitárius társadalom alattvalói olyannyira jól idomítottak, hogy nincs szükség bárki megölésére vagy megkínzására. Shang Úr előrevetíti az *1984-et*: a legizmus célja egy olyan társadalom, amelyben soha nem szegik meg a törvényt, s így nincs szükség büntetésre. Ha a kisebb bűnöket súlyosan büntetik, akkor súlyos bűnöket nem követnek el. „Arról van szó, hogy a büntetést a büntetés eszközével szüntetjük meg, és ha a büntetés megszűnik, az [állam]ügyek célt érnek.” Egy ilyen rendszerben, ahol a hivatalnokok saját jogalkalmazásuk szigorával igazolják magukat, az uralkodó óhatatlanul is talpnyalók és rágalmazók hadával fogja körülvenni magát. Intelligencia, körültekintés, józan értékítélet: ezek a tulajdonságok nemkívánatosak egy hivatalnok esetében.

És mindebből következik a legfontosabb feladat: biztosítani kell a lehető legerősebb hadsereget! Ahogy Mark Lewis, a Stanford Egyetem professzora, a kínai kultúra jeles szakértője írja, minden társadalmi rang és státus katonai teljesítményt tükrözött.⁶ A húszfokozatú társadalmi ranglétrán az előrejutás teljes mértékben az ellenség elpusztításának hatékonyságától függött. Az országot katonai egységekre osztották föl; észak-déli és kelet-nyugati gyalogutak és közutak térképhálózata alapján szervezték meg a közigazgatást; a mezőgazdasági területeket pedig akkora részekre osztották, amelyeket egy felnőtt férfi maga meg tudott művelni. „Ezzel a módszerrel az állam a lehetséges legnagyobb földterületet tudta művelés alá vonni, és a felnőtt férfiakat a lehető legnagyobb számban kötelezhette katonai szolgálatra és adófizetésre.”

Igaz, hogy a történelemnek nincsenek törvényei, időnként azonban megengedhetünk magunknak bizonyos általánosításokat. Mint például: Hasonló körülmények hasonló reakciókat szülnek. Vegyük csak a XVI. század eleji Itáliát, büszke városállamaival, kíméletlen versengéseivel, intrikáival, pénzsóvár zsoldosaival, embertelen kis háborúival, ragyogó művészeivel és íróival. Közöttük volt Niccolò Machiavelli, akinek *A fejedelem* című műve, a maga hűvös realizmusával és cinizmusával, kísértetiesen hasonló tanácsokkal szolgál, mint Shang Úr elmélete. Ő is éles szemű megfigyelője volt korának, és amit látott, hasonlóan komor következtésekre sarkallta. Az állam mindenható, és kizárólag a hatalom számít. Teológia, metafizika, idealizmus - mindezt félre kell söpörni, amennyiben nem az államot szolgálja. Mindennek az alapja az önérdék. Ha a fejedelem mindenáron valamiféle idealizmust óhajt felmutatni, azt csakis a látszat kedvéért teheti. „Az okos uralkodó nem tartja magát az adott szóhoz, ha az ellenkezik az érdekeivel” - tartja a szerző.

A Machiavelliről kialakult kép - a nevéhez fűződő hideg és

számító elvek alapján - egy aljas és haszonlesó ember képét mutatja. Meg kell jegyezni: tévesen! Valójában ügyes diplomata volt, hagyománytisztelő katolikus, amellet jó költő, és egy kitűnő komédia szerzője, ugyanakkor hitt abban, hogy elmélete szükségszerűen következik egy olyan világból, amely önmagát teszi tönkre, hacsak egy keménykezű, rátermett vezető kézbe nem veszi a gyeplőt.

És egy fontos különbség! Machiavellivel olykor lehetett vitatkozni. Shang több fokozattal zsarnokibb elméleteivel - nem! Az adott kor szokásai szerint a herceg törvényeit senki nem vonhatta kétségbe. Még a tények sem számítottak, és a nép segélykiáltásai sem. „A gyenge nép erős államot jelent - írta -, az erős állam gyenge népet.” A konfucianizmus a magánerkölcsökre hivatkozó kifinomult érvelésével idejét múlta. Akárcsak a régi feudális rendszer, helyi hűbéruraival, belterjes intrikáival, romboló kis háborúival. A hatalom triumvirátusa lépett színre: hivatásos hadsereg; agrármunkaerő, mely az élelemről gondoskodik; és persze a törvény, mely egységesen vonatkozott mindenkire. Kivéve természetesen a királyt, hiszen a törvényt ő maga testesítette meg, és ő is alkalmazta. Eszközeiben nem kellett válogatnia, az, hogy erkölcsösen vagy erkölcstelenül cselekedett, nem számított, hiszen ő állt mindenek fölött. Shang még arra is rávette a Qin uralkodót, hogy a koronaherceg is a büntethetők körébe tartozzon.

El lehet képzelni, hogy ez a bölcselő mennyire népszerűtlen volt, de ami azt illeti, nem is kereste mások kegyeit. Ahogy Han Fei följegyezte, „ha az udvarhoz ment, vaslándzsák és nehéz pajzsok védték, hogy visszaverjék a váratlan támadást”.

Azt követően, hogy Xiao herceg meghalt, és éppen az a herceg követte őt a trónon, akit Shang megbüntetett, Shang-nak nem maradt esélye a túlélésre. Elfogták, „két harci szekérhez kötözték, és széjjeltépték a testét”.*

Politikája azonban tagadhatatlanul hatékonynak bizonyult. A Qin Birodalom megerősödött, és terjeszkedett. Keleten a Sárga-folyó és a hegylánc védte, északon és nyugaton megedződött a barbárokkal folytatott küzdelemben. Következésképpen dél felé nyomult előre, Sichuanba (Szecsuan), majd keleti irányba, a szomszédos Zhouba. Háború háborút követett, halálra halál volt a felelet. A fő forrás (Sima Qian, mint mindig) másfél millió halottat említ a százharmincnégy éves periódusra vonatkozóan. A történész alighanem jócskán túloz, de a kiterjedt hadviselés lélektani hatásait mégiscsak jól tükrözik ezek az adatok. A legizmus legszélsőségesebb formáját alkalmazva a Qin egyfajta kínai Spártává vált, központosított, tekintélyelvű, kegyetlen társadalommá. Ideológiáját helyeselte volna a fasizmus: erény és hagyomány elvetve, az egyetlen érték a hatalom. Minden hivatalos cselekvésnek az állam gazdagodását, a bürokrácia hatékonyabbá tételét, a hadsereg erősítését, a mezőgazdaság termelékenységét és a gyors terjeszkedést kell előmozdítania.

Igen, a totalitarizmus működik - legalábbis egy ideig. A közelmúlt történelméből tudjuk: a vonatok pontosan érkeznek, a hadseregek erősödnek, s nagy projektek formálódnak. Qin esetében történetesen a tavaszi olvadás okozta árvíz sikeres elterelésével a szecsuan Min-folyó völgyében. Egy Li Bing nevű tisztviselő állt elő a megoldással. Átvágtak egy hegyet, s ezzel létrehoztak egy árapasztó csatornát, majd a folyót egy mesterséges szigettel kétfelé terelték. Az eredmény: megszűntek az árvizek, öntözéses földművelésre nyílt lehetőség a környező vidékeken, s a Chengdu-síkság katasztrófasújtotta övezete Kína legvirágzóbb gazdaságává vált. Az akkor kitalált és megvalósított vízgazdálkodási megoldás a mai napig működik. Li Bing helyi hősnek számít, és műve, a Du Jiang Yan, az egyik legfontosabb turistalátványosság, nemzeti kincs, mi több az UNESCO a világörökség részévé nyilvánította.

Akadnak tehát pozitívumok; de ezek esetlegesek. Shang nem olyan uralkodónak szánta tanácsait, aki jótettekkel kívánja megörökíteni nevét, hanem olyannak, akit a hatalom éltet. És aki már hatalomban van, tehát örökölte a tisztséget. Az elméletnek semmi köze nem volt a hatalom megszerzésének módjához, vagy a vezetés tágabb vetületeihez: ösztönző koncepciókhoz, szövetségesek szerzéséhez, olyan erényekhez, mint lojalitás vagy nagylelkűség - vagyis azokhoz a pozitív jellemvonásokhoz, amelyek többek között Nagy Sándor vagy Napóleon, Dzsingisz kán vagy Mohamed karizmatikus egyéniségében kétségkívül fellelhetők.

Shang szelleme Han Feiben élt tovább, egy szomszédos állam hercegében, aki családi nevét az állam nevéből vette át. Han, az állam, kisebb volt és gyengébb, mint Qin, éppen ezért gyakran meglehetősen ingatag és megbízhatatlan szövetségi politikát folytatott. Han Fei sorsát három, egymástól nyilvánvalóan független tény határozta meg. Az első, hogy a híres konfuciánus filozófus Xun Zi (Xun Mester) tanítványa volt, akitől elsajátította „az uralkodóhoz vagy királyhoz méltó módszereket”, vagyis politikatudományt tanult, hogy aztán a gyakorlatban, amikor hatalomra kerül, homlokegyenest az ellenkező módszereket alkalmazza, és mélyen belevesse magát a legista szemléletbe. A második körülmény az volt, hogy Han Fei szörnyen dadogott, így képtelen volt elsajátítani azt az ékesszólást, amelyet egy udvari tanácsostól megkövetelnek. Inkább könyvet írt tehát, hogy elméleteit közkinccsé tegye. Briliáns stílusban, világosan és rendkívül olvasmányosan fogalmazta meg a legista elveket. A harmadik fontos mozzanat az volt, hogy egyik iskolatársa, bizonyos Li Si, aki legalább olyan becsvágyó volt, mint ő, de korántsem olyan jó képességű, Han Fei „árnyékától” menekülve Qinben kötött ki, ahol, hogy jó álláshoz jusson, - Sima Qian *Feljegyzései* szerint - így szólt a királyhoz: „Qin királya be akarja kebelezni a világot... Ez a megfelelő pillanat a magamfajta közember

számára.”

Han Fei könyve levonta a logikus következtetéseket Shang tanításaiból, és olyan cinikus tantételeket fogalmazott meg, amelyek machiavellistábbak Machiavellinél, és shangistábbak Shangnál. Mivel Han Fei kiváló esszéista volt, remek stílussal megáldva, mi több a történelmi anekdotákhoz is volt érzéke, a mai napig sokan csodálják művét. Megfigyelhetjük, hogyan tükröződnek gondolatai Kína legszélsőségesebb uralkodóinak módszereiben, egészen napjainkig. Vegyünk négy tételt uralkodóknak szánt csiszolt és egészen elborzasztó tanácsai közül:

Mondják róla: ‘Olyan nyugodtnak látszik, mintha sehol sem tartózkodna; olyan üres, hogy senki sem tudja kifürkészni.’ A felvilágosult uralkodó a nem cselekvés nyugalmaiba emelkedik, s alatta miniszterei félelemtől reszketnek.

Íme a felvilágosult uralkodó módszere: a bölcsét rábírja, hogy álljon elő terveivel, s ő eszerint dönt az ügyekben; bölcsessége így kimeríthetetlen. A kiválóságot rábírja, hogy tárja fel talentumát, hogy aztán ő megfelelően alkalmazza azt; saját tehetsége ennek köszönhetően korlátlan. Ahol teljesítményt lát, azt a saját érdemének tulajdonítja; ahol hibát talál, azért minisztereit teszi felelőssé; ily módon az uralkodó jó híre soha nem csorbul.

Légy üres, nyugodt és tétlen, és sötét rejtekhelyedről figyeld mások hibáit. Láss, de ne lássák, hogy nézel; figyelj, de ne vegyék észre, hogy figyelsz; tudj, de ne tudják, hogy tudod.

Íme a módszer, ahogy mások szavait figyelned kell: légy hallgató, mintha részeg bódulat ereszkedett volna rád. Mondogasd magadban: Ajkak! Fogak! Ne te mozdulj elsőnek; Ajkak! Fogak! Légy mindenkinél tompább és nehezkesebb! Hadd mondják mások a magukét - én csak nyerhetek általuk.

Más szerzők tőle függetlenül hasonló következtetésekre jutottak

a királyság természetét illetően. Vegyük csak a brit monarchia szerepéről készült dolgozatot a nagy viktoriánus szerkesztő és politikai elemző, Walter Bagehot tollából: Az uralkodó „nem kerülhet túl közel a valóságos megmérettetéshez. Távolságtartónak kell lennie és magányosnak [...] [Ókirályi fensége] parancsol, de soha nem láthatod küzdeni. Rendszerint rejtve van, mint egy misztérium, olykor látványos parádékon tündököl, ám soha sem erezkedik le odáig, hogy vitába bocsátkozzon.”

Han Fei tanácsainak - saját szerencsétlenségére - van egy belső logikája. Ha a jó uralkodónak örökké ébernek, és mindenkivel szemben bizalmatlannak kell lennie, akkor nem bízhat meg abban az emberben sem, aki tanácsokat ad neki. Ez ám a 22-es csapdája! Mindez - megfejelve az egykori iskolatárs, Li Si veszedelmes áskálódásaival -, szomorú végkifejlethez vezetett Han Fei életében.

Előtte azonban találkoznia kellett azzal a személlyel, aki örömmel fogadta elméletét, alkalmazta is a gyakorlatban, majd a dolgok belső logikája szerint, egyszerűen továbblépett.

NEGYPEDIK FEJEZET

Hercegtől királyig

Minden készen áll az Első Császár érkezéséhez, az uralkodóéhoz, aki megteremti az új, egyesült Kínát, megpecsételi művét a nagy fallal, amely az evilági életben nyújt védelmet, és létrehozza az agyag hadsereget, amely a túlvilágon harcol majd érte.

Ahogy az lenni szokott, most is diktátorokkal kezdődött, és persze a kezdeti mély bizonytalanságérzettel.

Sima Qian elbeszélése szerint, a cselekmény a szomszédos államban, Zhouban indul, egy Lü Buwei nevű gazdag és becsvágyó kereskedővel, aki összetalálkozik egy lerongyolódott Qin herceggel, Zichuval, a Qin trónörökös egyik ifjú ágyasának fiával.⁷ Zichura látszólag meglehetősen sivár jövő vár. Trónöröklésre nem számíthat, hiszen nem a hercegné gyermeke. Igazság szerint nincs is trónörökös, a koronaherceg hites felesége ugyanis meddő. A különböző ágyasoktól származó húsz hercegi sarj egyikeként Zichut a Zhao udvarba küldik túszként. Jól bevált diplomáciai trükk ez, hogy a Qin Birodalom jó „magaviseletéhez” biztosítékul szolgáljon. Tekintve azonban, hogy az udvari intrikákban nincs tapasztalata, Zichu igen szerényen él, nincs kísérete, nincs hintaja, valójában jövője sincs egészen addig, amíg Lü ki nem szemeli őt saját karrierje eszközének.

Lü újszerű jelenség a kor változó társadalmában. A kereskedőket korábban megvetették, a konfuciánus értékrend szerint haszontalan, műveletlen parazitáknak tartották őket, és alacsony rangjukat törvényi korlátozásokkal nyomatékosították. Az új, legista idők szele azonban elsöpörte a konfuciánus értékrendet. A ravasz, élelmes, gátlástalan Lü titkos találkozóra hívja a herceget, és ismertet vele egy tervet, mely a Qin trónjára emelheti őt. A hercegnek nincs vesztenivalója. Ha a terv beválik - ígéri a kereskedőnek -, akkor a Qin államból a „jótevő” is busásan kiveheti részét.

Lü a tettek mezejére lép. Ad némi készpénzt a hercegnek, hogy vásároljon magának híveket, ő pedig egy nagyobb összegen „ritka tárgyakat, csecsébecsüket, bizsukat vesz”, amelyeket magával visz Qin fővárosába, Xianyangba. Egy közvetítő révén eljuttatja az ajándékokat a királynéhoz, egy üzenet kíséretében, miszerint Zichu majd megtébolyul a szenvedéstől, hogy imádott királynéjától

elszakítva kell élnie. Mivel a királynénak nincs gyermeke, Lü azt javasolja, bölcs dolog volna maga mellé vennie egy mostohafiút, aki az uralkodó halála után gondoskodik róla. „Amíg a király él, addig felséged tiszteletnek örvend, és ha őfelsége legalább száz évig tartó élete véget ér, akkor majd az, akit felséged fiának nevez, királlyá lesz, így felségednek nem lesz oka attól tartani, hogy elveszíti trónusát.” Akit „fiának kell neveznie”, természetesen nem más, mint Zichu, akinek vér szerinti anyja kegyvesztetté vált, és aki ezért teljes odaadással a királynéért él. Így is történik. Az uralkodó egyetért, Zichut nevezi meg a koronaherceg örökösének (második személyként a trónöröklésben). Zichunak pénzt küldenek, s az udvarba érkezvén Lü lesz a házitanítója.

Ezen a ponton drámai fordulat következik, mely azonban kissé hiteltelenül hangzik. Lünek van egy gyönyörű barátnője, aki teherbe esik. Zichu megismerkedik a hölgygel, és nyomban belészeret. Megkéri Lüt, hogy engedje át neki a nőt. Lü, akinek a jövője ekkor már Zichutól függ, lenyeli felháborodását, és teljesíti a kérést. Ezután pedig, legalábbis a Bodde-féle fordítás szerint: „az ágyas megőrizte magának terhessége titkát, majd amikor eljött az ideje (Kr. e. 259-ben), fiúgyermeket hozott a világra, aki a Zheng nevet kapta.”⁸ Ő a majdani Első Császár, Kína egyesítője, és a terrakotta hadsereg létrehozója.

De miért is gyanús mindez? Mert valahogy túl jól összeillenek a részletek, és túl olajozott a történet. Az úri szennyes olyan kitergetése ez, ami inkább a későbbi dinasztiákra jellemző, és nem a Sima Qian által ábrázolt korra. Arról nem beszélve, hogy ez nem is az ő stílusa. Qian sokkal alaposabb, nem hat sorban vetné oda a történeteket. Egy 1940-ben készített részletes elemzésben Derk Bodde rámutat, hogy a történet nem jelenik meg Sima Qian fő forrásmunkájában,⁹ és hogy a szöveg számos nyilvánvaló beszúrást tartalmaz - fölösleges ismétléseket, amelyek nem vallanak rá -, és hogy egy másik forrásban szerepel egy nagyon hasonló történet egy

másik államról. Következésképpen: „Az Első Császár születéséről szóló történetet valószínűleg egy Han konfuciánus találhatta ki, aki az Első Császár hősi kultuszát akarta megtépezni, olyan fattyúnak állítva be őt, aki apai oldalról egy ravasz, gátlástalan, műveletlen kereskedőtől, anyai oldalról pedig egy prostituálnál alig különb nőszemélytől származik.” A szégyenbélyeg mindenestre rajta ragadt. Az elmúlt kétezer évben a kínaiak abban a hitben éltek, hogy az Első Császár fattyú volt, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt.

Néhány király halálát kell már csak kivárni, és Zichu trónra kerül. Lü nevezi ki első miniszterének, mi több, a kereskedő akkora birtokokat kap, hogy százezer háztartás fölött uralkodik, nagyjából a mai Luoyang területén, a fővárostól háromszázötven kilométerre keletre. Négy évvel később (Kr. e. 247-ben) Zichu meghal, a tizenkét éves Zhengre hagyva a trónt, aki természetesen anyja és mindenható pártfogója gyámkodása mellett kezdi meg uralkodását. Lü növeli Qin hatalmát, sőt, háromezer jól képzett csatlós toborzásával tovább erősíti befolyását. A csatlósok között van a fiatal és becsvágyó bölcselő, Li Si, aki azért jött Qinbe mert hallotta, hogy a király „be akarja kebelezeni a világot”. Mivel az öreg király éppen ekkor hal meg, és utódja még nagyon fiatal, Li Si kénytelen várni terve megvalósításával.

Irodalmi hírnévre vágyva Lü megbíz valakit a környezetéből egy filozófiai és metafizikai tárgyú könyv összeállításával, mely saját neve alatt jelenik meg *Lü Tavasz és Ősze (Krónika)* címmel. Ebből kiderül, mennyire fontos volt számára, hogy totális ellenőrzése alá vonja az államot és a kormányzatot, még mielőtt a herceg eléri a cselekvőképes kort, és kezébe veszi a dolgok irányítását. Rendkívüli hiúságról is tanúskodik a gyűjtemény, hiszen ezen a címen számos történet jelent már meg, köztük az egyiket magának Konfuciusnak tulajdonítják. Lü annyira büszke „saját” munkájára, hogy egy példányt kiakasztat a főváros egyik kapujára, és ezer aranyat lógattat fölébe, azzal a felhívással, hogy ha valaki csak egyetlen írásjelet is

változtatni képes rajta, az elnyeri a pénzt. Persze senki nem mer próbát tenni. Bodde sommás megjegyzést fűz mindehhez: „Manapság sem ismeretlenek a kíméletlenül törtető, műveletlen, felkapaszkodott emberek, akik főként azért válnak a művészetek támogatójává, hogy a maguk számára arassák le az *élite* hangos tetszésnyilvánítását.”

Mindeközben Lü és a csodaszép királyné kapcsolata újraéled. Lü, a lelepleződéstől tartva, újabb cselszövést eszel ki, amely azonban olyannyira körmönfont, hogy szinte kivitelezhetetlennek tűnik, és annyira végletes, hogy egészen hihetetlenül hangzik. Mégsem állítja senki, hogy valami Han szöveghamisító találta volna ki az alábbi bekezdést. Legjobb, ha Sima Qian saját szavaiból ismerjük meg az elképesztő részleteket, íme:

Az özvegy királyné nem hagyott fel buja természetével. Lü Buwei félni kezdett, hogy ha a királynő viselt dolgai napvilágra kerülnek, ő maga is belekeveredik a botrányba. Ezért titokban addig kutakodott, amíg talált egy Lao Ai nevű férfiút, aki szokatlanul nagy pénisszel büszkélkedhetett. Lü a háztartásába fogadta a férfit. Egyszer aztán alkalomadtán hangulatos zeneszó mellett arra utasította Lao Ait, hogy döfje át péniszét egy nagylevelű császárfából (paulownia) készült keréken, és kezdjen el (mások előtt) fel-alá járkálni, biztosítva ezzel, hogy a dolognak híre megy, és felkelti az özvegy királyné érdeklődését.

Hagyjuk most a királynét: e rendkívüli látvány alighanem bárkinek az érdeklődését felkelthette. Fölmerül azonban a kérdés: miért éppen nagylevelű császárfá, az isten szerelmére?! Jómagam soha nem hallottam erről a növényről, de a Google részletes leírást ad róla. Erős, könnyű faanyagáért és szép virágáért már háromezer éve ültetik Kínában. Hercegnőként vagy királyi faként is ismert, legismertebb fajtái (Paulownia Tomentosa) gyorsan nőnek

(csaknem három métert évente), és erdők újraterelítésére is alkalmasak; könnyen feldolgozhatók; ellenállók; magas a gyulladáspontjuk; jó alapanyagul szolgálnak húros hangszerek rezonanciadobozának a készítéséhez; és sok más egyébhez. Hogy a kerékforma hogy jön ide, arra nincs magyarázatom, de a jelenetet el tudom képzelni.

Vissza az özvegy anyakirálynéhoz, s ott újabb hajmeresztő felfedezések birtokába juthatunk. Természetesen látni akarja Lao Ait, a maga hús-vér valójában. Csakhogy akad egy kis gond. Az udvari etikett nem engedi meg, hogy „valódi” férfiember az özvegy királyné lakosztályába lépjen. Lü agyafúrt terve tehát újabb merész fordulathoz érkezik. Megszervezi, hogy Lao Ait látszólag vád alá helyezték olyan bűncselekmény miatt, amelyért kasztráció a büntetés. A kasztrációért felelős hivatalnokot megvesztegetik, hogy tegyen úgy, mintha végrehajtaná az ítéletet; a derék ember ki is tépkedi Lao Ai szakállát és szemöldökét, hogy Lao úgy nézzen ki, mint egy eunuch. „Így várakozik a királynőre, aki azután tiltott viszonyba kerül vele, és egyre jobban belészerelmesedik.”

Nem hiszem, hogy mindent szó szerint kell elfogadnunk. Pontosan milyen „bűncselekményt” követett el Lao Ai, amely miatt vád alá helyezték? Kik voltak beavatva? Sorjáznak a kérdések. De a fő cselekményszál meggyőzőnek látszik. Ne feledjük, nagyszabású csalafintaságról van itt szó. Az anyakirálynénak saját palotája van, százak nyüzsgik körül. Maga Lao Ai ettől kezdve nagy befolyással bír, ezer kíséretet kap, és ennél is többet remélhet.

Az idilli kapcsolat hosszú éveken át folytatódik, a királynő két fiút szül Lao Aitól, akik ilyen módon a tinédzser Zheng király, a későbbi Első Császár féltestvéreivé, és lehetséges örököseivé válnak. Zhengnek pedig továbbra is mentora, Lü Buwei, anyja volt szeretője osztogat tanácsokat, aki mellest - az utca nyelve szerint - egyben Zheng apja is! Időzített bomba ez, amely bármikor felrobbanhat!

Jó lenne ezeket a drámai eseményeket történésük színhelyén elhelyezni, és látni valamit Qin-fővárosából, palotáinak elrendezéséből. Rossz hírem van: sajnos lehetetlen. A Qin-palota, mint csaknem minden épület abban a korban, döngölt agyagból és fából készült, vagyis elkorhadt, elégett az idők folyamán. De ha ellátogatunk a helyszínre, nem messze a mai Xianyangtól, érezhetjük, mi mindennel kellett Zheng királynak szembenéznie, amikor azért harcolt, hogy Qin Kína első számú hatalmává váljék.

Zheng elődei két évszázaddal korábban költöztek át nyugatról, Shang Úr tanácsára, aki fölismerte, hogy egy nagyra hivatott, központosított államnak jobban védhető fővárosra van szüksége. Mind az új, mind a régi Xianyang a Wei-folyó északi partján kapott helyet, amely százharminc kilométerre keletre a Sárga-folyóba ömlik. Ha az utazó Új-Xianyang felől közelít az autópályán, és megtesz egy félórás utat, azt látja, hogy a temérdek épület között semmi nincs, ami az ősi múltra utalna. Újabb ok, hogy ellátogasson a lenyűgöző múzeumba, a fényesre festett gerendák, és a felfelé kunkorodó cserepek alá, s meg kell néznie a Qin- és Han-kori leleteket, a cseréptöredékeket, amelyeket olyan helyeken gyűjtöttek össze, ahová korábban már ellátogattunk.

A „Qin” név tovább él, de finomhangolásra van szükség ahhoz, hogy a Qin-kultúra gyöngé visszhangjait és könnyed eleganciáját érezkelhessük. Egy az eredetnél tízszer nagyobb, háromlábú üst áll egy kör alakú tér közepén, arra emlékeztetvén a látogatót, hogy a hatalom egykoron a bronzöntés tudományától függött. Más kultúrák a kardjaikra voltak büszkék, a Qin-időkben a főzőedényeiket szerették. Ma sincs ez másként. A tavasz első napja köszönt ránk, délidőre jár, és a napsütötte járdákon az emberek a Qin-nudlik élvezetének adják át magukat. A bárhol másutt kapható vézna, girhes, gépi metéltekhez képest a Qin-nudlik robusztusak; kézzel gyúrt szimbólumai a férfiasságnak, s oly kemények, mint a bőrből készült pajzsok. És a palacsinták: nem ám afféle fátyolszerű

leplek, amelyek egyetlen érintésre szétesnek, hanem tömbösek és kemények, mint a telefonkönyv. - Evópálcikák nem voltak akkoriban. - magyarázza idegenvezetőm, „Tony” Lee -, ahogy kések és villák sem. Így aztán kézzel tépték szét az ételt.

A Qin házi kosztól fölerősödve Wang, a sofőr négykerékmeghajtású terepjáróján kelet felé hagyjuk el Új-Xianyangot, és az óváros felé tartunk, Zheng király fővárosába. Derűs napunk van. A bájosan faramuci angolsággal írt út menti táblák egyike arra figyelmeztet, hogy becsüljük meg ajándékba kapott életünket, és közlekedjünk helyesen. Vagyis, ahogy a tábla mondja: „Egyszer élünk, ezért ne rohanj fordítva”. Hamarosan elhagyjuk Xianyang osztott pályás útjait, s így nem fenyeget többé az a veszély, hogy „fordítva rohanunk”. Mellékutakra térünk, búzaföldek és rügyező almaligetek mentén haladunk, és Tony - hórihorgas, harmincvalahány éves kísérőm, ég felé meredő hajszálakkal - a Qin-kultúra sajátos jellemzőit kezdi ecsetelni.

- Szeretnek jódlizni.

- Micsoda?

-Úgy értem, vonítani. Nem! Sikoltozni! Szóval nagyon hangosan beszélnek. Hallgass Qin-operát! Lehet, hogy meg fogsz ijedni tőle, mert annyira fülsiketítő - mondja, és tekergetni kezdi a rádió keresőjét. Legnagyobb meglepetésemre, talál is egy olyan adót, amely semmi mást nem sugároz, csak operát. - Hallod? Mintha üvölnének vagy sírnának. Mi úgy gondoljuk, Zheng királynak is ez lehetett a szórakozása. - Ezt nem vonom kétségbe, mert amit hallok, az átmenet a szilaj harcosok csatakiáltása, és egy kínvallatásnak alávetett bűnöző velőtrázó üvöltése között. (Később egy Qin-operákra szakosodott xiani klubban élőben is hallhattam egy produkciót: hivatásos és amatőr énekesek torkuk szakadtából üvöltöttek a mikrofonba egy viszonylag kis létszámú közönség előtt. Reszkettem a borzalmas hangerőtől, mint a nyárfalevél, de

megrendített saját műveletlenségem is, hogy nem tudok semmit egy olyan komoly szubkultúráról, amelynek rajongói ugyanolyan elkötelezettek és szakavatottak, mint mondjuk a Wagner-hívők.)

Figyelmem újra a tájra terelődik, el a Qin-opera fortissimóba csapó üvöltéséről. Dombocskák követik egymást, a Qint követő Handinasztia temetkezési helyei. Lakott helyet közel s távolban nem látni.

- Hol a csudában járunk?

- A semmi közepén - mondja Tony, aki joggal büszke zamatos angolságára. - Isten háta mögött járunk. De kétezer évvel ezelőtt, egészen más volt ez a vidék. Zhao-sírboltok voltak itt a Qin előtt, aztán pedig jött a Han. Történelmi hely volt ez századokon át.

Két Han-sírhalom között haladunk el, elhagyunk egy múzeumot, amely fölüljítás miatt éppen zárva tart, és egy ösvényen felkapaszkodunk egy magaslatra. Kicsiny, hajlott hátú, öreg nénike dolgozik a szőlőültetvényen, és boldogan, áradozva biztosít minket afelől, hogy jó irányba megyünk. - Milyen barátságos - jegyzi meg Tony. - Egyet kérdezel, és tíz választ ad rá. És figyelj csak! - Valami zaj szűrődik ki a szőlővesszők közül. - Hallod a rádióját? Qin-opera! - A nénike felfigyel érdeklődésünkre, odahozza a rádiót, így tisztán hallhatom a cimbalmok pengését, és az éles sikolyokat. Kíváncsi volnék, hány földműves akad szerte-e világon, aki munka közben operát hallgat.

Egy elgazosodott téглаösvény fenyőcsemeték és pálmabokrok között vezet át. Aztán a fennsíkra érünk, a dimbes-dombos terepet durva cserjék és tüskés bokrok borítják, melyek bele-beleakadnak a nadrágszárba, meg a cipőfűzőbe. Egy tábla jelzi, hogy a helyet 1988-ban nemzeti kulturális örökséggé, tehát védett területté nyilvánították. Húsz éven keresztül azonban semmi nem történt itt: egyetlen épületet sem húztak fel. A régészek tették a dolgukat, tetőcserepeket, padlócsempéket gyűjtögettek múzeumoknak,

alaprajzokat készítettek, és semmi mást nem hagytak maguk után, csak feltúrt földterületet és elvadult vegetációt. Egykor teraszféleség lehetett itt; ha bármi más hátramaradt volna, az elkerülte a figyelmemet. Az operarádiót hallgató nénikén kívül senki mással nem találkoztunk, ami nem csoda, hiszen elég nehéz feljutni ide, és tulajdonképpen látnivaló sincs.

Hirtelen azonban mégiscsak rájövök, mi vonzotta ide a Qin-uralkodókat. Átvergődünk a cserjésen, és...

Valami egészen különös hang üti meg a fülemet: vibráló pengés, amely hol fölerősödik, hol elhalkul, de folyamatosan ugyanaz a tónus. Körülnézek, nincs-e a közelben valami elektromos eszköz, egy vezeték talán, mely a széltől rezonál, vagy valami más szerkezet. A következő pillanatban meglátom, honnan jön a hang: egy madárraj köröz fölöttünk, hol lecsap, hol magasba szárnyal. Nyilván valami helyi faj lehet, amely sajátos hangokat hallat, vagy valamiféle hátborzongató evolúciós rendellenesség folytán a szárnyuk csap ilyen zajt. Megkövülten állok. Lám, ilyen idiotizmusba kergeti az embert a tudatlansága! Galambok - magyarázza Tony, aki szinte észre se vette a hangot, annyira hozzá van szokva. - Házigalambok. Gazdáik sípot erősítenek a lábukra, hogy nyomon követhessék őket.

Egy sziklaszirt, az van a bokrokon túl. Agyagból és földből gyúrt tízméteres meredély, alján agyagtéglás házak sorakoznak, a falun túl pedig egy hatalmas síkság nyújtózik a Wei-folyó felé, a végtelen távolba. Kétezer-kétszáz évvel ezelőtt, amikor Zheng király tekintett le innen, talán lápos folyómeder terült szét odalent. A repülő kórus szerenádjától kísérve felkapaszkodunk a sziklaszirtre. Onnan belátni az egész környéket; egy öt kilométeres fennsík terül el előttünk, bokrokkal és kicsiny dombokkal. A látvány megindítja a képzeletet: mi minden lehetett itt egykoron.

A központi részen állt Zheng király palotája. A régészeti kutatásokon alapuló rekonstrukció¹⁰ tulajdonképpen egy

kecses, alacsony épületet mutat, inkább villát, mint palotát. A villa - ahogy a kutatások feltárták - már Zheng király kora előtt itt állt, nincs kizárva, hogy akár kétszáz évvel korábban is, amikor Shang Úr létrehozta Xianyangot, az új Qin-fővárost. Aki teheti, nézze meg a makettet a Xianyang Múzeumban; ha erre nincs módja, képzeljen el egy csarnokot negyven boltívvel százhusz méteres alapzaton, tetején terasszal, ahol udvaroncok sétálgatnak. Fölötte és hátul egy harmadik szint van, amelynek mindkét szárnyánál három alacsony torony őrködik - hatásában három külön épület. A középső alkotja a császári lakosztályt, mely külön terasszal rendelkezik, ahonnan csodás kilátás nyílik a déli irányba elnyúló síkságra. Meglepő - különösen egy ilyen harcos uralkodó esetében -, hogy a palotának tulajdonképpen nem volt védelme. És az is furcsa, hogy Zheng király költekező természetéhez képest a rezidencia meglehetősen szerénynek mondható. Ami a villát palotává teszi, nem más, mint a mélysége: az a negyven méter, és a díszítése: kerámia cseréptető, bronz sarokvasak, falfestmények. A cserépszindely egyik végében dombornyomásos felirat: „Csak az Ég jóváhagyásával uralkodhat dinasztiánk tízezer évig, és minden az Ég alatt békében él és gyarapszik.”¹¹

Belül termek és folyosók sokasága, dombornyomásos, vörös járólapok, víz- és csatornahálózat égetett agyagsövek négyféle rendszerével, férfiakat, lovakat és mitológiai fenevadakat ábrázoló díszítés az eddig felfedezett legrégebbi kínai falfestményekkel.

És ez csak a koronadísz a xianyangi épületeknek. A palotakomplexum csaknem egy kilométer hosszúságban és ötszáz méter szélességben terült szét. Számos más épület is helyet kapott benne, némelyiket fedett folyosókkal és hidakkal kötötték össze. A palota körül, elszórtan más nagy épületek sorakoztak, szám szerint

csaknem kétszázhetven, egy szurdok két oldalán, amelyet ma Ökör- vagy Kecse-hasadéknak hívnak, és amely déli irányba metszi át a fennsíkot a Wei-folyó felé. A város egésze kelet-nyugati irányban 7,2 kilométernyire terjeszkedett, 6,7 kilométeres volt észak-déli irányban, jóllehet a déli településrész jelentős hányadát a jelek szerint elmosta a Wei-folyó, amelynek megváltozott a medre. A fővárost hét bronz- és vasöntöde látta el, bizonyítva, hogy Qin egy kicsiny, de gazdag és büszke királyság központja volt már jóval Zheng színre lépése előtt. Ahogy Yuan Zhongyi, a Terrakotta Múzeum egykori igazgatója írja:

Dokumentumok és régészeti leletek hiányában korábban azt feltételezték, hogy Qin elmaradott volt. Újabban, a számtalan új felfedezés birtokában, ez a megállapítás alapos felülvizsgálatra szorul [...] A Qin-dinasztia Kína kultúrtörténetének dicső és virágzó korszakában uralkodott. ..ez a kincsesár megérdemli a lelkiismeretes kutatást és gyűjtőmunkát.¹²

Ilyen alapról rugaszkodott neki Zheng király Kína egyesítésének, és innen kezdte el építgetni saját császári felemelkedését. Ezek az ambíciók azonban újfajta látásmóddal ajándékozták meg őt, és persze újabb nagyra törő tervekre sarkallták. Xianyang földrajzi fekvése minden bizonnyal jobb volt, mint a korábbi fővárosé, Yongé, de a déli és keleti hadjáratokhoz mégsem volt túl kedvező hely. A Wei- és a Sárga-folyó „útban volt”. A hadseregek letáborozhattak ugyan a túlsópartokon, de a vezetésükhöz neki és a tiszti kíséretnek át kellett kelnie a Wei-folyón. Ráadásul annak idején a folyó az év bizonyos időszakában sokkal szélesebben hömpölygött. Volt fölötte híd? Kőhíd bizonyosan nem volt, mivel Kínában ez idő szerint nem építkeztek kőből. Fahíd talán lehetett, de még valószínűbb - éppen a folyó szélessége és szeszélyessége miatt -, hogy pontonhidat alkalmaztak. A pontonhidak azonban instabil szerkezetek,

különösen áradások idején. Zhengnek állandó bázisra volt szüksége, mégpedig a Wei-folyótól délre. Ez volt az a terület, ahol később hadseregpáncsnokaival és főhivatalnokaival megtervezte hódító hadjáratát. És ez lett az a hely, ahol sírja megépült, hogy onnan kormányozhassa földöntúli királyságát.

Uralkodásának kilencedik évében (Kr. e. 238-ban) „valaki jelentette” Zheng királynak az igazságot anyja és Lao Ai szerelmi viszonyáról. Sőt, a jelentés arról is beszámolt, hogy „Lao Ai és az özvegy királynő megállapodott abban, hogy a jelenlegi király halála után két közös fiúgyermekük egyike öröklí a trónt”. A király vizsgálatot rendelt el az ügyben, de mielőtt az eredményről értesült volna, el kellett utaznia a száz kilométerre nyugatra fekvő régi fővárosba, Yongba, hogy elvégezzén bizonyos rituális áldozati szertartásokat. Lao Ai a lelepleződéstől tartva mindeközben lázadásra készült. „A királynő pecsétjét használva, de az engedélye nélkül csapatokat mozgósított, és lázadást kezdeményezett.” Az akciót arra a palotára összpontosította, amely közel esett a királyi szertartás helyéhez, nyilván azért, hogy a királyt elfoghassa. Zheng azonban idejében értesült a tervről, és hamar leverte a lázadást. Lao Ainak sikerült elmenekülnie, de a király egymilliós jutalmat ajánlott annak, aki élve, félmilliót annak, aki holtan kézre keríti a lázadó vezért. Lao Ait hamar elfogták, igaz a fejpénz kifizetéséről Sima Qian nem tesz említést.

A nyomozás lezárult, és az összes galádság napvilágra került. Képzeljük el az ifjú király reakcióját! Zheng annyit tudott a származásáról, hogy egy kisebb hercegnek a fia (ha igaz), akinek valójában nincs joga a trónhoz, ám szerencse és cselszövés révén mégis hatalomra kerül. Anyja egy kétes hírű volt táncosnő, az apaság pedig legalábbis kétséges. És ezek után kiderül, hogy anyja összeszúrta a levet egy jómódú - amúgy áruló - selyemfiúval. S ez még mindig nem elég; anyja a trónöröklést is megpróbálja

befolyásolni, éppen azzal az emberrel játszva össze, akinek Zheng pillanatnyilag a trónt köszönheti.

A huszonkét éves király, aki éppen csak átvette a felnőttkor elérését jelképező „koronát s kardot”, máris kénytelen szembenézni élete első igazán súlyos uralkodói döntésével. A tét nagyon nagy. Vagy mások által mozgatott bábú marad, vagy a sarkára áll, és kíméletlenül lecsap mentorára, anyjára, anyja szeretőjére, és csatlósaik hadára. Ha ezt teszi, polgárháborút kockáztat; ha tétlen marad, az egyenlő a megsemmisüléssel. Megöleti tehát Lao Ait. A kivégzési módszer a régi: az áldozatot négy harci szekérhez kötik, és a szekereket elindítják négy különböző irányba. Lao Ai társait, rokonait szintén kivégezteti, ugyanerre a sorsra jut a két fiú, Zheng féltestvérei, egyben feltételezett jövőbeli riválisai. Lao Ai ezer kísérőjét megfosztják birtokaiktól. Négyezer nemesi családtól ugyancsak elveszik földjeiket, és Shu-ba számúzik őket, Qin déli határvidékére, a mai Szecsuanba. Anyját Yongba számúzi; a száz kilométeres távolság nem olyan rettenetes - egyébiránt hamarosan visszahozatja majd őt Xianyangba, s a királynő ott éli le élete utolsó tíz évét.

De mi legyen Lü Buweivel? Nem könnyű kérdés. Halált érdemelne, de a múltban kétségkívül akadtak érdemei, akárcsak a hívei közül jó néhánynak. A király eltávolítja Lü Buweit az udvartól, és Luoyang környéki birtokára számúzi. S hogy újabb hasonló összeesküvés ne történhessen, az uralkodó bejelenti, hogy minden idegent számúz Qin államból. Meggondolatlan intézkedés ez, hiszen ennek értelmében másik főtanácsadóját, a Chuból érkezett Li Sit is el kellene bocsátania. Li Si hamar készít is egy feljegyzést, amelyben kifejti, hogy az idegen dolgok számúzásával a király számos általa nagyon szeretett dologtól fosztaná meg magát, közöttük „Zhao szeretni való és elbűvölő hölgyeitől, akik idomultak szokásainkhoz, és eleganciát kölcsönöznek jelenlétükkel”. Ezekben a dolgokban Őfelsége eddig olyannyira óvatosan járt el. Most mégis azt

mondaná, „Ő nem Oinben született, el vele! Idegen, tehát számúzni kell!”? Pedig tehetséges emberekről van szó. Valóban azt kívánja Őfelsége, hogy ezek az emberek ellenséges országokat erősítsenek? „Olyan ez, mintha banditáknak fegyvereket kölcsönöznénk, vagy tolvajokat etetnénk.”

A király végül visszavonja intézkedését, Li Si pedig állásában maradhat, s további húsz éven át szolgálja uralkodóját.

Ami Lü Buweit illeti, a háromszázötven kilométer kevésnek bizonyul. Továbbra is megőrzi befolyását a feudális hűbérurak között, akik népes kíséreteikkel ott sűrögnek-forognak palotájában, olyannyira, hogy „a hintók egymást érik az úton, végeláthatatlanul”. A király hideg udvariassággal felszólítja Lü Buweit: „Légy oly kedves, szedd össze családodat és a kíséretedet, és helyezd át a rezidenciádat Shuba!”

Ez mai értelemben egy szibériai száműzetésnek felelt meg, s túl nagy megaláztatás volt Lü számára. Az engedetlenség halálbüntetést vonhatott maga után, s ezzel nemcsak a saját, de családtagjai és kísérői életét is kockára tette volna. Lü ezért öngyilkosságot követett el: mérget ivott.

Zheng király ezzel magára maradt. Huszonnégy évesen, anyjától és állítólagos apjától elárultan, legközelebbi tanácsadójától megfosztva, lármázó és megbízhatatlan udvaroncok hadával körülvéve. Mihez kezdjen?

A választ tulajdonképpen már megkapta, nem mástól, mint Li Sitől, aki annak idején azt tanácsolta neki, hogy forduljon Shang Úrhoz és legista elméleteihez, melyek oly jól szolgálták Zheng elődeit. A király olvasta is buzgón ezeket a műveket, és mélyen egyetértett velük. Hogy miről szóltak ezek a dolgozatok, arra lássuk példaként egy ismeretlen szerző eszmefuttatását. A mű címe: *Az öt élőködő.*

Volt egy paraszt Songban, aki szántás közben talált egy tuskót a földjén. Egy napon egy nyúl szaladt át a szántáson, belerohant a tuskóba, nyakát törte, és elpusztult. A paraszt, látva ezt, letette az ekéjét, és ettől kezdve nem csinált mást, csak a tuskót figyelte, hátha jön egy másik nyúl, és hasonlóképpen az is pórul jár. De több nyúl nem jött, a paraszt viszont nevetség tárgya lett Songban. Azok, akik úgy gondolják, hogy kölcsönvehetik az ősi királyok módszereit, és ma így akarnak kormányozni, hasonlatosak a tuskóleső paraszthoz.

A konfuciánus múlt tehát nem ad útmutatást a jelennek, még kevésbé a jövőnek. „A jóakarát és az igazságosság a régi időket szolgálta” - olvasta Zheng ugyanabban az elmélkedésben -, de immár eljárt az idő ezek fölött [...] A ma embereinek erőben és lélekjelenlétben kell megmérkőzniük.” A múltban az uralkodókat atyáikhoz mérték, a népeket a gyermekekhez hasonlították, és a szeretet volt a legfőbb erény. De látni kell, hogy a szeretet nem szab gátat a gyermeki engedetlenségnek; hát még felnőtteket hogyan tudna rendre szorítani? Az emberek csakis a törvényes hatalomnak engedelmeskednek, és „aki ügyesen kezeli a hatalmat, az előtt könnyen meghódnak a népek”.

Vajon egy uralkodónak kell-e manapság tisztelnie Konfuciust? Természetesen. Nagy bölcs volt ő, és talpig becsületes férfiú. Az uralkodók egykoron a jóakaratot és az igazságosságot tűzték ki fő céljuknak, csak hogy változtak az idők, és a hajdani államokat lerombolták. Követheti-e manapság az uralkodó Konfuciust, amikor az állam megőrzése a legfontosabb feladat? Nyilvánvalóan nem, hiszen ebből az következne, hogy az uralkodó Konfucius szintjére emelkedik, ahelyett, hogy kormányozna. A szülői szeretet nem elég ahhoz, hogy a gyermek megtanulja, mi a helyénvaló, hiszen „a szeretettől az emberek természetüknél fogva döllyfössé válnak;

igazából csakis a tekintély szavára hallgatnak”. Még a sánta birka is lelegeli a hegyoldalt, ugyanúgy az alázatos ember is hamar megszegezi az enyhe törvényeket; „ezért a felvilágosult uralkodó kemény törvényeket szab, és büntetései szigorúak”.

Zheng arra is kapott tanácsot, milyen magatartást kell követnie az okos uralkodónak. A Menny Fiaként nyilvánvalóan nem vezérelhetik ugyanazok az elvek, amelyek földhözkött hivatalnokait. Jónak és rossznak fölötte áll, és célszerű visszavonulnia a misztikum és a transzcendencia világába; tartózkodnia kell minden olyan kapcsolattól, mely bizalmasságot szülhet, és leghelyesebb, ha gondolatait és indítékait mindenkor rejtve tartja. Órizkednie kell minden olyan ráhatástól, mely könnyörülethez vagy gyengédséghez vezet. Mivel halálával mindenki - hivatalnokok, családtagok, de még a királyné is - személyes szabadságot nyernek, ezért senkiben nem bízhat. Érzelmek fölött kell állnia, csak olyasmit szabad cselekednie, ami növeli hatalmát, bármi áron is! Önérdek - csakis ez vezesse!

A hatalomhoz vezető út a következő: Alkoss törvényt, s az legyen egyszerű és közérthető; feddhetetlen jellemű embert soha ne keress, mert úgysem találsz; hivatalnokaidat tartsd rövid pórázon, jutalmaz és büntess! Ha az emberek anélkül is meggazdagodhatnak és boldogulhatnak, hogy a földeken keményen megdolgoznának érte, vagy a csatában életüket kockáztatnák, akkor a könnyebb utat fogják választani, és ez gyengíti az államot. Éppen ezért ne támogasd a bölcsesség keresését! „A felvilágosult uralkodó államában nincsenek könyvek... nincsenek erkölcsi intelmek... nincsenek lovagias párbajok. Lekaszabolni az ellenséget, ez az egyetlen mérvadó vitézi cselekedet.” Ne hidd, hogy diplomáciával valaha is biztonságot teremthetsz, hiszen egyetlen szövetség sem hosszú életű! „Külhonban se hatalmat, se dicsőséget ne hajszolj - ezek teljességgel a belügyi kormányzás körébe tartoznak.”

Emlékezz: a múltban, amikor a konfuciózusok szavát követték

mi lett a végeredmény? Az állam elbukott! Hiába nosztalgiáznak az emberek, ez a politika romhalmazzá tette az államot.

Az Öt *élősködő* címet viselő tanulmány a mihez tartás végett pontos listát készít az ellenségekről. Íme: „tudósok, akik régi királyok módszereit magasztalják, és díszes szóvirágokban beszélnek; beszédírók, akik álnok cselszövésekben mesterkednek, és idegen államokból kölcsönöznek ötleteket; kardforgatók, akik követőikből bandákat toboroznak; mihasznák, akik kenőpénzzel bújnak ki a katonai szolgálat alól; iparosok, kereskedők, akik olyan árucikkeket gyártanak és árulnak, melyeknek semmi gyakorlati hasznuk nincs, ebből gazdagszanak és kizsákmányolják a földművelőket. Ezek tehát az állam élősködői. Ha az uralkodó nem tapossa el őket, (...) akkor ne csodálkozzon, (...) ha idővel az állam romlásnak indul, az uralkodóházak meggyöngülnek és elhalnak.”

Ezek az érvek tökéletesen meggyőzték Zheng királyt. „Oh jaj - sóhajtott fel Li Si jelenlétében -, ha láthatnám egyszer ezt az embert, és támaszkodhatnék a tanácsaira, szavamra mondom, boldogan halnék meg.”

Li Si közölte, hogy az írásokat Han Fei készítette, majd elmesélte a királynak, hogy egykoron iskolatársak voltak, de aztán elváltak útjaik, Fei ott maradt Hanban és királyi tanácsadóként próbált szerencsét, kevés sikerrel. Következésképpen Zheng királynak csak ki kell várnia az alkalmas pillanatot, és Fei az ő szolgálatába fog állni.

Nem sokkal később, Kr. e. 234-ben, egy közelebbről meg nem nevezett „kritikus helyzet” miatt Zheng király támadást fontolgatott szövetségese, Han ellen.

Han királya - akit Han Fei állhatatosan győzködött a legizmus üdvös voltáról -, hirtelen úgy döntött, hogy szaván fogja tanácsadóját, s elküldi őt követként Xianyangba Zheng királyhoz, hogy beszélje le az uralkodót a támadás tervéről. Fei el is ment, és

sorolni kezdte érveit: a Han kezdetektől fogva „engedelmes, mint egy szalmagyékény”, katonákkal támogatja Qint, rendesen fizeti a hűbéradót; ugyanakkor más államok folytonos zaklatásainak van kitéve, s ezért kénytelen gondoskodni saját védelmi rendszeréről. A tervezett támadás magát Qint gyengítené, másokat viszont előnyös helyzetbe juttatna. A leghelyesebb ezért az lenne, ha Qin a valódi ellenségeire tartalékolná erejét.

Zheng el volt bűvölve a személyes találkozástól, egészen addig a pillanatig, amíg Li Si - alighanem pusztán gyarló emberi féltékenységből -, emlékeztette őt arra, hogy Han Fei mégiscsak egy Han, és aligha adná fel a saját királya iránti lojalitást. Beszéde nem egyéb, mint önös célokat szolgáló figyelemelterelés. Igaz ugyan, hogy Han a Qin vazallusa, de ha jól meggondoljuk, mindig is azon volt, hogy borsot törjön a Qin orra alá. Ha más államokkal hadakoznának, azzal csak esélyt adnának Hannak egy Qin elleni támadásra. Han Fei „dialektikusan építi fel beszédét, jól csiszolt körmondatokban beszél, de hamisság, galád cselszövés rejtőzik a szavai mögött, és [...] mindeközben Han megbízásából kémkedik Felsőgedre”. Ilyen az emberi természet! „Ha Királyi Felsőged hosszabb időre itt marasztalja őt, s utána visszaengedi, azzal nagy bajt zúdít a saját fejére. Leghelyesebb az lenne, ha megbüntetné őt a törvény megszegéséért.”

Hitvány dolog volt ez; elárulni egy hajdani iskolatársat, egy diplomáciai szolgálatot teljesítő küldöttet, egy - amúgy Li Sivel hasonló elveket valló bölcselőt. Zheng elfogadta Li Si érveit, és elrendelte Han Fei letartóztatását. Li Si most már semmit nem bízott a véletlenre, s ezért megakadályozta, hogy Han Fei újra találkozhasson az uralkodóval. Amikor aztán a börtönben a szerencsétlen rabon kezdett úrrá lenni a kétségbeesés, Li Si mérget küldetett neki, és rávette őt arra, hogy öngyilkosságot kövessen el.¹³

Li Si fellelegezhetett: riválisok nélkül, egyedül maradt a

porondon, s szabadon oszthatta tanácsait az ifjú uralkodónak. Hódításra bízta őt, az egység megteremtésére, és egy új birodalom létrehozására a jelen, s az eljövendő világ számára.

ÖTÖDIK FEJEZET

Kína megteremtése

Amilyen gyorsasággal Zheng király mind a hat riválisát legyőzte - mindössze tizenegy év alatt, Kr. e. 230-221 - aközött -, az ember már azt gondolhatná, hogy az uralkodó valami titkos fegyver birtokában lehetett. Pedig nem. Ugyanolyan arzenálja volt - íjak, nyílvesszők, alabárdok, kardok, páncél -, mint amilyennel az összes többi hadakozó fejedelemség rendelkezett; beleértve a nyílpuskát is, amely sokkal hatékonyabb volt, mint a hagyományos íj, és „betárazva” lehetett tartani, mint csőre töltött puskát.

A számszerű megér egy kis kitérőt, annál is inkább, mert a tenakotta hadsereg első föltárásainál számszerű-elsütőbillentyűket találtak, s ez azt sugallja, hogy csak Qin rendelkezett ezzel a félelmetes fegyverrel. Valójában azonban régen leáldozott az a lovagias korszak, amikor felváltva nyilaztak egymásra a harcoló felek a harci szekerekről - ahogy Sima Qian a Nyugat-Shandongban, a Henan határ közelében lévő Maiing melletti csatáról leírja.

Az ütközetre Kr. e. 341-ben került sor. Egy Qi-hadosztály Sun Bin tanácsára - aki egyébként *A háború művészete* című könyv szerzőjének leszármazottja volt -, megtámadta Weit, de a Pang Juan vezette Wei-hadsereg Maiingig kergette a betolakodókat. Ám egyik este Sun Bin felfigyelt rá, hogy a Wei-hadsereg egy hegyszoros felé tart, amely igen alkalmas hely egy éjszakai rajtaütésre:

Kivágott egy nagy fát, lehántotta róla a kérget, és a csupasz,

fehér törzsre azt írta: Pang Juan ennél a fánál fog meghalni! Ezután összegyűjtötte tízezer legjobb íjászt, elrejtőzött velük a keskeny útnál, és kiadta a parancsot: „Ha fényt láttok felvillanni, lőjtek!” Pang Juan a kivágott fához ért. Láta, hogy a fehérre hántott fára ráírtak valamit, ezért fáklyát gyújtott. Mielőtt azonban a szöveget elolvashatta volna, tízezer íjász nyitott egyszerre tüzet, és a Wei-katonák közt szörnyű fejetlenség támadt. Pang Juan felismerte, hogy egész serege odaveszett az ő hibájából, ezért öngyilkosságot követett el, ezekkel a szavakkal: „Ennyit a becsületemért!”

Közel egy évtizeddel később már a Han állam rendelkezett a legjobb nyilpuskákkal. Egy Hanban járt követ így írt róluk: „több mint hatszáz lépés a hatótávolságuk. A Han-katonák lábukat használják a számszeríj kifeszítéséhez, és amikor lőnek, százból egy se téveszt célt: [a nyílvevessző] átfúródik a távoli ellenség mellkasán.” Az egyik forrás szerint¹⁴ az íjászok *tizenkét shi*, azaz több mint háromszázötven kilós ellensúly segítségével használták íjjaikat.¹⁵

Nem foglalkozunk itt a legnagyobb hatóerejű fegyverekkel, hiszen azok megtöltése rendkívül sok időt vett igénybe, és a csata hevében erre nem volt lehetőség. A Terrakotta Múzeumban megtekinthető egy számszeríjmaradvány - igaz, csaknem megkövesedett állapotban. A fegyver használata elég egyszerűnek látszik, az íjász valószínűleg úgy töltötte meg, hogy ráállt az íjra, és minkét kezével hátrafeszítette a húrt, amíg az beakadt az elsütőszerkezetbe.

A bronzból készült kioldószerkezet volt a kulcsa a katonai íjnak, ez tartotta ugyanis kifeszítve a húrt a kilövés pillanatáig. Hihetetlen szerkezetek voltak ezek. Joseph Needham nagyszabású munkájában, a *Science and Civilisation in China* (Tudomány és civilizáció Kínában) című műben „az ősi vasipari és mérnöki

technika legnagyobb diadalai” közé sorolja ezeket a masinákat.¹⁶ A nyílpuska legkifinomultabb formájában az elsütőszerkezet hat bronzalkatrészből tevődött össze, és így illeszkedett a puska nyelébe. Automatikusan húzta fel a kakast, és biztonsági závarral is el volt látva. Egy modern lőfegyver precizitásával rendelkezett. Ahogy Lü Buwei (vagy az általa megbízott szerző) írja a Tavasz és Ősz Krónikájában: „Ha egy nyílpuska kioldószerkezete akár csak egy rizsszemnyire elmozdul a középponttól, a szerkezet nem lép működésbe.” Ez az, amiért a számszeríjat a Kalasnyikov ősi megfelelőjének tekinthetjük: kifinomult, de egyszerű, könnyen gyártható, gyorsan szétszedhető és egyszerűen karbantartható.

Az elsütőszerkezetek azonban már az egyesítés előtt négyszáz évvel léteztek, hiszen az első ismert kioldószerkezetek Kr. e. 600 körülről valók. Valószínűleg volt valami különleges a Qin bronzöntő technikában, amelytől ezek a mechanikák jobbak voltak, mint bárki másé. Az is valószínű, hogy a Qin-íjászoknak lehetett valami irányzékuk, amelynek segítségével pontosabban tudtak lőni. De a fegyverzet önmagában nem jelentett olyan rendkívüli előnyt, amely indokoltá tette volna Qin katonai sikereit. Akkor hát mi lehetett a háttérben? Valaminek lennie kellett, máskülönben nem lettek volna sikeres hódítások. Következésképpen arra sem lett volna kellő indíttatás, hogy egy egész agyaghadsereget megformázzanak!

A magyarázat a szervezettségben keresendő, méghozzá minden szinten! A Qin-társadalom egy állami méretű hadigépezet volt. Középpontjában, Zheng király vaskezű irányításával három, egymástól független összetevő létezett: hatékony mezőgazdaság, mely a Wei völgyének gazdag termőterületeire alapozhatott, s amely élelemről és lekötetlen munkaerőről gondoskodott; elkötelezett hivatalnokgárda, amely beszedte az adókat, összeírta az újoncokat, felügyelte az öntözést, és intézte a hadsereg ételmezését; és maga a hadsereg, egy nagy létszámú, képzett haderő.

A hadsereg volt a nemzet támadó éke: szívós, mozgékony és rendkívül fegyelmezett. A katonák és vezetőik sokéves kemény kiképzése tette ilyenné. Akár ötven kilométert is meneteltek egyetlen nap alatt bőrpáncéljaikban, nyílpuskáikkal, dárdáikkal, kardjaikkal és háromnapos ellátmánnyal. A fő hadosztályt, amely tetszés szerint tagolható volt, számos segédcsoport támogatta, s a koordinálást négylovas harci szekereken száguldozó futárok segítségével oldották meg. A parancsnokok természetesen tisztában voltak azzal, hogy a gyors és pontos utasítások életbevágóak a harctéren, ahogy azt Sun Zhi több mint egy évszázaddal korábban már felismerte. Tehát gongokat és dobokat, lobogókat és zászlókat kell használni a katonai hadmozdulat összehangolásához. Ha pedig minden eszerint történik, akkor a bátor nem marad egyedül a frontvonalon, és a gyáva nem tud meglapulni hátul. Ez tehát a művészete annak, hogyan kell katonákat nagy tömegekben mozgatni.

Nem vitás, hogy a fegyelem alapozta meg az íjászok harci tevékenységét, hiszen a terrakotta hadsereg elrendezése azt mutatja, hogy ők a gyalogság előtt vonultak fel. Valószínűleg olyanformán működtek, ahogy egy XI. századi forrás leírja.¹⁷ A számszeríjat „úgy kell használni, hogy akik a harcalakzaton belül vannak, töltenek, miközben a frontvonalban haladók tüzelnek [...] Felváltva mindegyikük kifeszíti a nyílpuskáját, amikor rá kerül a sor, majd ahogy kilőtte nyílvesszőit, azonnal visszatér a harcalakzatba. A számszeríjak ennek folytán megszakítás nélkül üzemelnek, az ellenség nem menekülhet. Éppen ezért a következő a hadrendünk: tüzelő sor - támadó sor - és töltő sor.”

Korabeli beszámolók híján keveset tudunk az íjászok és a gyalogság együttműködéséről, ám nagyjából mégiscsak képet alkothatunk a Qin hadseregről, ha egy XIX. századi európai hadsereget képzelünk magunk elé, amint a lövészek egymás sorait követve nyomulnak előre, letérdelnek, tüzelnek, újratöltenek, s menetelnek tovább. A különbség annyi, hogy a kínai íjászok tüzelés

után nem előre, hanem hátravonultak, hogy helyet adjanak a következő sornak, és újratöltsenek.

Teljességgel összehangolt tervrendszer volt ez - élelmezés, sorozás, hódítási haditerv; központi ellenőrzés, kommunikáció, hadgyakorlat, fegyelem, fegyverzet -, és éppen ez az, ami a Qin-hadsereget a többtől megkülönböztette. Így aztán létrejött egy olyan hadsereg - a kínai történelemben először -, amely nem pusztán az adott ütközet megnyerésére összpontosított, hanem szem előtt tartotta új területek meghódítását is, ahonnan a Qin több élelmet, katonát, fegyvert, és előretolt bázist nyerhetett, s mindezt azért, hogy újabb hódítások alapjául szolgáljon.

Magukról a hódításokról túl sok forrás nem maradt fenn, legfeljebb az időpontok. Han 230-ban esett el, Zhao két évvel később.

Aztán jött egy hároméves szünet, amelyet egy legendássá vált váratlan esemény fémjelzett - a történet manapság filmek és tévéjátékok kedvelt alaptémájául szolgál. Leghatásosabb feldolgozása *A császár és a gyilkos* (1988), Chen Kaige alkotása, aki az „új hullám” vagyis a kínai filmesek „ötödik generációjának” tagjaként nemzetközi elismerést aratott. (Ő az a rendező, akinek öt évvel korábban az *Isten veled, ágyasom* című filmjét Kínában a homoszexuális jellemek miatt betiltották.) *A császár és a gyilkos* épp az ellentéte a botrányt kavart korábbi műnek - szélesvásznú, nagyszabású történelmi film, katartikus hősökkel, heroikus ütközetekkel. Cheng Kaige természetesen Sima Qiant használta fő forrásként, akinek beszámolója olyan eleven, mint egy filmforgatókönyv. Íme egy részlet belőle:

Az alaptörténet:

Dan herceg, aki a Qinnel szomszédos Yan állam trónörököse, nagyon tart Zheng királytól. Két állam már elesett, most az övé

következik a sorban. Dan és Zheng fiatalukból ismerik egymást. Dan túszt volt egykor a Qin-udvarnál, de olyan rosszul bántak vele, hogy elmenekült. Történt, hogy egy Qin-generális, bizonyos Fan Yuqi dezertált, hogy Dan hercegnél keressen oltalmat. A generálisnak szüksége is van a védelemre, hiszen Zheng egy várost és kétszázötven kiló aranyat ajánlott a fejéért.

A színen Dan nevelője, aki a következő szavakkal figyelmeztet a fenyegető veszélyre:

A nevelő: Ennek így nem lesz jó vége! Tudjuk, Qin királya mennyire heves vérmérsékletű, és milyen haragot táplál Yan ellen. Elég csak rágondolni, hogy meghűljön az ember ereiben a vér.

Zhao épp most esett el, Qin-csapatok gyülekeznek Yan határainál, és Zheng üstököszerű szárnyalását csak úgy tudják megállítani, ha orgyilkossal megöletik.

(Chen Kaige filmjében a merényletet a császár szervezi meg saját maga ellen, hogy ezzel az ürüggyel üzenhessen hadat Yannak. És itt lép be a cselekménybe Gong Li. Ő a király kedvenc ágyasa, élete nagy szerelme, aki feláldozza magát; megégeti az arcát, majd úgy tesz, mintha átállna Yanhoz, hiszen elcsúfított arca elegendő indíték a császár elárulásához. Ő fogja megtalálni a merényletet, akibe azonban - egy újabb fordulat a történetben - szerelmes lesz.) De vissza Sima Qianhoz:

A császár halála nyilvánvalóan lázadást fog kirobbantani a birtokaiktól megfosztott feudális urak körében, és Zheng legista forradalma ezzel a visszájára fordul. Egy ifjú kalandort szemelnek ki a feladatra, bizonyos Jing Ket, akinek rendkívüli intelligenciája mérhetetlen hidegvérrel párosul. A fiatalember szeret „könyveket olvasni”, és jeleskedik a kardvívásban, a torzsalkodást azonban nem kedveli: ha provokálják, inkább odébbáll.

Jing Ke kellően agyafúrt ahhoz, hogy a merénylői feladatra ne mondjon azonnal igent, de egy miniszteri állás és egy palota felkínálása megteszi hatását. Tudva, hogy nyomós indok nélkül esélye sincs arra, hogy a császár közelébe jusson, megkeresi a renegát Qin-tábornokot, Fant, és a következő döbbenetes javaslattal áll elő: ha megkaphatná a generális fejét, akkor bizonyosan fogadná őt Zheng, hiszen a levágott fej meggyőzné a császárt Jóindulatáról”. De nemcsak a levágott fejet vinné magával, hanem egy Yan térképet is. Így már biztosan beengednék a császárhoz. Az összegöngyölt térképbe mérgezett tört rejtene, hogy egy alkalmas pillanatban a császárba döfje.

A generálisnak roppantul tetszik a terv...

Fan tábornok: Éjt nappallá téve azon töröm a fejem, és azzal gyötröm a szívem, milyen tervet eszeljek ki. És tessék, te most megmutattad az utat!

Ami ezután következik, az már szinte magától értetődő. Szolgálatkész nyisszantás a torkon, és...

A levágott tábornoki fejjel és a térképpel felszerelve Jing Ke és bűnsegédje megérkezik az udvarhoz. A császár audiencián fogadja őket. A tettestárs azonban a döntő pillanatban idegösszeomlást kap, Jing Kének tehát egyedül kell végrehajtania a merényletet. Az udvaroncok szeme láttára kigöngyöli a térképet, előkapja a tört, elkapja a császár köntösének ujját, és lesújt. A király hátraugrik, kiszabadítja magát; a merénylő tördöfése célt téveszt. Zheng menekül, a támadó a nyomában, miközben a fegyvertelen udvaroncok visszahőkölve nézik, ahogy uralkodójuk egy oszlop körül ugrál, s köpönyege alól próbálja előkotorni hosszú díszkardját. Csupán egy udvari orvosban van annyi bátorság, hogy orvosi táskájával ütlegelni kezdi Jing Két, s így a király villanásnyi időt nyer.

Tömeg: Tolja a kardhüvelyt maga mögé, Felséges Úr!

Jing Ke újra támad, de a király végre kiszabadítja és előrántja kardját, majd sebet ejt támadója lábán. Jing Ke a császár felé hajítja a mérgezett tört, de célt téveszt, így meghátrál. A király lecsap rá, és újra megsebesíti. Jing Ke, látva, hogy nincs esélye, nekidől egy oszlopnak, majd összegörnyed, s hol hisztérikus nevetésben tör ki, hol a királyt átkozza. A tömeg benyomul, és megadja a kegyelemdöfést a merénylőnek.

Hátborzongató történet ez, Sima Qian legjobbjai közül való, s ráadásul elég közeli forrásból származik, hiszen a történész állítólag közvetlenül az orvosi táskájával hadakozó, s a nyúlszívű udvaroncokat megszégyenítő doktor barátaitól hallott róla. A két barátnak „ő maga [az orvos] mesélte el, hogy mi történt pontosan - írja Sima Qian -, én pedig mindent úgy írtam le, ahogy nekem továbbadták”.

Az eseményeket követő évszázadot áthidalni nem könnyű, de nem is lehetetlen. A megghiúsult merénylet Kr. e. 227-ben történt, Az (akkor ifjú) orvos, ha jól számolunk, nagyjából Kr. e. 180-ig élhetett. Képzeljük el őt, amint idős korában elmeséli a történetet a két ámuldozó tizenévesnek! Az ifjú barátok öregkorukban (Kr. e. 130 körül) találkozhattak a jövő nagy történészével, aki ekkortájt - tizenéves fejjel - raktározhatta el magában a történelmi mesét.

Egy bizonytalan társadalom biztonság iránti vágya - ez volt az az erő, amely nagy lökést adott Zheng nemzeti egységtörekvéseihez. Egyik hadjárat követte a másikat, mindegyikhez volt ürügy - ahogy hódítóknál ez rendszerint lenni szokott -, többnyire megszegett ígéretekre vagy előre megsejtett agressziókra hivatkozva. Támadás, ellentámadás, visszavonulás, és végső győzelem - ez volt a

forogatókönyv. Wei Kr. e. 225-ben, Chu 223-ban, Yan - ahonnan a levágott fej, a mérgezett tőr és a kudarcot vallott merénylő érkezett - 222-ben, végül pedig a távol-keleti Qi 221-ben esett el.

Az Első Császár ezzel nemcsak hat másik királyságnak vált urává, hanem több tucatnyi, sőt alighanem több száz törzsi népnek is, melyek közül csak néhánynak a nevét őrizték meg a feljegyzések. Ilyenek: a suchen nép a zord északkeleti határvidéken, vagy a nomád donghu az északi füves pusztákon. Éltek még „barbár” népcsoportok - letelepedett és nomád népek vegyesen - délnyugaton. Fél tucat törzs Szecsuanban, közöttük a rabszolgafelhajtó Po és Zuo. Utóbbiak nevüket a szecsuani szurdokok fölött átívelő bambusz függőhidakról kapták. Vagy ott vannak például a halász vadász yue népcsoportok délkeleten. Népek színes szóttese ez, amelyből már ekkor kezd kibomlani a mai ötvenhat nemzetiség színpompás kavalkádja.

Qin vitathatatlanul a mai Kína magjává vált - más-más megnevezéssel ugyan, de kínaiak és idegenek számára egyaránt. A hátszágot, amely nagyjából az Első Császár által egyesített hét hadakozó fejedelemséget foglalta magában, hosszú időn át „Központ”-ként, „A nemzet központjaiként, vagy „Középső Királyságaként (*zhong guo*) nevezték. És ez így is maradt. De nem az idegeneknek! A tibeti határvidéktől a Csendes-óceánig, Belső-Mongólia meredek lejtőitől a Dél-kínai-tengerig ezt a térséget a kívülállók egyre inkább azonosították a meghatározó hatalommal. Így aztán, ahogy a név egyik nyelvről a másikra tovaterjedt Eurázián keresztül, Qin-ből lassan Kína lett.

HATODIK FEJEZET

Kegyetlen ámokfutás

Ez tehát egy új kor hajnala. Ahogy az Első Császár fogalmazott: „A magam szerény személyében fegyverbe szólítottam a katonákat az erőszak és a lázadás megbüntetésére. Hála az ősi szellemeknek, a hat király elismerte bűnösségét, és a világ alapvető rendje helyreállt.” Qiné lett Zhou, a nemzet szíve-lelke, mindazon következményekkel együtt, amelyek messze túlmutattak egy pusztán katonai hódításon. És most következett az, amit a németországi náci rezsim *Gleichschaltungnak* nevezett; a központosítás, amely a társadalom minden rétegét totális ellenőrzés alá vonta.

Úgy kezdődött, mint majdan a nácizmus: a címekkel. Milyen megszólítás illeti meg a királyt, aki most már nyilvánvalóan egyeduralkodó? Mindenki egyetértett abban, hogy ilyen hatalmas területet eddig senkinek nem sikerült egyesítenie; egyetlen törvényes hatalom sem uralt még ekkora országot. Csakis a legmagasabb rang jöhetett szóba: legyen Büszke, Fenséges, ahogyan hajdanán a legendás császárok egyikét, a kínai civilizáció alapítóját mintegy kétezer évvel korábban nevezhették. Zheng azonban, aki égi kegyelemből uralkodott, nem kedvelte a precedenseket, ami érthető, hiszen a legendák három, sőt öt császárról is beszéltek. Az „ötöt” Wu Di-nek, azaz Öt Császárnak nevezték, őket tekintették a bölcsesség és a tisztaság megtestesítőinek. Di ugyanakkor a legfelsőbb természetfölötti hatalmat is jelentette. Zheng logikus következtetésre jutott: „Elvetjük a büszke jelzőt, megtartjuk a fenségest, és felvesszük az ősrégi uralkodók által használt címet”. Így alakult ki a Huang Di, melyet gyakran „Fenséges Császár”-ként fordítanak. Zheng ezzel egy személyben birodalmi uralkodónak, istennek, bölcsnek és ősapának nyilvánította saját magát.¹⁸ Ő lett továbbá az Első, a Kezdet, a *shi*. Utódai - vélte Zheng - ugyanezt a címet fogják viselni, persze megfelelő sorszámmal (Második, Harmadik, Negyedik...), egészen a Qin császárok tízezredik

nemzedékéig. Számos könyv a teljes címét használja: Qin Shi Huang Di, Az Első Qin Fenséges Császár. Vannak kutatók, akik teokratiként jelölik őt, azon az alapon, hogy teokráciát, istenek uralma alatt álló államot vezetett, ez azonban elég homályos megjelölés, és félreértésekre adhat okot. Az egyszerűség kedvéért maradjunk tehát az „Első Császár” elnevezésnél.

Az Első Császár a kínai hátország peremén nőtt fel, és nem az intellektusáról volt híres. Mégis valami olyasmit alkotott, amit természetfölöttinek kell tartanunk. Az ég minden bizonnyal vele volt. Ahhoz, hogy megértse saját magát, saját tetteit, és saját jövőjét, azokhoz fordult, akik állítólag ismerték az égiek szándékait.

A taoista gondolkodás egy népszerű ága szerint minden történelmi kort az öt elem - a föld, a fa, a fém, a tűz és a víz - valamelyike ural, s ezek egymást legyőzve egy állandó ciklikus változás sorrendjében követik egymást. Zhao a tűz jegyében uralkodott. Qin a tüzet kioltó víz kora. A víznek vannak bizonyos velejárói: a színe a fekete, a száma a hatos.

Ezért lettek a Qin zászlai feketék, a mértékegységeknél pedig a hatost használták alapegységként, amely a kalapmagasságtól a kocsik tengelytávolságáig úgyszólván mindenre érvényes volt.

Aztán jött egy kinyilatkoztatás a nép javát szolgáló császári tettekről, megtoldva a Qin győzelemért a szellemeknek mondott köszönettel. Aztán egy királyi körutazás következett a nyugati határvidékre, négyszázhetven kilométeres távolságra, fel a szent hegyre, Qitouba. Az expedíció egyben felderítő útként is szolgált az új birodalom távolabbi vidékeinek megismeréséhez.

Minden jó úton haladt tehát az új dinasztia létrehozása felé. De hogyan lehet megakadályozni a majdani fölbomlást? Csakis a korok váltakozásait irányító erők kontrolljával. Ez nem azt jelenti, ahogy gyakran feltételezik, hogy az uralkodó ebben az életben törekszik az örök életre, hanem azt, hogy a következőben akarja biztosítani saját

halhatatlanságát. Taoista misztikusok, önjelölt bölcsek, akik magukat Igaz Embereknek nevezték, azt állították, hogy ismerik a titkot, amely egy bizonyos elixír megtalálásában és fogyasztásában rejlik. Sima Qian ír az egyik híres misztikusról, bizonyos Zou Yanról, akinek követői gyakorolták ugyan ezt a művészetet, de a lényegét nem értették meg. „Így aztán számtalan olyan személy bukkant fel, aki rendkívüli jártasságra tett szert a megtévesztésben, a hízkelésben, és abban, hogyan lehet másokat becsapni.” Legfőképp a szerfelett babonás új uralkodót.

Ne felejtsük el azonban, hogy Sima Qian a saját császáranak, Wunak szánta tuskéit, aki ugyancsak jó alany volt a sarlatánoknak, és aki szintén halhatatlanságról álmodott. Ebből következően okkal feltételezhetjük, hogy a krónikás állításaiban jócskán szerepelnek szándékos túlzások. Főleg akkor kell óvatosnak lennünk, ha a fogalmazás nem egyértelmű. Tény azonban, hogy a Nagy Történész az általánosságokat meggyőzően ható részletezéssel támasztja alá. „Mágusok” egy csoportja kutatóexpedícióra tett javaslatot. „A tenger közepén [a Csendes-óceánra gondolnak, valahol Kína és Japán között], van három természetfeletti hegy, a Penglai, a Fangzhang és a Yingzhou. A halhatatlanok lakhelye az. Azt kérjük, hogy miután megtisztultunk, fiatal fiúk és fiatal lányok társaságában odamehessünk, hogy felkutathassuk őket.” Az Első Császár nem sokat tétovázott, tüstént útnak indította a felfedezőutat. Sima Qian nem említ számokat, egy másik forrás azonban háromezer fiúról és háromezer lányról beszél. Soha többé nem hallottak róluk. A szóbeszéd szerint az expedíció Japánban kötött ki. Bárhogy is történt, a kudarc nem tántorította el az uralkodót, s hat évvel később újabb csoportot indított útnak.

Ugyanabban az évben radikális változásokat hajtott végre az állami adminisztrációban. A régi királyságok, s a hozzájuk kapcsolódó feudális hierarchia ideje lejárt. Helyettük három tucat, központilag ellenőrzött körzetet alakítottak ki, élén a kancellárral,

alatta pedig három helyettes kancellárral és kilenc miniszterrel. A párhuzamos katonai hierarchia pontosan leképezte ezt. A körzeteket több száz prefektúrára osztották (megyei nagyságú igazgatási egységekre), a prefektúrákat kerületekre, kantonokra és apró falvakra. Minden körzetnek volt egy civil és egy katonai vezetője, adószedők, bírák, hivatalnokok hadával megtámogatva. A három nagy területi egység első emberei közvetlenül a császárnak jelentettek.

A korábbi uralkodó családokat - Sima Qian szerint százhuszezer főt! - a Qin fővárosba, Xianyangba költöztették, ahol az Első Császár szemmel tarthatta őket. De álljunk csak meg: százhuszezer család? Ez legalább hatszázezer ember! Xianyang azonban soha nem lehetett ekkora méretű. Szóval, megint csak eltúlzott adattal állunk szemben, mellyel Sima Qian nyilvánvalóan a császár zsarnoki politikáját akarta hangsúlyozni. Aztán újabb meglepő számok következnek: a fegyvereket mind a hat legyőzött államból összegyűjtötték és beolvasztották, hogy harangokat öntsenek belőlük, és tizenkét hatalmas szobrot állítsanak a barbároknak. Egy-egy szobor állítólag ezer picult nyomott (harminc vagy ötven vagy hatvan tonnát; a források eltérőek) - tehát egy újabb adat, amelyet fenntartással kell kezelnünk.

A megosztott Kínában nagy „rendetlenség” uralkodott. Mind a hét állam más-más területi mértékegységeket használt, eltérő volt a szekerek tengelyszélessége, mások a törvények, a pénznemek, a súlyok, más volt a ruhák stílusa, s különbözők az írásrendszerek. A nagy Li Si irányításával most mindent egységesítettek, s mindent a teljes „nemzetre” szabványosítottak. A szekerek például ettől kezdve azonos nyomtávon közlekedtek. Ezért van az, hogy ma sok régi kapubejáratnál, például Peking határában a Felhő Terasznál, a nagy fal mellett, jól látható a kopott kövezeten a két mély nyomvályú, amelyen számtalan szekér gördült végig az idők folyamán, természetesen ugyanazzal a nyomtávval.

Az írásrendszer megújítása és széles körű kötelezővé tétele volt talán az a változás, amely biztosította Kína jövőbeni egységét, hiszen a kormány rendeleteit ettől kezdve mindenki, mindenütt olvashatta még akkor is, ha a kiejtésnek százféle változata volt. A kacskaringós régi írásmódot felváltotta az úgynevezett kis pecsétírás egyenes vonalú ecsetvonásaival, ebből alakult ki tulajdonképpen a mai írásmód. Ennek eredményeként - ahogy Derk Bodde fogalmaz - az idők folyamán „Kína politikai megosztottságot kétségkívül elszenvedett, de kulturális kontinuitását soha nem veszítette el, s ez a tény magyarázza, hogy a nagy, ősi civilizációk közül ez az egyedüli, amely fennmaradt”.

A munkaerő soha nem látott mennyiségben állt rendelkezésre, nemcsak a birodalom óriási népessége folytán, hanem a hódító háborúk befejeztével felszabaduló sok százezer katonának köszönhetően. A parasztok korábban is hadra foghatók voltak, és közmunkára is kötelezhatték őket saját királyságukban. Most birodalmi méretekben toborozták őket. Tizenöt és hatvanéves kor között minden férfit kötelezhettek arra, hogy állami építkezéseken dolgozzon; így a mintegy húszmilliós népességből évente egy-két millió munkást tudtak dolgoztatni olyan módon, hogy a foglalkoztatottak a földeket az idősebbekre bízták, vagyis a közmunka anélkül folyt, hogy a gazdaság összeomlott volna. A következő évtizedben országos úthálózat épült ki kövezett utakból, és egy nyolcszáz kilométeres, észak-déli irányú döngölt út, amely az Ordoszon vezetett keresztül. Mindezt tények igazolják, hiszen az utak némely szakaszai ma is láthatóak, akárcsak az öt királyi palota, továbbá kilenc katonai raktár és számos jelző-tűzdomb maradványai. Új utak futottak szét legyezőszerűen Xianyangból, csatlakozva az összesen hatezer-hétszázötven kilométeres úthálózathoz.

Az Első Császár legnagyobb szabású vállalkozása feltehetően a nagy fal volt; a piramisok óta a legkolosszálisabb állami építkezés -

milliók munkája fekszik benne, és milliók fizettek érte életükkel. Azt mondom, „feltehetően”, a bizonyítékok ugyanis hiányosak, tulajdonképpen néhány sorra szorítkoznak az egyetlen forrásmunkában, Sima Qian Törféneiében.

Meng Tian, a császár egyik legbefolyásosabb tábornoka vezényelte a munkálatokat. Hat évvel az egyesülés után, Kr. e. 215-ben Meng Tian egy háromezrezer fős sereggel az Ordoszon át északra vonult, két barbár törzset elűzött a térségből, és „hozzálátott a nagy fal építéséhez, követve a föld rétegvonalait, a szűk hegyszakadékokat pedig határjelzőknek használva”. A munkálatok befejezésekor a fal „hosszúsága több mint tízezer, azaz ötezer kilométert tett ki. Nem szakértői forrásokat olvasva az embernek az az érzése támadhat, hogy az Első Császár építette a Pekingtől északra ma is látható, és az északi határ mentén végigkígyózó nagy falat. Nem így van. A *wán* nem egzakt távolságot jelöl, hanem a „nagyon nagy szám” szinonimája; az pedig valószerűtlen, hogy bármely falszakasz kőből épült volna. Bármit is építettek, az döngölt földből készült, és legnagyobb része mára eltűnt, vagy eggyé vált a későbbi falakkal. Baotoutól északra valóban húzódik egy kőből épült szakasz, amelyet „Qin nagy falának” neveznek, ezt azonban valószínűleg Zhao építette Kr. e. 300 körül, mintegy nyolcvan évvel azelőtt, hogy Meng Tian elrabolta és Qin-határzónájává tette a területet. Eredeti formában egyetlen nagy falszakaszt sem épített az Első Császár. A már meglévő falakat javíttatta, vagy kisebb falszakaszokat kötött össze; ám az így elkészült „toldások” mintegy kétezer-ötszáz kilométeres távolságot tettek ki, s éppen elegendő munkát adtak legalább egymillió embernek a császár trónra lépése és halála közötti időszakban, úgy tűnik, az „Első Császár nagy fala”, amennyiben egyetlen, eredeti és egységes építményt értünk alatta, mely az ő rendeletére épült volna - pusztán a fantázia szüleménye. A korábbi vagy későbbi falszakaszokkal keverték össze a krónikák, s ehhez a tévedéshez Sima Qian homályos utalásai kellő alapot

szolgáltattak.

Elnyomás, brutalitás, mértéktelenség, barbárság - ezek az elemek árnyalták a dinasztia későbbi hírnevét. Két tette látszik különösképpen alátámasztani a császár hírhedtségét: a könyvégetés és a tudósok élve eltemetése. A múlt írásos nyomainak eltüntetése, illetve az értelmiségiek élve eltemetése olyan cselekedet, mely teljes joggal vívta ki az utókor mély ellenszenvét. Ezen a megítélésen nehéz lenne változtatni, s nem is áll szándékomban mentegezni az Első Császárt, de azt meg kell jegyezni, hogy a közhelyszerűen negatív képet nem árt bizonyos fenntartásokkal kezelni. Lehet ugyanis, hogy nem eszik olyan forrón a kását.

Vegyük először a könyvégetést. A történet egy fogadással kezdődött a xianyangi palotában, Kr. e. 213-ban. Tudósok, hivatalnokok dicshimnuszokat zengtek a birodalomról. Volt azonban köztük egy vakmerő konzervatív, aki felhívta a figyelmet a bajokra. A korábbi uralkodók - mondta - birtokokkal jutalmazták fiaikat, öccseiket, és arra érdemes minisztereiket. Nem úgy az Első Császár, aki szakított a múlttal, és lerombolta a feudalizmust. Nem helyes ez így, folytatta a bíráló, mivel „soha életemben nem hallottam még olyan politikáról, amely megtagadta az ősök példáját, s ennek ellenére hosszú ideig fennmaradt volna!” A merész férfiú szót ejtett még a császár „hibájáról”, és a talpnyaló miniszterek álnokságáról.

Az illetőnek alighanem elment az esze, hiszen a császár ekkor már teljhatalomra tett szert, és éppen az ellenkezőjét cselekedte, mint amit a bíráló helyesnek tartott volna. A császárnak feltehetően eszébe jutottak az uralkodó helyes viselkedéséről tanult tételek, így hát nem reagált, hanem - ahogy a legista bölcs tanácsolta - őrizte kifürkészhetetlenségét. Helyette fenevad vérebe, Li Si főkancellár, a birodalom második embere írt egy felháborodott emlékeztetőt az uralkodónak címezve:

A múltban zűrzavar uralkodott, a birodalom szétagolt volt. Miért? Mert az uralkodók „a múlt dicsőítésével” alábecsülték a jelent. Nem látták szükségét, hogy megszabaduljanak az ósdi, elavult dolgoktól, Őfelsége azonban megtette ezt. Őfelsége egyesített mindent az ég alatt, mégis akadnak, akik bírálni és vitatni merészelik, és ezt azért tehetik, mert hozzájutnak olyan gondolatokhoz, amelyekhez nem kellene. És még büszkék is rá! Ha az ilyen viselkedést nem tiltjuk meg, „akkor felsőbb körökben csorbát szenved az uralkodó tekintélye, az alacsonyabb körökben pedig klikkek szerveződnek”. A megoldás tehát: betiltani a prózairodalmat és a költészetet, a történelmi munkákat és „a filozófusok százainak mondásait”. Mindezt meg kell semmisíteni - adja a főkancellár szájába Sima Qian az egyik fejezetben (87., Li Si életrajza) -, és ha ezt bárki egy hónapon belül elmulasztja, azt meg kell bélyegezni, és kényszermunkára kell ítélni. Egy másik fejezetben (6., Az Első Császár hiteles krónikája) a büntetés még rettenetesebb. Li Si azt követeli:

Minden olyan személy a birodalomban, aki [a könyveket] birtokolni merészezi, köteles az adminisztratív és katonai kormányzó elé járulni, hogy a könyveket válogatás nélkül elégezzék. Azokat, akik a Dalokról és a Történetekről értekezni merészelnek, [kivégzésük után!] közszemlére kell tenni a piactéren. Azokat a személyeket, akik a múltat arra használják, hogy a jelent kritizálják, rokonaikkal együtt halálra kell ítélni.

A császár egyetértett ezzel az orwelli „agymosási” kísérlettel. A könyveket megsemmisítették, azért, hogy „az embereket tudatlanná tegyék”, és hogy „senki se használhassa a múltat a jelen becsmélésére”. Hát, így történt! A császári archívumban tárolt verseskönyveket és a történelmi forrásokat „mind megsemmisítették. Milyen sajnálatos! Milyen sajnálatos!” - jajong a

krónikás. Ez volt tehát a nagy könyvégetés, amiért az Első Császárt a mai napig is a kínai irodalmi örökség megcsonkítójaként démonizálják.

De álljunk csak meg egy pillanatra! Hogy is történt ez valójában? A könyvek többsége mégiscsak megmenekült valahogy; Qin feljegyzései; orvosi és gyógyszerészeti könyvek, jóskönyvek, erdőműveléssel, mezőgazdasággal foglalkozó szakirodalom - ez mind túlélte a „nagy könyvégetést”, ahogy ép bőrrel megúsza a dolgot a Széleskörű Tanulás Tudósainak Irodájában alkalmazott hetven hivatalnok is. Az igaz, hogy a császári archívumban tárolt versek és történelemkönyvek a központból eltűntek, de a verseskönyvek zöme magánkézben megmaradt. A „megsemmisítés” szó „égetéssé” változik egyik fejezetről a másikra, mintha Sima Qian azon fáradozna, hogy a rosszat a lehető legrosszabb színben állítsa be. Nem vitás, a könyvégetés már önmagában viszolyogtató cselekedet: jelképes tett, amely szándékosan a nagy nyilvánosság előtt zajlik, és arra irányul, hogy az információt és a véleménynyilvánítást nullára redukálja. Más totalitárius erők is éltek ezzel a módszerrel, különösen fanatikusok, akik valamely rivális vallást, eretnek mozgalmat vagy számukra elfogadhatatlan magatartást akartak ezzel ellehetetleníteni.¹⁹ Sima Qian tudta, hogy a könyvégetés a legisták programjában szerepelt. Emlékezzünk Han Fei beszámolójára, hogyan tanította Shang Úr a Qin herceget, Xiaót a gondolatok „kezelésére”, és arra, miért kell a verses- és történelemkönyveket tűzre vetni! Arra nincs bizonyíték, hogy Xiao valóban égetett-e könyvet, de már az ötlet pusztá felvetése elegendő volt Sima Qiannak ahhoz, hogy felhasználja azt az Első Császár lejáratására. Sok kutató egyetért abban, hogy ez messze nem totális rombolás volt, sokkal inkább bizonyos állami monopóliumokat próbáltak megteremteni.

Derk Bodde - ő a fő forrásom ehhez az elemzéshez - talál egy további enyhítő körülményt: a könyvmegsemmisítés ténye a

kínaiakat saját örökségük iránt módfelett elkötelezetté tette. „Ennek eredményeként Kínában szinte kultikus tisztelet övezi a könyveket, és óriási érdeklődés tapasztalható a történelmi tudattal rendelkező kínaiakban saját történelmi dokumentumaik iránt. (...) Li Si szándéka ilyen módon éppen ellenkező hatást váltott ki.”

Mindenestre a „nagy könyvégetés” jelentéktelen epizód volt ahhoz képest, ami a dinasztia bukása után történt, vagy ahhoz a fokozatosan elszenvedett tényleges anyagi veszteséghez mérve, amely a későbbi évszázadokban bekövetkezett. Bodde kimutatja, hogy a Han birodalmi könyvtárban - ez volt az első kínai könyvtár - jegyzett hatszázhetvenhét munkából ötszázhuszonnégy, vagyis az állomány hetvenhét százaléka eltűnt, de nem szándékos rombolás, hanem egész egyszerűen a gondatlan kezelés következtében.

És mi a helyzet a büntetésekkel? Sima Qian nem szól erről; bizonyíték pedig nincs arra, hogy bárkit is kivégeztek volna tiltott könyvek birtoklása miatt. Ezért indokolt föltenni a kérdést: valójában mennyire volt szigorú a Qin törvénykezés? Elvileg az volt, nem vitás, de vajon hogyan alkalmazták a törvényeket a gyakorlatban? A legutóbbi időig senki nem tudott erre választ adni, hiszen sem maguk a törvények, sem pedig az ítéletek nem voltak ismertek; csupán későbbi korokból származó, ellentmondásos kommentárokkal találkozhatunk. Ám 1975-ben Közép-Hubei tartományban csatornát ásó munkások felfedeztek néhány régi sírt, köztük egy Kr. e. 217-ben eltemetett Xi nevű Qin hivatalnok nyughelyét. A sír ezeregyszázötvenöt bambusztekerccset rejtett - a papír feltalálása előtti időkben általában bambuszcsíkokra vagy fatáb-lákra írtak -, s a dokumentumok fele Qin törvényeket, bírósági eseteket és ítéleteket tartalmazott.²⁰ Ezek azt mutatják, hogy az igazságszolgáltatás valóban kemény eszközökkel dolgozott, halálbüntetéssel például, melynek végrehajtási módjai között szerepelt a lefejezés, az elítélt testének szekerekhez kötözése és széttépetése, a felnégyelés, vagy az, hogy az elítéltet forró üstben

égették meg. Az enyhébb büntetések közé tartozott a száműzetés és a csonkítás (orr vagy láb levágása, esetleg térdkalács eltávolítása), amelyet esetleg kényszermunkával kombináltak, különösen falépítéssel. 1973-ban a császár sírjának közelében kilenc nyakvasat ástak ki; ezeket arra használták, hogy kényszermunkára ítélteteket rabláncon tartsanak.²¹ A kasztrálást, úgy fest, inkább a kiváltságosoknak tartották fenn.

Mindez hátborzongatóan hangzik. De a valóság talán mégsem volt ennyire zord és kegyetlen. Az egyes esetekről fennmaradt feljegyzések azt mutatják, hogy a Qin törvénykezés a gyakorlatban jóval elnézőbb volt, mint ahogy a kódex alapján gondolnánk. A nyomozás nagy precizitással zajlott. Egy út szélén talált meggyilkolt férfiről szóló jelentés például leírja a pontos helyszínt, a sérüléseket, a ruházatot, és a cipőket, melyek bizonyos távolságra heverték a holttesttől. A nyomozóknak parancsba adták, hogy türelmesen bánjanak a gyanúsítottakkal, és kerüljék a kínzást, már csak azért is, mert az így kicsikart vallomás csekélyebb értékű bizonyítéknak számít. Az elítélteknek joguk volt újbóli tárgyalást kérni. A bírácoknak mérlegelniük kellett a korábbi eseteket és gyakorlatot, amelyek módosították az írott törvényt. Különbséget tettek gondatlanságból elkövetett emberölés (ezt súlyos bírsággal büntették), és szándékos emberölés között, amikor is az elkövető kardot rántott. Ilyen esetben hosszú kényszermunka volt a büntetés, de fontos megjegyezni: nem halálbüntetés!

Általában véve a törvények inkább átfogó szemléletet és kifinomult értékítéletet tükröztek, semmint barbárságot, amivel Qin gyakran vádolták. Nem annyira a törvények, mint inkább a törvénnyel való visszaélés, s nem utolsó sorban az Első Császár mértéktelensége sodorta a Qin gazdaságot válságba.

Xianyang ez idő tájt a soha nem látott gazdagság fővárosa volt.

Az újonnan megszelídített arisztokrácia Qin-stílusú, hatalmas házakat építtetett. A sokszínűséghez hozzájárultak a meghódított területekről beszivárgott más stílusok. De a várost nem birodalmi fővárosnak tervezték. S az eredeti palota, amely a Wei-folyó árterületére nézett, nem volt kellően lenyűgöző ahhoz, hogy Kína uralkodójához méltó legyen. „Xianyang hatalmas népességét figyelembe véve - írja Sima Qian - a korábbi királyok palotája túl kicsiny volt a Qinnek.”

És a fekvése sem volt túl kedvező. Az Első Császár tekintete dél és kelet felé irányult, túl a Wein, a mai Xian felé. Jó oka volt erre. Xian kisebb folyók vizei táplálták, de nem határolta nagy folyó, amely stratégiai akadályt jelentett volna; ugyanakkor északon mégiscsak ott kanyargott a Wei, délen pedig hegyek magasodtak - a *feng shui* szempontjából tehát a város fekvése kifejezetten kedvező volt. Azonkívül közel feküdt az Első Császár közvetlen felmenőinek temetkezési helyéhez. Kr. e. 212-ben a császár tehát elrendelte, hogy haladéktalanul kezdjék meg új palotájának építését Epang-ban. Ekkor már, ahogy a 8. fejezetben látni fogjuk, seregnyi munkás dolgozott a sírbolton Lintongban. A munkások hada - „kasztrálásra és kényszermunkára ítélt személyek” - Sima Qian szerint hétszázezer főre rúgott; a számadat persze ezúttal is legalább a tízszerese a valóságosnak.

Xianyang, Epang, Xian, Lintong: a négy várost utak kötötték össze, amelyek egy hetven kilométeres átmérőjű medencét hálózta be. (A jelenlegi tervek között szerepel, hogy a Xianba és a terrakotta hadsereghez özönlő elképesztő turistaforgalom miatt, illetve a xianyangi repülőtérről áramló látogatókra tekintettel a négy nagy forgalmú települést kisvasúttal kötik össze.) Az Első Császár számára mindenesetre tökéletesnek tűnt a helyszín.

A sírbolthoz és a hadsereghez az elkövetkező fejezetekben sokszor visszatérünk még, először azonban induljunk az ellenkező irányba: Epangba, a császár új palotájának helyszínére Xian nyugati

peremén. Kissé nehéz megtalálni a helyet, részint azért, mert a név kiejtése erősen vitatott. A helyiek „Erpangt-nak ejtik, de Epangban az első betűt ah-nak is ejthetik, a második pedig egy ritka jel, a fang (házanként), s a nem idevalók közül sokan így mondják, sőt számos térkép is így jelöli. Epang, Erpang, Ahfang, sőt Opang, ha a Wade-Giles-verziót követjük - szóval eléggé zavaros a dolog, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy senki nem tudja biztosan, mit is jelent maga a szó. Egyesek szerint azt jelenti „közel”, értsd: „közel Xianyang-hoz”. De hallottam olyan változatot is, miszerint a császár egyik ágyasát Epangnak hívták, s innen ered az elnevezés. Hagyjuk a további találgatásokat, egyszerűen fogadjuk el, hogy így nevezik a helyszínt és a palotát is, és kész.

Epangnak olyan grandiózussá kellett válnia, hogy a császár xianyangi palotája eltörpüljön mellette. Ez volt a fő rendeltetése. Az épületkomplexum hosszában hatszázkilencven méter, széltében száztizenöt méter, legalábbis Sima Qian szerint.²² Vajon valós adatok ezek? Hetvenkilencezer négyzetméter - ez még a legújabb kor legőrültebb megalomániáján, Nicolae Ceausescu Népek Palotáján is túltesz. Tizenegy méterrel a földszinttől magasodott a mennyezet, s a felső csarnokban állítólag tízezer ember fért el. A munkálatok nyilvánvalóan hatalmas lendülettel kezdődtek. Az északi hegyekből hozták a követ, a faanyagot délről szállították, és egy „emelt átjáró” épült a Wei-folyó fölött a mintegy huszonöt kilométerre fekvő Xianyangig.

Egyes térképeken szerepel egy jelölés, amelynek nyomába eredek, hogy fogalmam lehessen az Első Császár határtalan ambícióiról. A sofőrömmel, Wanggal és Tonyval mellékutakra térünk Myugat-Xian külvárosában, és megközelítünk egy ígéretesnek látszó helyszínt: kolosszális kőalapokon nyugvó hatalmas építmény tárul elénk, fatornyokkal és Qin-stílusú, dísztelen tetővel, mely azonban nélkülözi a szokásos felkunkorodó ereszeket. Ez lenne az Epang Palota? Nem hinném. Ezt itt 1984-ben

építették, és nem is déli irányba tekint, ahogy egy palotának illene, hanem olyan az elhelyezkedése, hogy kényelmesen fogadni tudja az északi út felől érkező turistabuszokat és autókat. Tizenkét szobor őrzi, emlékeztetve a harminc (vagy ötven vagy hatvan) tonnás Qin szobrokra, amelyeket állítólag a meghódított államok fegyvereiből öntöttek. Két mítikus fenevad is látható köztük, a szilajság megtestesüléseként; mindkettőnek oroslánfeje van, saskarma, farkasteste és tigrisfarka. Egy amfiteátrum is található itt, hatalmas lépcsősorral, mely egy csarnokba vezet, ahol egy színész az Első Császárt játssza éppen, táncoló lányoktól körülvéve. Nem okoz nagy meglepetést, amikor kiderül, hogy a helyszínt filmfogatáshoz alakították ki, Chen Kaige filmje kivételével gyakorlatilag az összes filmet és dokumentumdrámát itt vették fel.

A hitelességhez az egyetlen jogalap, hogy az építmény az eredeti Epang Palotával szemben helyezkedik el, első pillantásra nem éppen csábító körülmények között. Szeméthegyen és felszántott földön kell átgázolni, ha oda akar jutni az ember. Némi könnyebbség, hogy egy kétszáz méteres út vezet át a törmelékkupacon - első eleme valami nagyszabású tervnek, mely még megvalósításra vár.

Ám semmi kétség, jó helyen járunk, mert a látogatók illemhelyeül szolgáló büzlő bokrok mellett egy vésett kőoszlopon azt olvashatjuk: „Itt található Kína leghíresebb hagyományos épületegyüttese - majd így folytatódik -, az első politikai központ a kínai történelemben”. A felirat szerint a régészeti kutatások arra utalnak, hogy az épület nagyobb volt még annál is, mint amit Sima Qian állított. Ezerkétszázhetven méter nyugat-keleti irányban, négyszázhuszonhat méter északról délre, ami azt jelenti - vonja le a következtetést a kőoszlopra vésett szöveg -, hogy „az Epang Palota elülső csarnoka volt a legnagyobb alapzat Kínában, sőt, talán az egész viágon”. A kőbe vésett, magasröptű kijelentéssel szöges ellentétben áll a siralmas környezet, de ez megint más kérdés.

Hogy maga a palota hol állt, azt első látásra nehéz megállapítani.

Igazából engem az a tény vonzott ide, hogy valami készül itt; látok egy gödröt, amelyből állítólag hamarosan tó lesz, és ellépdelek egy félig kész kosárlabdapálya mellett. Aztán egy meredek rézsű következik; három méter magas földsánc, tetején gyümölcsfák. Ez az! Ennek kellett lennie, mert amikor felkapaszkodunk a domboldalon, egy fennsík tárul a szemünk elé. Ideális hely egy palotának, csodás déli kilátással. Egy pillantás keletre, majd nyugatra: igen, a távolság legalább egy kilométernyi, pontosan úgy, ahogy a kőoszlopra vésett szöveg mondja. A képzelet máris elragad, s a fennsíkon, a gyümölcsfák helyén egy nagyszabású építkezés körvonalai bontakoznak ki: alul boltívek, felül egy hatalmas csarnok, és többszázezer ember egyre csak rakja szorgosan az alapokat.

Ám ennél tovább nem nagyon röpíthet a képzelet, hiszen az Első Császár két évvel később meghalt, és a munkálatok leálltak. Feltehetően a császár örököse fejezte be az építkezést, de aztán a palota földig égett, amikor a forradalom megdöntötte Oint. Sima Qian azt írja: a lángok három hónapon át emésztették a palotát.

Azonban van itt egy kis bökkenő! Amikor 2002-ben²³ régészek átvizsgálták a területet, nem találtak tűznyomot. „A Xianyang Palota ásatásainál kiégett vörös földet és hamunyomokat találtunk, de az Epang Palota helyén semmi hasonlóra nem bukkantunk” - nyilatkozta Li Yufang kutatásvezető a *Guangming Daily*nek. De mást se nagyon találtak. „Rábukkantunk Qin-korabeli cserepekre, de egyetlen darab ereszsindely se volt közöttük, pedig ez volt a leggyakoribb tartozéka az akkori épületeknek.” Padlóburkolatok voltak, de semmi tetőcserép, se hamu, se kiégett föld. Mindez arra utal, hogy a palotát elkezdték, de soha nem fejezték be.

Tonyval sétálunk egyet a gyümölcsfák között. Egy barackfa árnyékában egy földművelő szunyókál hátradönthető karosszékben, s közben szól a rádiója - nem akarok hinni a fülemnek: Qin-opera.

- Tudtad, hogy a fagyaltot Kínában találták fel? - kérdi Tony. -

És az Első Császár nevéhez fűződik. Amikor a régészek itt voltak, találtak egy gödröt, amely nagyon mélyre nyúlt, és egy kis kamrában végződött. Jégkamra lehetett, amit télen feltöltöttek jéggel, és így az Első Császárnak egész nyáron át volt jege.

Kissé merész ugrásnak tűnik: egy gödörtől egyenest a fagylaltig, mindenestre összhangban van azzal az erőteljes érzettel, hogy egy álompalota helyén állunk. Még hozzá nem akármilyen palota alapjainál, hanem egy mítosz fundamentumainál. Az Epang Palota eszerint nemcsak a leghatalmasabb építmény lehetett, amelyet valaha is építettek, és nemcsak a politikai hatalom szimbóluma, hanem a példátlan gazdagság hirdetője is. Az énközpontúság, a nemzeti erőforrások korlátlan pazarlásának, és az elnyomásnak a jelképe is volt, mely aztán forradalomhoz, és végül a dinasztia bukásához vezetett. (A dinasztiaának tudvalevően tízezer nemzedéken át kellett volna uralkodnia.) És mindebből sok minden a Második Császárra is igaz volt; lássuk csak megint Sima Qiant, aki Li Si szavait idézi: „Az Epang Palota építéséhez birodalomszerte adókat vetett ki, [...] tekintet nélkül a kiadásokra”. Ám a tervekből és az adókból soha nem épült meg a palota. Csakhogy végül nem a befejezetlen nagyvállalkozás került az elégedetlenség középpontjába, hanem a sírbolt és a szellemhadsereg.

Mégis, az utólagos okoskodás azt mondatja velünk, hogy egy ekkora komplexum megépítésének gondolata, s a hozzá szükséges munkaerő mozgósításának ténye arra utal, hogy az Első Császár valamelyest elrugaszkodott a valóságtól - tegyük hozzá, nem ok nélkül. Hiszen az ég kegyelméből uralkodott, ugyanakkor körül volt véve ellenségekkel, nemcsak konfuciánusokkal, akik a történelem kerekét visszafelé akarták forgatni, hanem potenciális merénylőkkel is. A gyanú, mely Jing Ke gyilkossági kísérlete óta makacsul kísérte őt, egy újabb különös incidens révén kapott megerősítést.

A Yan meghódításakor az Első Császár vizsgálatot rendelt el, hogy kerítsék elő mindazon személyeket, akik hat évvel korábban

részt vettek az ellene szőtt összeesküvésben. Egyikük, egy bizonyos Gao Jianli, a kudarcba fulladt merénylet-kísérlet után elbujdokolt, megváltoztatta a nevét, és egyszerű közemberként élt. Gao azonban kiváló lantművész volt. Tehetségének az udvarban is híre ment, olyannyira, hogy maga az uralkodó hívta meg őt, hogy játsszon neki. Gao fogta a lantját, és eleget tett a meghívásnak. Nem kellett volna! Valaki felismerte, és rögvest halálra is ítélték volna a szépen játszó muzsikust, hacsak a császárt le nem nyűgözi a lantjátéka. Ezért „megúsztá” annyival, hogy kinyomták a szemét, viszont ott tartották udvari zenészeknek. Gao égett a bosszúvágytól (jobban, mint valaha, ez érthető is a megvakítása után), és kieszelt egy olyan merényletet, amely vetekedett Jing Ke tervével. Elrejtett egy ólmosbotot a hangszerében, és amikor legközelebb a császár zenélni hívatta, Gao előkapta a botot, és nekiesett az uralkodónak. Persze, elvétette az ütést, ami - különösen, hogy vak volt - nem meglepő. Ezúttal azonban nem volt kegyelem: „rövid úton kivégezték, és ezt követően a császár soha többé nem engedélyezte, hogy a feudális hűbérurak korábbi követői közül bárki is felséges személye közelébe férközhessen”.

Az Első Császár önnön világába zárkózott, és „mágusai” sugalmazására egyre többet foglalkozott a halhatatlanság gondolatával. Egyik boszorkánymestere azzal állt elő, hogy mindenütt kereste a halhatatlanság elixírjét, de mindhiába, a csodaszert ugyanis hatalmukba kerítették a gonosz szellemek. Legjobb tehát, ha az uralkodó saját maga tesz valamit az ügy érdekében.

A mágikus művészetek azt tanítják, hogy az uralkodónak időnként titkos utakat kell tennie, hogy a gonosz szellemeket elkerülje. Ha sikerül elkerülnie azokat, eljuthat az igaz ember állapotába. Ha azonban az uralkodó hollétéről tudnak a miniszterei, az gátolja spirituális hatalmát... Ne tudjanak mások a

hollétedről! Ha ezt sikerül elérni, akkor bizonyosan megszerezhető a halhatatlanság elixírje.

„Követem az igaz emberek példáját” - jelentette ki az uralkodó. Majd pedig, ha hihetünk Sima Qian szavainak, elrendelte, hogy a Xianyang kétszázhetven palotájához vezető összes utat vegyék körül fallal, és valamennyit fedjék be. Titokban óhajt utazni a paloták között, s ha bárki kifecsegi a hollétét, kivégezteti. Egyik utazása során egy bizonyos palotában kifejezte rosszállását amiatt, hogy Li Sinek túl sok hintója és lovasa van. Nem sokkal ezután Li Si csökkentette kísérete létszámát. Nyilvánvaló, vonta le a következtetést a császár, hogy valaki az engedélye nélkül kifecsegte, amit mondott, ez pedig egyenlő a felségárulással. Azok közül, akik a környezetében voltak, senki nem vallott, így aztán rettentő haragjában mindet kivégeztette. „Ettől kezdve bárhová is ment, senki nem tudta, merre jár.”

Hamarosan eljött az idő, amikor már a két vezető „mágus” sem tudta tovább túrni a császár kiszámíthatatlan és zsarnoki viselkedését. Egyetértettek egymás közt, hogy az uralkodó zárkózottá, kegyetlenné vált, és körülvette magát talpnyalókkal, ezért úgy döntöttek, hogy mindketten elmenekülnek. A császár szörnyű haragra gerjedt, s féktelen indulataival hivatalnokai, intellektüeljei, vagy ahogy általában nevezte őket, „tudósai” ellen fordult, és „vizsgálatot” indított ellenük. Azzal vádolta őket, hogy megszegték a „tilalmakat”, mire azok egymást kezdték vádolni - ahogy az lenni szokott a vádlottak között, ha a titkosrendőrség faggatja őket. Végül „több mint négyszázhatvanat” közülük...

Na de álljunk csak meg!

Itt egy sokat vitatott szó következik: *kéng*, amit esetenként úgy fordítanak, hogy „kivégezték” őket, de hagyományosan az élve eltemették értelmet tulajdonítják neki. Kétségtelenül ez az egyik jelentése a modern szótárakban. Tekintve, hogy a szó „gödröt” is

jelent, az utóbbi értelmezés több mint lehetséges. A jel azonban változott, és a modern kori jelentés pusztán a hagyományt tükrözi. A fogalmazás homályos, s ez kételyeket támaszt: „több mint négyszázhatvan” tudós, továbbá meg nem nevezett „tilalmak”. És az is különös, hogy az „élve eltemetés” módszerét sem a Xi-sírokban talált bambuszcsíkok, sem más dokumentumok nem említik. Bárhogya is alakult a tudósok sorsa, annyi bizonyos, hogy a császár nem titkolta haragját. Az egész birodalomban kihirdette, hogy mindenki okuljon belőle!” De vajon egy legista uralkodó, legyen az mégoly vérmes és kiszámíthatatlan, valóban közhírré tesz egy ilyen elképesztően brutális cselekedetet? Számos mai kutató kételkedik ebben. Ahogy Burton Watson megjegyzi: „az élve eltemetés” fordítást többnyire az olyan „elemzők kedvelik, akik az Első Császár sátáni természetét hangsúlyozzák”.

Maradt még egy életbevágóan fontos feladat a beköszöntő új korszak megerősítéséhez. Az Első Császárnak nem csupán a Qinben kellett kinyilvánítani mindenhatóságát, (amúgy ezt már meg is tette), hanem az egész birodalomban. Kr. e. 219 és 211 között rituális szemlekorutakat tett, melyek során hét szent hegyen helyezte el „névjegyét”. Olyasmint ez - csak éppen politikai értelemben -, mint amikor az oroszán kijelöli a saját felségterületét. A császár egészen eredeti módon tette ezt: minden hegyen kőoszlopokat állíttatott fel, melyekre dicsőhimnuszokat véstek, természetesen az ő dicsőségét zengve.

Úgy néz ki a dolog, hogy az ötlet két hagyomány elegyítéséből fakadt. A korábbi királyok beutazták területeiket, és emlékeztető feliratokat véstettek különféle bronzüstökre, vagy „kődobokra”, néhány esetben kövekre. De ilyen mértékben egyikük sem vetette el a súlykot. Az Első Császár egy messze északon, Peking közelében elhelyezkedő hegyet szentelt meg először, aztán következett három másik magaslat a keleti partoknál, végül egy távoli hegylánc kétszáz kilométerre délre, ugyancsak a tengerparton. Ez világos beszéd volt.

Minden a hódítást hirdette, az új birodalom megalapítását, egy új társadalmi rend eljövételét.

Korábbi uralkodók, ha politikai kinyilatkoztatásaikat spirituális dimenziókba akarták helyezni, áldozatokat mutattak be. Ezt hívták *feng* és *shan* szertartásnak. Sima Qian hosszú fejezetet szentel a témának. Ezeket a rendkívül nagy jelentőségű rítusokat a legkorábbi időktől, azaz legalább a Kr. e. 2200-as évektől fogva gyakorolták Sajnálatos módon azonban az uralkodóknak megfelelő ismeretet kellett szerezniük ahhoz, hogy lebonyolítsák e szertartásokat. „Amikor egy dinasztia eléri dicsősége magaslatát, a *feng* és *shan* ünnepeit megtartják, de amikor eljön a hanyatlás korszaka, már nem ünnepelnek.” Így aztán évszázadok, sőt, lehet, hogy évezredek teltek el a rítusok bevezetése óta, így „az ősi ceremónia részletei teljesen elvesztek”. Maga Konfucius jelentette ki, hogy több mint hetven uralkodóról hallott, akik gyakorolták a szertartásokat, de „lehetetlenség többet mondani róluk”. A Qin idején már senki nem emlékezett az ősi rítusokra. Olyan ez, mintha a keresztények éreznék az indíttatást, hogy áldozniuk kell, de elfelejtették volna a kenyeret s a bort.

De nem ez a lényeg. Valamit ki kellett találni, ami az Első Császár nagyszabású tetteit megörökíti, így aztán, amikor az uralkodó és kísérete megérkezett a legszentebb magaslatához, a Tai-hegyhez Shandong tartományba, a császár odarendelt hetven tudóst, és szertartásokat követelt tőlük. (Érdemes megjegyezni, hogy ezek konfuciánus és nem legista történészek voltak, hiszen azokat ugye élve eltemették! Az Első Császárnak mindenesetre szüksége volt ilyen szakértőkre, hogy igazolja legitimitását. Amire viszont nem volt szüksége, az a nyílt ellenzékiesség.) A tudósok hímeztek-hámoztak, mellébeszéltek, mígnem a császár türelmét vesztette, mindet elbocsátotta, és úgy döntött, hogy megteremti saját magánrituáléját, vagyis elhelyezteti a vésett oszlopokat, majd pedig

bejelenti, hogy sikerült végrehajtania az áldozati szertartásokat, utóbbi persze nem igaz, de erről senki nem tudott. „A szertartás útmutatásait lepecsételték, s biztos helyen szigorú titokként őrizték”. Így aztán egy ősi hagyomány újjáéledt, ha gyakorlatban nem is, legalábbis elméletben.

Voltak más, csekélyebb jelentőségű áldozatbemutatók is - hegyeknek, folyóknak, forrásoknak, a Nyolc Szellemnek -, de a vésetek számítottak igazán. Egy tudós szavaival²⁴ a kőoszlopok „tették teljessé a hódítását azzal, hogy hatalmának tényét belevésték az újonnan alkotott birodalmi okmányba, új alattvalóinak megszentelt tájképébe”. Maguk a kövek rég eltűntek már, de Sima Qian a hét feliratról hatot feljegyzett, s ezeket számos esetben kéziratokban megörökítették, vagy dörzsöléses technikával átmásolták azokat.

Ez volt tehát az a történet, amelyet az Első Császár akart: konkurenciamentes Qin-történelem, melynek középpontjában ő áll, a maga tökéletességében. A vésett kőoszlopok tulajdonképpen a modern diktatúrák poszttereinek és a napilapok első oldalas szalagcímeinek felelnek meg; a személyi kultusz szélsőséges eszközei, amelyekkel csak a kiválasztottak vehették föl a versenyt: Sztálin, Mao, Kim Dzsongil. Akárcsak az utóbbiak, az Első Császár is egységet hozott, és természetesen csupa áldást: bölcsességet, békét, a törvény uralmát, a gonoszság eltiprását, az erény felvirágoztatását, és gondoskodást az áhítatos és engedelmes köznépnek.

Íme néhány a kőbe vésett feliratok közül, amelyeket hétrét görbült hivatalnokai találtak ki a nagy uralkodó dicsőítésére:

Ők [a hivatalnokok] szemlélik és feljegyzik a kaotikus időket:

Amikor kijelölték a földet, különálló államokat alapítottak,

És ez táptalajt adott a viaskodásnak.

A harcok és hadjáratok mindennapossá váltak;

És a népek vérüket hullatták szerte a földeken.

Felirat a Yi-hegyen

Így volt ez hajdanán. De mennyivel jobb most:

Az ő huszonhatodik évében

Elsőként egyesített Mindent az Ég alatt -

A sokadalom tiszteletteljes és engedelmes volt.

Személyesen megy el a távoli tömegekhez,

Megmássza e Nagy Hegyet,

És ellenőrzi a keleti végeket.

Az őt kísérő hivatalnokok merengenek hőstettein;

Keresd a gyökereit és eredetét az Ő tetteinek és

vívmányainak!

És tisztelettel sorold érdemeit és lenyűgöző hatalmát!

Felirat a Tai-hegyen

Hét szent hegy, hét oszlop, hét grandiózus kinyilatkoztatás arról, milyen csodálatos is az új rendszer. Az utolsót Kr. e. 211-ben helyezték el a Kuaiji-hegyen, Hangzhoutól keletre, s az így szól: „Lenyűgöző hatalma és kegyessége állandó és örök.”

Vajon őfelsége soha nem hallott a kísértő elmúlásról?

II. RÉSZ

A SÍRON TÚL

HETEDIK FEJEZET

A jövődő világ

De mi történik mindeközben Zheng sírhantjával? Hatalomra kerülésétől, azaz tizenhárom éves korától kezdve nagy figyelmet szentelt a sírnak; Qian legalábbis arról számol be, hogy már ekkor megkezdődtek a munkálatok.

Az eredeti elképzelésből semmi nem valósult meg; hogy miért nem, azt hamarosan látni fogjuk, de előtte nem árt, ha képet alkotunk arról, hogyan is gondolkodhatott a túlvilágról a tizenéves Zheng herceg, majd a huszonéves Zheng király, és hogyan tervezték el haláluk utáni létezésüket a többi uralkodók.

Íme egy rövid, vázlatos útmutató a túlvilággal kapcsolatos háromezer éves kínai hitvilágról és a hozzá kapcsolódó gyakorlatról.

A távoli múltban az volt az uralkodó nézet, hogy mindannyiunkban lakozik egy lélek, s ez a lélek örökké él, nekünk pedig kötelességünk, hogy gondoskodjunk róla. Az Első Császár uralkodásának időszakára azonban ez az elmélet tovább fejlődött. Ekkor már két lélek létezésében hittek. Az egyik a Szellem-lélek, mely a gondolatokat, erényeket, művészi képességeket sugalmazza, és amely a halál pillanatában a halhatatlanok világába költözik. A másik a Föld-lélek, mely itt marad, valami módon a testhez kapcsolódik, és azzal együtt temetik el. Mindkét léleknek szüksége van gondoskodásra és figyelemre, méghozzá úgy, hogy az egyik szabadon szárnyalhasson, s közben a másik békét találhasson, ahelyett, hogy nyughatatlanul, elveszetten és mohón vágyakozva bolyongana a nagyvilágban.

A túlvilágról sokat nem tudunk, de feltételezünk egy általános elvet: ami lent van, az van fent is. A szellemvilágot ugyanúgy kormányozzák, mint történetesen egy kínai királyságot a Sárga Császár irányítása alatt, aki egyike az öt mitikus alapító uralkodónak. A császár hírnökökkel, hatalmi gépezettel,

hivatalnokokkal rendelkeznek, akik minden élő és holtat számon tartanak. Kíséretében jelen vannak a felmenők lelkei, akikhez csatlakoznak az újabb halottak, hogy aztán együtt egyfajta lélekközösséget alkossanak. Éppen e lélekközösség gondolata volt az, amely mély gyökeret eresztett a kínai hitvilágban a túlvilági léttel kapcsolatban: egyfajta *rögeszmévé* vált, éppen olyan erőteljessé és mindent áthatóan emberivé, mint szinte bármely más kultúrában. Néhány szkeptikus filozófus kivételével senki nem kételkedett abban, hogy létezik egy rejtett valóság: a holtak világa, és az emberekben mély indíttatás élt, hogy *azt* a világot különböző útmutatókkal és entitásokkal - istenekkel, ősök lelkével - valamilyen módon *ezzel* a világgal összekapcsolják. Sok bizonytalanság volt azonban e kapcsolat természetét illetően: hogyan lehet kontaktust teremteni a szellemvilággal, hogyan kell megadni a kellő tiszteletet a szellemeknek, vagy éppenséggel hogyan lehet uralni őket. A templomokban áldozatokat mutattak be az ősöknek, a papok szertartásokkal, áldozatokkal, adományokkal igyekeztek az ősök szellemét a legmagasabb istenség, Shang Di szférájából lecsalogatni. Orákulumok tárták fel a szellemek akaratát az élők előtt.

Egyvalamit, úgy tűnik, emberemlékezet óta - legalább a Kr. e. 3500-as évekig visszamenően - mindenki „tudott”, nevezetesen azt, hogy a halott ugyanazokat az eszközöket használhatja a túlvilágon, mint amelyeket földi életében használt. Következésképpen a halottat, különösképp rangos ember esetében, megfelelően el kell látni fényűző sírral, hatalmas földhalmokkal kell őt védelmezni, vagy holttestét sziklába vájt sírkamrába kell helyezni. És a test mellé el kell temetni azokat a tárgyakat, amelyekre az eltávozottnak a túlvilágon szüksége lehet. Természetesen minél gazdagabb és befolyásosabb valaki, annál több tárgyra van szüksége. A gazdagok sírjai tele lettek agyagcsészékkel, vázakkal, (később) étel, ital tárolására alkalmas edényekkel - és mivel a halottnak meg kellett tartania saját vallási ceremóniáit -, csengettyűkkel is, jade- és

aranytárgyakkal, hintóalkatrészekkel, fegyverekkel, és csodálatosan rejtelmes, bronzból formált teremtményekkel, amelyeknek valószínűleg az volt a rendeltetésük, hogy elűzzék a gonosz szellemeket. Egy, a Kr. e. V. századból való sírban tizenötezer tárgyi leletet találtak.

Uralkodóknak és más főnemeseknek hagyományosan járt a kíséret is, mely szolgálókból, ágyasokból, és esetleg más hozzátartozókból állt, akiket megöltek vagy élve eltemettek. Sima Qian említi egy bizonyos Mu herceget, akit Kr. e. 621-ben temettek el, százhetvenhét fős személyzettel együtt. Egy, a korai Qin-korban (Kr. e. VI. században) élt herceg sírhantja százhatvanhat csontvázat rejtett. A Qin korszakban a Kr. e. IV. században ugyan kezdtek felhagyni a rettenetes gyakorlattal, de csaknem kétezer éven át alkalmanként mégis előfordult, hogy másokat is eltemettek a halottal, és hivatalosan csak a XV. században törölték el e szörnyű szokást.

Minderre azért volt szükség, mert ez tűnt a legkézzelfoghatóbb módszernek arra, hogy a halott személy szükségleteit kielégítsék. Realizmus, ez volt mindennek a kulcsa, vagy vált kulcsfogalomká az Első Császár uralkodásnak idejére - természetesen nem nyugati értelemben vett realizmust kell érteni alatta. Hús és vér nem felelt meg a célnak, mivel az elbomlik. A funkcionalitásnak nem volt különösebb jelentősége. A tárgyakat gyakran szándékosan működésképtelenre szerkesztették - hintókat felszerelés nélkül, vagy agyagedényeket, melyek túlságosan törékenyek voltak a gyakorlati használathoz. A méret sem volt igazán lényeges. Ami viszont fontos volt, hogy bizonyos részletek hitelesnek látszanak, így például valóságos embereket - vagy állatokat - fából, agyagból, bronzból, kőből vagy jádekőből készült kicsiny figurákkal helyettesítettek, és az áldozati bronzedényeket is egyre gyakrabban cserélték föl „hamis” cserépedényekkel, úgynevezett „lélekedényekkel”. E cserépedényeket nem kellett túl keményre égetni. Bizonyos

értelemben játékok voltak ezek. Lothar Ledderose, a kínai művészet német szakértője szerint „A sírkamra reprezentálja, idealizálja és állandósítja a földi élet realitását.”

A játéktárgyak a mindennapi és rituális tárgyakkal együtt olyan alkotóelemekként funkcionáltak, amelyekből a szellemek újra megalkothatták a maguk élő környezetét. Ahogy Jessica Rawson, az oxfordi Merton College igazgatónője, a téma rangos kutatója fogalmaz: „Ha egy képmás meggyőző volt, vagyis ha élethű vonásokat mutatott, akkor ezek a vonások az ábrázolt tárgy vagy személy erejével ruházták föl a képet.” Bizonyos értelemben, a sírban a kép átalakult magává a dologgá, mondjuk egy szolga szobra maga volt a szolga. A cél az volt, hogy gondoskodjanak a szükséges eszközökről az élet lényegének újrateremtéséhez, kiegészítve mindezt zenével, fogadásokkal, szórakozással, vadászattal és harccal. A sír nemcsak a komorság, legalább annyira a vidámság színtere is volt. Ráadásul kozmikus keretekről is igyekeztek gondoskodni, a két szellemi világ, a *fent* és *lent* megjelenítésével; a nap, a hold, a csillagképek, és a velük társított állatok mind jelen voltak. Röviden, Jessica Rawson szavaival: „Minden egyes sírbolt egy teljes univerzumot képviselt, központban a lakójával.”

De hogyan lehetett biztosítani, hogy a lélek ne illanjon el, és hogy az illető megmaradhasson ebben a rejtett világban? Válasz: csakis a halhatatlanná válással.

A halhatatlanság gondolata, úgy tűnik, a hosszú élettartamról alkotott elképzelésből bontakozott ki, fokozatosan. Mivel lassan öregsünk - egyesek lassabban, mint mások -, a taoista filozófusok elképzelhetőnek tartották, hogy az öregedés folyamatát még jobban le lehet lassítani, sőt akár a végtelenbe lehet nyújtani. Ahogy egy régi mondás tartja: a bölcs formálódik, de hirtelen nem változik. Az Első Császár uralkodásának korszakára már széles körben elterjedt az a hiedelem, hogy vannak emberek, akik képesek megszabadulni a halandóságtól, és így örökké élhetnek. De hogy miként lehet ide

eljutni, arról eltérő nézetek születtek. A „halhatatlanság” kellékei és helyei megszokottakká váltak. Joseph Needham szavaival, „egy hegy, egy ország, egy vidék, egy vadon, egy folyó, egy nép, egy fa, egy gyógynövény, egy gyógyszer - ezek mind igen vonzóak tudtak lenni, ha csupán egy valaki juthatott el *oda* vagy talált rá *arra* az orvosságra”. Mindez lehetővé tette, hogy valakiből *xián*, azaz halhatatlan legyen. Költők írtak verseket a szent halhatatlanokról, azokról, akik „eltávolodtak a változások özönétől, és eltűntek az emberek szeme elől”, ahogy egyikük fogalmazott, mielőtt azt ecsetelte volna, miként tanult meg a föld és a menny között közlekedni, hogy aztán az univerzális lélekkel egyesüljön. A halhatatlanságra áhítozóknak két csoport közül kellett választaniuk: vagy azokhoz csatlakoznak, akik a földön maradnak, vagy azokhoz, akik a mennyekben barangolnak, felhők szárnyán és szivárványok baldachinjai alatt.

Mint mindig, amikor a hiedelem vágyálmokkal társul, tényleges tapasztalat ezúttal sem ingathatta meg a hitet. Han Fei elmesél egy történetet egy filozófusról, aki Yan herceget tanította a halhatatlanság művészetére. A herceg elküldte pár emberét, hogy a filozófusnál okosodjanak, de mielőtt tanulmányaikat befejezhatték volna, a bölcs meghalt. A herceg alaposan leteremtette a tanítványokat lassúságukért, ahelyett, hogy eszébe jutott volna: ha egyszer az illető bölcs elhalálozott, aligha lehetett alkalmas arra, hogy halhatatlanságot tanítson.

A közemberek számára a halhatatlanság művészetének elsajátítása kitartó, szorgos gyakorlást követelt. Az uralkodóknak azonban nem volt erre idejük. Nekik gyors eredményre volt szükségük: rituálékra, amelyek meggyőzik az isteneket, és a halhatatlanokat, akik átruházzák a múlhatatlanságot, és/vagy a halhatatlanság elixírjét.

Az elixírek fogyasztása azonban korántsem volt veszélytelen dolog. Az öröklétre vágyók ugyanis nemcsak arannyal és higannyal

kísérleteztek - ennek volt a legnagyobb keletje -, hanem arzénal, ólommal, rézzel, ónnal is mérgezték magukat. A tapasztalatok azonban sok okot nem adtak a derülítésre. Egy VI. századi szöveg felsorol egy sor tünetet, amely a fémmérgezés következtében jelentkezik:

Ha az elixír bevétele után arcod vagy tested viszketni kezd, mintha rovarok másznának rajtad, ha kezed-lábad vízkórosan feldagad, ha nem állod az ételek szagát, és evés után kiokádod, amit megettél, ha úgy érzed, hogy bujkál benned a kór, ha végtagjaidban gyöngeséget érzel, ha gyakran kell latrinára menned, ha fejed és gyomrod erősen sajog, ne ijedj meg, és ne nyugtalanodj! Mindezen hatások pusztán azt bizonyítják, hogy az elixír, amelyet bevettél, sikerrel küzd lappangó rendellenességeiddel.

A gyakorlat mögött fellelhető elmélet, bármennyire is furcsán hangzik ez a kívülállók számára, vagy furcsa lehetett akkoriban a konfuciánusoknak, évszázadokon át a taoizmus fő áramát képviselte. Azt feltételezték ugyanis, hogy az elixírek valamilyen módon ritkítják vagy éterivé teszik a testet (lehetséges, hogy a gondolat a szibériai sámánok vagy az ősi indiai misztikusok transzserkentő „mágikus gombáitól” ered), a cél mindenestre egy új én létrehozása volt, mely halhatatlan, noha továbbra is testi formát ölt. Akik elixírt fogyasztottak, abban a hitben éltek, hogy ezzel testük halál utáni felbomlását előzik meg. Nem vitás, az arzénak például van ilyen hatása, feltehetően azért, mert nemcsak az áldozatot mérgezi meg, hanem a bomlást előidéző baktériumokat is. A halál tehát - ezt a gondolatmenetet követve - a halhatatlanság kapujává válik. Az elixír szakszerű alkalmazásával a test romlatlanul megmarad, majd kibontakozik - mint egy pillangó a bábállapotból -, hogy a halhatatlanokhoz csatlakozzék. Ezt persze nem könnyű

megvalósítani, de akik hisznek benne, azok szerint nem lehetetlen; a szükséges lépések legalábbis megtehetőek hozzá. A Shingong szekta japán szerzetesei például „ön-mumifikált Buddhákká” alakították át saját magukat, olyan módon, hogy nem ettek gabonaféléket, csak gesztenyét, fenyőfakérget és gyökereket. A halál után aztán, ahogy Needham mondja, „a romlatlanság szemmel látható bizonyítéka az eljövendő halhatatlanságnak”.

Néhány bekezdésben persze aligha lehet igazságot tenni ilyen ősi és összetett hitvilágokban. Nem volt ez egy összefüggő rendszer, nem mintha mondjuk a kereszténység teljes egészében az volna, hiszen ha valaki megkísérli megérteni például a Szentháromság tanát, a feltámadást vagy az úrvacsorai bor vérré változásának folyamatát, annak szintén támadhatnak nehézségei. Szembenálló filozófiák és vallások - konfucianizmus és taoizmus, utóbbi különféle misztikus leágazásaival - ellentétes állításokat fogalmaztak meg. Rangos bölcselők küzdöttek azért, hogy értelmet vigyenek mindebbe: ciklikus változásmintákat tártak fel, az évszakokat egyes testrészekkel hozták összefüggésbe, átfogó csillagászati és naptári rendszereket alkalmaztak, elméleteket gyártottak a váltakozó Yin (Jin) és Yang (Jang) erőkre, jósoltak a *Yi Jing (Ji-king)* alapján. Miként kapcsolódik a mostani világ az eljövendőhöz - erről hosszasan lehetett vitázni. Egyes folyókat szellemekkel azonosítottak, s ugyanezt tették bizonyos hegyekkel. Ezeken keresztül közvetlen út vezetett a szellemvilágba - így válik érthetővé az Első Császár hegyi zarándoklata, sírhantjának a formája, vagy a közvetlen ősökkel keresett kapcsolata. És a hegyek mindeközben művivé váltak, hogy otthont adhassanak a szellemeknek. Több változat lehetséges: vagy a halott személy lelke látogatja meg a szellemeket a felső birodalomban, vagy a szellemek jönnek le a sírboltba, vagy kölcsönös látogatás történik.

Nem csoda ezek után, hogy a mindössze tizenhárom esztendő uralkodó is világosan látta: Királyként szüksége lesz rangjához illő

sírhalomra. Különösnek tűnhet, hogy egy fiatal uralkodó ilyen élénk érdeklődést tanúsítson a túlvilág iránt, de feltehetően arra gondolhatott, hogy az „élő sír” megépítésének folyamata már önmagában is garantálja a hosszú életet. Lü Buwei, az atyai tanácsadó bizonyára kifejtette az ifjú őfelségének, hogy az élet bizonytalan, a halál bizonyos, legjobb tehát nem késlekedni a terv végrehajtásával, különösen azok után, hogy a sírhant helyét már kiszemelték.

Képzeljük el az akkori tájat, amikor még nem létezett Xian, a nagyváros, és nem fátyolozta el a környéket ipari ködfelhő. Az ifjú Zheng herceg ott áll magánlakosztálya teraszán a Xianyang Palota harmadik szintjén, és nézi a déli és a keleti horizontot szegélyező hegyek elmosódó kontúrjait. Ezek alkották a Qin egykori határvonalait, s rajtuk túl már a barbárok, s az ellenséges királyság, Chu területei húzódtak. Az egyik magaslatnak, a Li-hegynek különleges jelentősége volt, hiszen itt élt és terjesztette tanait a Kr. e. VI. században Lao-ce, a taoizmus alapítója. Legalábbis ez a szóbeszéd járja. Meg azt is mondják, hogy Lao-ce itt találkozott Konfuciósszal. Lehet, hogy így volt, lehet, hogy nem. Ki tudja?

Sok idő telt el azóta, s ma drótkötélpálya és új beton lépcsősor vezet fel a csúcsra, az ember mégis úgy érzi, mintha ősi szellemek lebegnének körötte, és hajlik rá, hogy maga is hívővé váljék. A Li Shan, vagyis a Fekete Ló-hegy - távolról valóban olyan a formája -, védett hely, és nagy becsben áll. Ahogy egy hajdani felirat a maga rafinált költőiségével tanácsolja: „Dédelgesd a Li-hegyet, lélegezz zöldet!”.

A népi emlékezet Lao-ce korszakánál jóval messzebbre nyúlik vissza. Tony elmond egy történetet, miközben a szép új lépcsőkön kaptatunk fölfelé, a Nagy Zöld Fal részét képező fenyvesek között, melyeket azért telepítettek Észak-Kína kopár vidékeire, hogy „megfogják” a Góbi felől végigsöprő homokviharakat. A történet a

farkast kiáltó fiú helyi megfelelője.

Királyságomat egy mosolyért.

Régen történt, nagyon régen (a Kr. e. VIII. században), feltéve, hogy tényleg megesett, amikor Qin még fiatal állam volt, és északról a Quan Rong nevű barbárok fenyegették. A Li-hegy tetején jelzőtüzet tartottak készenlétben, melyet csak akkor gyújtottak meg, amikor a barbárok közeledtek. A királynak volt egy csodaszép ágyasa, akibe szerelmes volt, de nem lelhette benne igaz örömét, mert a szép hölgy sokat szomorkodott és sohasem mosolygott. Egyszer a király azt mondta: „Ha valaki mosolyt varázsol az arcára, azt ezer arannyal jutalmazom”. Mire az egyik hivatalnok azzal állt elő: „Megmondom Felségednek, hogyan neveltetheti meg a szép hölgyet. Adjon parancsot, hogy gyűjtsák meg a jelzőfényt, mire Felséged hűbérurai lóhalálában idesietnek, hogy megvédjék Felségedet. Akkor pedig mondja meg nekik, hogy csak tréfa volt az egész, és küldje őket haza. “A királynak megtetszett az ötlet. Meggyújtották a jelzőtüzet, és a nagyurak jöttek is rohanvást, de aztán keserű panaszra fakadtak, amikor megtudták, hogy a királyuk az ő kárukra tréfálkozott. Ám a szép hölgy elmosolyodott, és a hivatalnok megkapta jutalmát, az ezer aranyat. Igen ám, csak hogy egy napon valóban jöttek a barbárok - hogyne jöttek volna! - felgyúlt a jelzőfény, de a hűbérurak csak hümmögtek: „Ó, ez csak tréfa megint!”. És otthon maradtak. A szép ágyast elfogták, a királyt megölték, és a dinasztíának leáldozott. Tanulság: ne a szívedre, az eszedre hallgass!

Reméltem, hogy megpillanthatom az Első Császár sírboltját, de sűrű fellegek közt járunk. A jelzőtoronyon túl - nem, nem az eredetiről, hanem egy új toronyról van szó, amelyben most tűzvédelmi szakemberek tanyáznak - a hegyeket köd borítja. Lintong láthatatlan városából felhallatszik az autók zaja, s egy

esküvői tűzijáték petárdái ropognak. Alattunk, a fákon keresztül kunkori ereszeket látok, s egy udvart - egy taoista templomét. A szentély talán segít felidézni azokat az időket, amikor Lao-ce sétált errefelé.

Lefelé menet, az ösvény egyik kanyarulatánál, egy összecsukható széken öregember ül kék dzsekiben és tornacipőben, és meredten néz rám vastag szemüvegén keresztül. Magához int. - Látom, maga ügyesen megoldja a problémákat!

- Miből gondolja?

- Ismerem a Ji-kinget!

Iskolaigazgató volt hajdanán, most jóslással keresi kenyerét. A földön kiterítve szakmájának alapeszközei: egy papírlap, pálcikák feliratokkal. - Jöjjön ide, csak tíz jüanba fog kerülni, de most még ne fizessen! Üljön le ide, tőlem balra, merthogy férfiember. És most adja a bal kezét!

Hosszú monológba kezd, teljes meggyőződéssel beszél legalább húsz percen át. Íme a mondókája, tömörített változatban: - Oh, egy gyűrű a középső ujján, tehát maga igen ötletgazdag... ez az ujj hosszabb a szokásosnál, ami azt mutatja, hogy az agya, akár egy számítógép. És ha ez a kisujj hosszú - megmérte egy kis műanyagvonalzóval -, óh, igen, ez az! Szóval maga több mint kilencvenhárom évig fog élni. A második ujj rövidebb, ez azt jelenti, hogy maga kissé önfejű. A hüvelykujj hosszú, tehát gazdag lesz. A fülei hátrahajtanak, vagyis erős ember, és az arca rózsaszín, ezért nincs oka aggodalomra. Most pedig tanácsot adok - jelenti be, és elkomorul, mint egy kínai Polonius. - Mindig ragaszkodjon az elveihez! Kölcsönt ne adjon, s lehetőleg ne is vegyen fel. Buddha megvédi magát, és nem éri baleset az utazása során. Íme, ez az élete. Miért nem kértem előre pénzt? Mert akkor csak jó dolgokat mondhattam volna! Így most javaslom, fizessen tizenöt jüant.

Adok neki egy húszast (kb. ötszáz forintot), mert azt gyanítom,

hosszú órák óta én vagyok az első kuncsaftja.

- Miért itt fönt telepedett le? Odalent már nem jutott hely?

-Mert idefönt jobb. Jobban látni az igazságot. Minél magasabbról néz le az ember, annál jobb a rálátása.

Ez igaz. Gondolom, a templomot is hasonló megfontolásból építették ide. A szentély egészen pontosan hatszázhatvannyolc lépcsőfokkal a jövőmondó pillanatnyi trónusa alatt helyezkedik el. (Onnan tudom, hogy Tonyval fogadtunk a lépcsők számában, s ezért megsámoltam a fokokat). Nem a jelenlegi templomra gondolok, amelynek újjáépítését 2001-ben fejezték be, hanem az eredetire, mely feltehetően azt a helyet jelölte, ahol a legendás Ősanya született. Ő teremtette az embert, a Li-hegy sárga iszapjából.

Lépcsők vezetnek fel egy szürke téglából épült szentélyhez. Odabent három zord harcos őrködik. Könnyű tömjénfelhőn sétálok át, egyenest egy kövezett udvarra, s onnan egy másik templomba. Kék mintás gerendák, vörös oszlopok, rózsaszín zsindelek. Odabent három istenség trónol üdvözült nyugalomban. Halk csilingelésre leszek figyelmes bal felől, ahol egy asszony egy képeslappal áll éppen megkongat egy harang formájú edényt. Kék dzsekit visel, bélelt kék nadrágot, fehér kamáslit és fekete cipőt. - Szerzetesnő - suttogja Tony. - Kék, fekete, fehér: a taoizmus színei. Nézd, itt egy másik! A két szerzetesnő egymással sugdolózik, mígnem a közelükbe érek, hogy szót válthassak velük. Az egyik félénken elfordul, de a másik hajlandó szóba elegyedni velem. Határozott teremtés, öntudatos barna szemekkel, kontyba font hajjal. Egész lénye nyugalmat, időtlen meglepedettséget sugároz, talán éppen azért, mert az időtényező a legkevésbé sem izgatja. - Én kortalan vagyok - feleli, amikor rákérdesz az életkorára. - Mi nem törődünk a korrallal.

- Talán húszan lehetnek, akik jelenleg a templomban élnek - mondja -, de az összetétel örökké változik, hiszen a szerzeteseknek bárhol lehet az otthonuk. - Céljuk, hogy tanulmányaikon keresztül

megértsék a világ fájalmát. Nem, nem, tanár az nincsen. Könyveik vannak, melyeket bármikor, bárhol tanulmányozhatnak. Az egyetlen iránymutató személy, akire szükségük van: Buddha.

Kérdezem az istennőkről. - Ők halhatatlanok, az emberiség ősei, akik az életünket boldoggá teszik. Tiszteljük őket, mivel az összes halhatatlan ismeri gondolatainkat. Ha az embernek gonosz gondolatai támadnak, ők azt is tudják, és megbüntetik érte. Bízunk kell bennük, és ha valóban bízunk, segíteni fognak.

Hogy visszahozzam az iménti hangulatot, szeretném újra hallani a harangedény csilingelését.

- Ha hallani akarja, tisztelegnie kell az Ősanyánál. Ő biztosítja a hosszú életet - mondja, és fejével a központi alak felé int. - Menjen oda hozzá, kezét kulcsolja imára, térdeljen le, és háromszor hajoljon meg!

Így teszek. És ahogy a harangedény minden egyes meghajtásomnál lágyan megcsendül, és tömjénfüst lengi körül az Ősanya arcát, egy pillanatra béke száll rám, majd visszatérek a szerzetesnőhöz, és köszönetet mondok. Valójában nem is tudom, miért. Talán a nyugalom futó pillanataiért.

- Hosszú élete lesz - mondja a szerzetesnő. - Ez a vallás a magas életkorról szól. Talán éppen ez az, amiért az összes vallás között ez a leggyakorlatiasabb.

Ez jól hangzik. Érdeemes tanulmányoznom a taoizmust, ezzel talán az anyaggyűjtésben is előbbre jutok; kapok valami magyarázatot arra, hogy az Első Császár miért éppen ezt a helyet szemelte ki sírboltjának.

- Egészen biztos vagyok benne, hogy azért jött ide, mert itt volt az Ősanya temploma. Bizonyára tisztelte őt, minden emberi lény ősanyját. Azért választhatta ezt a helyet, mert úgy vélte, hogy ez ad biztonságot a túlvilági élethez.

Beszélgetésünk végén megkérdeztem a nővért, lefényképezhetem-e, mert nagy mennyiségű anyagom feldolgozásakor nagy segítséget jelentenek a helyszíni fotók. Ujjával nemet intett. - A személyünk nem lényeges. A szívében kell megőriznie, amit itt látott!

Nos ez az, amiben sajnós nincs gyakorlatom, hogy a szívemmel emlékezzek dolgokra, így aztán a templomból kilépve visszafordulok, hogy mégiscsak elkattintsam a gépemet, de az nem működik. Kikapcsolt. Régi masinámon mindenféle trükkös gombok vannak, úgyhogy nem ritka az ilyenfajta „rövidzárlat”, ezzel együtt különös véletlennek tartom, hogy a gépem éppen ezt a pillanatot választotta, hogy megmakacsolja magát. Könyvem illusztrálására tehát nincs istennő, nincs Ósanya, nincs szerzetesnővér, csak néhány tétova emlékkép, amely szív és ész között gomolyog, mint a tömjénfüst.

Oldott hangulatban ballagunk vissza a drótkötélpályához. Tony a taoizmus gyökereiről beszél mint a misztikum, a folklór, a különleges testgyakorlatok és a halhatatlanság elixírjét kutató alkímiai kísérletek sajátos kombinációjáról. - Tudtad, hogy a puskaport is taoisták találták fel, miközben az élet meghosszabbításának varázsszerét kutatták?

Megállapítjuk, hogy az élet tele van apró képtelenségekkel. Megpróbálsz titokban fotót készíteni, és a géped a döntő pillanatban csődöt mond. Keresed a hosszú élet titkát, s helyette levegőbe röpíted magad. Odalent valahol, ahol most Lintong városának ipari ködfelhői tornyosulnak, hajdanán egy császár a méltó eltemettetésben kereste a halhatatlanságot, s mit ad isten, sírhantjának feltárásakor teljesült a vágya!

Zheng király tehát méltó sírhelyét kutatta, és ez a hely megfelelőnek látszott, kiváltképp, hogy ősei is itt nyugodtak. Niu úr,

a Terrakotta Múzeum ifjú régésze alig várja, hogy megmutathassa nekünk a Qin-ősök temetkezési helyét. Velünk tart Tony főnöke, Stephanie is, apró teremtés, annál nagyobb intelligenciával, kíváncsisággal és dinamizmussal.

Lintongból nyugat felé tartva a terrakotta hadsereghez vezető új gyorsforgalmi útról észak felé kell letérnünk, és mintegy öt kilométer után, balra egy kis betonút vezet föl a hegyen. Mély talajú mezőgazdasági területek, teraszos földek, gyümölcsösök között haladunk, az út egy sávra szűkül össze. Ahol a kaptató ellaposodik, a nyomvonal százméteres vájatot hasít a dombba.

Csakhogy ez nem is domb, ahogy Niu úr nyomban elmagyarázza, hanem egy Qin-sírhajom. Azelőtt senki nem tudott róla, egészen 1986-ig, pedig akkor már az út rég keresztülvágta a dombot, mi több, gyümölcsösöket is telepítettek a dombtetőre, és ház is épült a közelben.

Vajon kié lehetett a sír? Van valami támpontunk?

- Úgy gondoljuk, igen. Sima Qian szerint az Első Császár ősei temetkeztek itt. Éppen ezért jöttünk ide. Amikor rátaláltunk a dupla halhátra, ahogy nevezzük őket - mondja Niu, s egy másik halomra mutat, amit eddig észre se vettem -, nem az jutott eszünkbe, hogy ezek természetes képződmények lennének. Hiszen átjárók vannak, s ettől az alakzat *zhong* formát ölt (azt jelenti: közép. Kínában az első elem jele; Zhong-guo, Középső Királyságot jelent), amiből arra következtettünk, hogy a sírbolt az Első Császár nagyapjáé lehetett.

A sírbolt még mindig feltáratlan, tartalma ismeretlen. Annyi előrelépés történt, hogy a felszínről lefúrva megvizsgálták a talajváltozásokat, s a régészek feltérképezték az alsó rétegeket. Olyan az egész képződmény, mint egy fejtetőre fordított piramis, lapos földemmel és négy bejárati rámpával. Nem mintha a laikus első látásra bármit is megállapíthatna. Jómagam először egy szokványos dombra gondoltam. Niu úr részletes magyarázatának

köszönhetem, hogy fogalmat alkotottam arról, miként lehet a különböző földrepedésekből következtetéseket levonni. Ha döngölt földről van szó, tehát mesterséges dombról, akkor a repedések horizontálisak; ha szokványos, háborítatlan talajjal van dolgunk, akkor vertikális vonalakat látunk. Igen, ez világos. A hasadékban felsétálunk egyenesen az Első Császár nagyapjának sírjához, annak is a déli szegletéhez.

Nem nehéz ilyen sírt ásni - mély gödrök nagy hantokkal - Észak-Kína jellegzetes, vöröses talaja ugyanis meglehetősen mély réteget képez.

De milyen mély? Ezt is meg kell tudnom! Annál is inkább, mert más sírhantok is vannak a környéken - néhány közülük Qin-korabeli, de jó párat később, a Han-dinasztia idején építettek.

Niu szól Wangnak, hogy hajtson fel az oldalsó nyomvonalon. Eldöcögünk egy magányos ház mellett, zsebkendőnyi telkekhez érünk, s azokon túl egy meredek halom domborul.

Egy földműves jön oda hozzánk; robusztus, pergó nyelvű hatvanas férfi lapos fejedőben, és mindenféle felsőruhákban. A ház és a föld is az övé. És a domb? Az is, természetesen. Megmutatja, ha szeretnénk. Sárgabarackligeten küzdjük át magunkat, majd laza talajú télibúza-földön lépkedünk, mígnem házigazdánk rámutat egy lyukra a domb alján. - Pár évvel ezelőtt valaki berobbantotta a buckát, mert azt hitte, kirabolhatja a sírt. Tévedett. Aztán régészek jöttek, lefúrtak tizenhét vagy tizennyolc méter mélyre, de ők se találtak semmit. Majdnem minden évben idevetődik valaki, és ásni kezd, úgyhogy most már védjük a sírt.

Miközben magyaráz, megmásszuk a dombot. Szép kilátás tárul elénk; a gyümölcsösre, s a magányosan álló házra látunk rá. Ahhoz képest, hogy parasztház, igen csinos építmény. A gazda rögvest behív minket, hogy megmutassa, hogyan élnek itt teltkarcsú feleségével, harminc körüli fiával és csodaszép hároméves

unokájával.

De nem is annyira a ház vonja magára a figyelmet, mint inkább, ami mellette van. A telken meredek kaptató, s a domboldalban egy téglaszegélyű boltív látható, egy alagút bejárata. A házigazda mutatja az utat, s hamarosan egy óriási aknában találok magam, amelynek meredek oldalfalai legalább nyolc métereseek lehetnek. Az oldalfalakba három boltívet vájtak, mindegyiken ajtó és ablak látható. Itt élt a család, mielőtt megépült a házuk - egy kisebb falunak elegendő barlangjáratot vájtak ki a mély, vörös talajból. Most egy disznó turkál a gödör szélén. Arrébb egy másik barlang kezdődik, mely disznóól és istálló egyszerre.

Lenyűgözve állok itt: hatalmas munka lehetett kivájni a barlangjáratot! De a végeredmény bámulatra méltó. Olyan érzés - sem támad, mintha valami időtlen, meleg ölelés ringatna.

- Még az apám sem emlékezett, mikor készülhetett - mondja a házigazda. - Legalább hét vagy nyolc generációval ezelőtt - teszi hozzá, ami azt jelenti, hogy jó kétszáz éve. Büszkén mutatja az egyik termet. Mintha egy gigantikus éléskamrában járnánk, a levegőt az irdatlan földtömeg temperálja körülöttünk. A mennyezetet agyaggal tapasztották. Asztal, pár karosszék és egy fekvőhely, majd egy tűzhellyel ellátott helyiség következik, ahová akár egy egész család behúzódhat, ha odakint cudar idők járnak. A világítást néhány égő jelenti. - Télen meleg, nyáron hideg, ezért használjuk ma is. És emelet is van - mondja, s egy létrára mutat, mely a fenti sötétségbe vezet.

Kissé arrébb, a szomszédságban, bármily hihetetlen, egy másik barlangfalu kezdődik. A közelmúltban egy egész közösség élt még itt.

- Ma is élnek még a barlangokban?

- Néhány család. De az emberek zöme házakba költözött. Szavaiban némi nosztalgiát érzek, amire, sajnos, van is okom. A házhoz ugyanis tragikus történet fűződik. A túlméretezett épület,

kongó szobáival, üres helyiségeivel jó tíz évvel azelőtt készült el, „abban az évben, amikor Hong Kong visszakerült Kínához”. A házigazda fia akkoriban nősült, egy távoli tartományból hozott magának feleséget az új házba. Ám a fiatalasszony nehezen viselte az elszigeteltséget - a legközelebbi falu többórás járőföldre van ide. Hiába szülte meg gyönyörű kislányát, az ifjú ara boldogtalan volt. Sem neki, sem a kislánynak nem voltak barátai. Soha senkinek nem beszélt bánatáról, ám egy napon öngyilkosságot követett el, s itt hagyta csonkán, szétesve ezt a kedves, vendégszerető családot.

Ahogy megyünk kifelé, házigazdánk kerekded felesége ropogósra sült cipókat nyom a kezünkbe. Tony közben egy tükörrre mutat az ajtó fölött. Túl magasan van ahhoz, hogy gyakorlati haszna lehessen. Tony utóbb elmagyarázza: a tükör a Gonosz elleni védelmet szolgálja. - Ha a Gonosz Szellem idetéved, a tükörben meglátja saját arcát, s mivel még soha nem találkozott önmagával, megrémül, és elinal.

Hát, igen. Ennél a háznál a csodatükör sajnos csődöt mondott. Elmerengek a látottakon. Itt ez az új ház a benne élők tragédiájával. És itt a barlang a kétszáz éve benne élő közösség mélyről elővillanó tekintetével. Aztán kétezer éves ugrás vissza a történelemben a feltáratlan Han-sírhalomhoz. És ha kicsivel továbbmegyünk, máris a Qin-királysíroknál találjuk magunkat. Mindez pedig mindössze néhány négyzetméteren, egymásra rétegződve ebben a mély, vöröses színű talajban!

*

Aligha kétséges tehát, hogy Zheng király valahol a mai Lintong közelében kezdte építtetni sírboltját. A munkálatok azon a vidéken kezdődhettek, ahol a Li-hegy alacsonyabb lejtői vízmosásokban, gyümölcsösökben és gabonaföldekben végződnek. A későbbiekkel összehasonlítva ez még nem volt igazán nagyszabású akció, hiszen ez idő tájt a munkaerőt csak Ginből toborozták, bár kétségkívül

munkára fogták azokat a hadifoglyokat is, akiket a gyakori határ menti ütközetek során fogtak el.

Képzeljünk csak el, ahogy a király parancsára összegyűjtött pár ezer ember elkezdte megtisztítani a talajt a Li-hegy alacsonyabb lejtőin. A helyszínt nagy múgonddal választották ki: közel a szent hegyhez, de elég magasan ahhoz, hogy a Li-hegyről lezúduló víz továbbfolyjék az alacsonyabban fekvő területek felé, ugyanakkor elég alacsonyan ahhoz, hogy viszonylag sima talajon áshassanak.

Az első munkálatok helyszínét már azonosították a régészek. A sírbolt szegélyétől hétszáz méterre délre fekszik, kissé feljebb a hegyoldalon. Nem sokan tudnak róla, de természetesen a beavatottak közé tartozik Duan Qingbo, a tartomány régészeti hivatalának vezetője, aki egy laptopot hoz magával a szállodai szobámba, hogy diagramok segítségével elmagyarázza a kutatás lényegét: - Hogy honnan tudjuk, hogy ez az eredeti helyszín? Talajanalízissel és gravitációs mérésekkel mutattuk ki. A talajsűrűségnél eltéréseket fedeztünk fel, erre pedig csakis az lehet a magyarázat, hogy ezt a területet valamikor felásták, majd betemették. Egészen más a talaj állaga, mint bárhol a környéken.

Ez idáig rendben is lenne. De akkor mit kezdjünk Sima Qian *Feljegyzésével*: „Amikor a császár trónra lépett [Kr. e. 246-ban], elkezdte ásni és formálni a Li-hegyet”. Ebből tehát az következne, hogy ekkor kezdték építeni azt a sírhantot, amelyet ma is láthatunk? Nos, Sima Qian kissé elferdítette a tényeket, hogy szokása szerint odadöfhessen saját felettesének, Wu császárnak. Az uralkodó mindössze kétévnyi uralkodás után már elkezdte építtetni saját síremlékét. A munka hol leállt, hol folytatódott, de végigkísérte a császár ötvenhárom éves uralkodásának csaknem teljes egészét. Elképzelhető, hogy a munka Kr. e. 246-ban kezdődött Lintongnál; de ez még nem az igazi sírbolt volt. Kezdeti próbálkozás csupán, afféle bemelegítés, mely méreteiben illett az ifjú királyhoz.

Bajok voltak a helyszínnel is.

Ahogy Duan Qingbo mondja: „A kiválasztott hely túl közel feküdt a hegyhez, a talaj nem volt kellő mélységű, ezért ásás közben folyton kövekbe ütköztek.”

Dönteni kellett: vagy kiásnak egy sziklasírt (ez is megoldás, de kissé költséges egy ifjú királyhoz, akinek a jövője ekkor még meglehetősen bizonytalan volt), vagy elhalasztják a dolgot, és kivárlják a fejleményeket, nevezetesen az uralkodó halálát, illetve, ellenkező esetben azt, hogy az ambiciózus fiatalember hatalmi helyzete megerősödjön.

A lényeg azonban, hogy a munkát leállították. Egyszerűen ott hagytak csapot-papot, pontosabban egy nagy gödröt a köves talajban. Patthelyzet alakult ki, egészen addig, amíg a körülmények rá nem ébresztették az ifjú királyt és tanácsadóját, Lü Buweit arra, mit is kéne tenni.

NYOLCADIK FEJEZET

A sír ásása

Képzeljük el azt a hirtelen változást, melyet az egyesülés idézett elő Kr. e. 221-ben. A Li-hegy alacsonyabb lejtői feltúrva - a piramis alakú sírbolt alapjának négyszöge a talajból kihalva, mindenféle földhányások, s a mérhetetlen földtömeget megmozgató hadseregnyi ember, teljes készenlétben, hogy a sírboltra a földet ráhordja, ha idővel megérkezik a parancs a városból. Hirtelen azonban változik az elképzelés - nem a szükség diktálja, hanem az új körülmények -, immáron egy jóval nagyszabásúbb terv érlelődik, olyan, amely méltó a korlátlan hatalommal rendelkező uralkodóhoz. Az Első Császár nagyobb felhatalmazást kapott az égiektől annál, hogy pusztán az elődök nyomában lépkedjen. Új hiteket és új szokásokat kell teremtenie, amelyek maradandóak a tízezer generációra tervezett birodalom számára.

A terveiről nem maradt fenn írásos emlék. Ám, hogy mi járhatott a fejében, arról képet alkothatunk, ha megvizsgáljuk a Qin-uralmat követő Han-dinasztia sírjait, hiszen a hitvilág nagy részét átörökölte és továbbvitte az új birodalom. A Han-sírok ennek folytán - egyes kutatók így érvelnek - pontosan azt tükrözik, amit az Első Császár megálmodott.

Ha gyorsan és kényelmesen akarunk célba érni, akkor a gyorsforgalmi úton észak felé induljunk Xianból, így fél óra alatt ott vagyunk. Ám sokkal érdekesebb az utazás, ha a sziklasírtet követjük kelet felé. Új, dupla kapus házak mellett haladunk el, melyeket az otthon maradt gazdálkodó szülők építettek a városba költözött fiatalok hazaadott pénztámogatásaiból. Aztán fölhajtunk a

meredek hegyre, s egy fensíkra érünk, ahol megtaláljuk Kína egyik legmeghökkenőbb modern művészeti alkotását. A Yangling Múzeumnál vagyunk, melyet a negyedik Han-uralkodó, Jing Di (Kr. e. 188-141) sírhalmából építettek, s amely felcsillantja az Első Császár hetven évvel korábbi vágyait.

Valójában két halom emelkedik itt: a császáré és feleségéé, és persze a népes kíséreté - kétszáz temetőkert veszi körül őket tízezer Han-kori előkelőség sírjával. Az uralkodó sírja egy valóságos csoda; méltó emlékhelye annak a császárnak, akinek az uralkodása alatt béke és jólét honolt. „Mindenki jól élt - írta Ban Gu történész kétszáz évvel később -, a hombárok és istállók gabonával, az állami kincstárak pénzzel telis-tele.” Tizenhat évig tartó feltárás után 2006-ban nyitották meg a sírkamrát; a harmincegy méteres sírdomb alatt dicsfényben fürdik a légkondicionált belső tér, ahol megtalálható minden, amit az elődök a túlvilági élet komfortossá tételéhez szükségesnek véltek. Ötvenezer tárgyat ástak ki eddig a földből, a feltáratlan leletek számát félmillióra becsülik. Több ezer terrakotta kísérőfigura, katonák, még női lovas is van a leletek között, és állatok százai: kecskék, kutyák, birkák, lovak, ökrök, disznók, tyúkok, mind-mind élethűen színezve. Az emberalakok kissé furcsán festenek, mivel ruháik elrothadtak, és fából készült fegyvereik is szétporladtak. De a megformálásuk tökéletes: séta közben, térdepelve, futva, sokan közülük vidám arccal - kihívó, fürkésző mosollyal -, mivel a császár számára jó hangulatot kell teremteni a túlvilágon. Bőrük pirosra festve, szemöldökük feketére. Mindegyikük kicsiny, de tökéletesen megformált nemi szervvel rendelkezik - kivéve az eunuchokat, akik azonban a maguk módján ugyancsak tökéletes formát öltenek. Az alakok mellett sok ezer tárgy bronzból, aranyból, agyagból: pecsétek, övek, fejszék, dárdák, kardok, tűzhelyek, fazekak, kocsik, ekevasak, gabonával töltött hombárok, földművelő eszközök, szekerek, és még ezernyi más holmi.

Mindez egészen rendkívüli, de még ennél is elképesztőbb az a tény, hogy az emberek, az állatok, és a használati tárgyak mérete mindössze az életnagyság egyharmada, sőt némelyikük még ennél is kisebb. Egy rézből készült kicsiny számszerű például csak 6,7 centiméter hosszú, kiegészítve irányzékkal és kioldószerkezettel - mindkettő mozgatható. Babák miniatűr világában járunk. Nyilvánvaló, hogy a megformálás pontossága - a realizmus, ha úgy tetszik - fontosabb volt, mint az anyag összetétele vagy mérete. A ruhákat például a művész agyagból is formázhatta volna, ahogyan azt a terrakotta hadsereg alkotói tették. Ehelyett azonban szövetbe, selyembe vagy kenderbe öltöztették a figurákat, s feltehetően szövetet húztak a fafegyverekre is.

De más is fölmerül Jing Di sírboltjával kapcsolatban, ami szintén sokat elárul az Első Császárról, és segít megérteni a terrakotta hadsereg megalkotását is. Az elhunyt uralkodónak nemcsak ember- és állatfigurák, valamint tárgyak révén próbálták biztosítani a teljes evilági életét, hanem olyan eszközökkel is, amelyek lehetővé teszik számára az állam szervezését, irányítását. A sírboltot nyolcvanegy mellékgödör veszi körül, s mindegyik egy kormányzati ügyosztályt képvisel.

- Felmerülhet a kérdés: honnan tudjuk ezt? - kérdi Sean nevű kísérőm patetikusan. - Minden feltárt gödörnek saját pecsétje van, innen tudjuk, hogy melyik ügyosztályt szimbolizálja.²⁵ Ez itt a rabok megbüntetéséért felelős osztály - mondja, miközben lassan lépdelünk a vastag üvegfedélen, és lenézünk a lábunk alatt sorakozó leletekre. - Ez itt az áldozati osztály. Itt pedig minden figura eunuch, úgyhogy ez az eunuch osztály, ez meg a tizenhatos szám, ahogy látja, hízott állatok sorakoznak - ez tehát a királyi konyha. Itt, az immár megfeketedett gabona azt mutatja, hogy a gabona-előkészítő osztályon vagyunk.

Okkal feltételezhetjük, hogy Jing Di az Első Császártól örökölte és fejlesztette tovább a gondolatot, hogy ezt a világot újra kell teremteni. Mivel az Első Császár uralt „mindent az ég alatt”, következésképpen mindent az ég alatt számításba kellett venni: az egész univerzumot, a fizikai világot, a szellemi világot, az összes szellemet, démont és istenséget, még a közlekedési utakat is - mindent modellezni kellett az új sírboltban.

Ilyenre addig nem volt példa. Mit jelent ez egészen pontosan? Az uralkodó minden válaszlehetőségre lecsapott, bárhonnán is jött az ötlet: a hódításokkal megnövelt birodalom határain belülről vagy kívülről. A nyugati sivatagokon túli országokból (Irán, Szkítia, Szibéria) aranyat hozatott, amelyet fegyverek díszítésére és kis állatfigurák megformálására használtak föl. Új istenségek - szárnyas fenevadak, harcoló állatok - mítosza jutott el ugyanezeken a kereskedelmi útvonalakon. Nyugat-Ázsiából divatos lámpák, tükrök, oroszlánok jöttek, amelyek Kínában még ismeretlenek voltak. Távoli, ismeretlen országokban, északon és északnyugaton élt a Nyugati Királyi Anya, akinek legendás barlangpalotája akár mintául is szolgálhatott a királyi sírhoz. Chu államból szivárgott be az új sírkamra hagyomány, mely szerint több helyiséget is ki kellett alakítani odalent - ünnepekhöz, szórakozáshoz, külön helyiséget a kísérőknek, és a fegyvereknek is. A Chu-uralkodók (jelesül Zeng hercege, Yi) a szokásos háztartási eszközöket, a hangszereket és a lakomákhoz szükséges mindenféle kellékeket részesítették előnyben. Egy Chu-sírban az élet nem más, mint egyetlen hosszú díszvacsora, ha hihetünk a minták megbízhatóságában. Lehetséges, a Qindinasztiának a keleti partoknál, Zhejiangban is vannak feltárt ősi sírjai, amelyekben átluggatott jádekorongokat találhattak; ezek részint védelmet nyújtottak, részint lehetőséget kínáltak a szellemnek a menekülésre. Az Első Császár mindezen változatokat - nyilván sok egyébvel kiegészítve - értékelhette, midőn a saját sírboltját megálmodta. Jessica Rawson szavai szerint: „Úgy tűnhet,

hogy a birodalom egyesítése közelebb hozta az udvarhoz az univerzumot” - a világmindenséget, mely nem volt idegen többé, hanem részévé vált a nagy birodalomnak, amelyet a császár igyekezett az uralma alatt tartani.²⁶

A legutóbbi divatot követve az Első Császár természetesen olyan sírbolt mellett döntött, mely tele van termekkel; egyfajta lakóházat képzelt el magának, olyasfélét, mint amilyen nagyapja síremléke Lintong mellett (és amilyenek a Han-dinasztia sírjai lesznek a későbbiekben), - csak éppen nagyobb minden addiginál. A sírbolt jelképes üzenetet hordozott; az volt a rendeltetése, hogy egyfajta mikrokozmoszként a külvilágot tükrözze, egyben megjelenítsen egy birodalmi várost, külső fallal, belső fallal, és azon belül is egy fallal, sok épülettel és palotával, s mindezt egy hatalmas piramis alatt, amely megduplázza az építményt.

Az első lépés a sírbolt helyének kiválasztása volt, hiszen ettől függött egy sor további döntés: a szertartásokról gondoskodó személyek elhelyezése, a sok kilométeres fal, a kiszolgáló építmények kijelölése, a vermeké, ahol a hivatalnokok, az állatok, a kocsik, s végül a császárt a túlvilágon védelmező agyagkatonák helyet kapnak. Ezúttal nem lehetett hibázni. Tervezésnek, időzítésnek hajszálpontosan kellett működnie: a terveket fatáblákon vázolták föl, bambusztekercesekre listákat írtak az időbeli ütemezésről, a munkások számáról, az élelmezésükről, a mesteremberekről. Minden bizonnyal - legalábbis így képzelem - számos próbaásást is végeztek, míg végül a mérnökök az első helytől mintegy hétszáz méterrel lejjebb kijelölték a tényleges területet, ahol a talajvastagság kellően nagy volt ahhoz, hogy megépíthessék a császár föld alatti palotáját.

Sima Qian utal az előkészítő munkálatokra, miszerint a munkások „a föld alatti vízkészlet harmadik rétegéig ástak le” és lecsapolták a talajt, hogy a sírbolt vízmentes legyen. Nagy feladat

lehetett ez. De vajon mennyire nagy? Sima Qian a maga nagyvonalú megközelítésével azt állítja, hogy az Első Császár Kr. e. 246-ban történt trónra lépésétől kezdve hétszáz ezer ember dolgozott az építkezésen. Ezt a számot csaknem minden későbbi beszámoló fenntartások nélkül átvette. De ez a számadat tartalmazza az Epang Palotánál dolgozókat is, és még így is jócskán túloz, mind az időtávot (mint tudjuk, volt egy téves kezdés is), mind pedig a foglalkoztatottak számát illetően. Ez idő tájt a világon sehol nem létezett ekkora népességű város, de még csak ezt megközelítő nagyságú sem. Hol élhetett volna ennyi ember? Hol lakhattak? Hogyan élelmezték őket? Egy számítógépes szimuláció minden bizonnyal jól jönne most, de ilyen eleddig nem készült. Hogy a realitás talaján maradhassunk, kénytelenek vagyunk bizonyos számításokat hagyományos módszerekkel elvégezni.

Minden jel arra mutat, hogy az építkezésnél lassú kezdés után hosszú szünet következett, majd pedig - a császár halála után - seregnyi munkást vezényeltek a helyszínre, minden bizonnyal rengeteg embert, de távolról sem annyit, amennyiről Sima Qian beszél.

A „lassú kezdés” azt jelenti, hogy nyilván a palota alapjain dolgoztak. De máris egy sokat vitatott témakör kellős közepén találjuk magunkat, hiszen ahhoz, hogy a palota alapjain elkezdhessenek dolgozni, mindenekelőtt tudniuk kellett a majdani sírdomb méretét, amennyiben azt akarták, hogy a felépítmény utóbb illeszkedjék az alaphoz. A sírdomb alapterülete ma 350 x 350 méter, magassága ötven és hetvenöt méter között van, attól függően, melyik oldalról végezzük a mérést. Ezek az adatok 1,8-2 millió köbméteres térfogatot eredményeznek. Számos forrás a Handinasztia hivatalos történetét idézi, mely a sírbolt magasságáról azt írja, hogy „több mint ötven zhang”, azaz száztizenöt méter. A kommentárok csaknem minden esetben hozzáteszik, hogy az elmúlt kétezer-kétszáz év eróziója zsugorította össze a dombot a jelenlegi

méretére. Valóban? Kissé kétes magyarázatnak tűnik számomra, hiszen az erózió más sírhantoknál közel ilyen „alapos” munkát sem végzett.

Ennél is vitathatóbbak azonban azok a feltevések, melyek 1981-ben láttak napvilágot, amikor is a helyszínen számos próbafúrást végeztek, s ennek során a fúrófejek téglába, illetve döngölt földbe ütköztek. Yuan Zhongyi azt írja régészeti tanulmányában, hogy minden valószínűség szerint falakra bukkantak; márpedig ha ez így van, akkor ezeknek a falaknak a föld alatti palotához kell tartozniuk. A végpontokat összekötve és a fúráson túli térségre kivetítve egy hatalmas, 460 x 390 méteres létesítmény körvonalazódott. Ez lényegesen nagyobb, mint a mai sír alapja. A következtetésen alapuló számítást annak a feltevésnek a „bizonyítékául” kezelték, hogy a sírhant a múltban jóval nagyobb lehetett, *sokkalta* nagyobb: 500x500 méter körüli, és száztizenöt méter magas. Ám ha ezt elfogadjuk, vagyis a magasságot megduplázzuk, az egyes oldalakat pedig egyharmad résszel megtoldjuk, akkor a térfogatra vonatkozóan egészen sajátos végeredmény jön ki - *ötszörös* méret a mai sírdombhoz képest (s csaknem négyszerese a Nagy Piramisnak).

Ennek így nincs sok értelme. Ha a palota valóban nagyobb, mint a mai sírhalom alapja, akkor vagy látszódnia kellene a körvonalaknak, de nem látszódnak, vagy az egész rendszernek a föld alatt kellene elhelyezkednie, ám nincs ott, a próbafúrások ugyanis nem hatoltak olyan mélyre. Az igaz, hogy egyes „falak” - amennyiben tényleg azokra találtak rá - mintegy negyven méterrel a dobtető alatt húzódnak, ebből viszont az következik, hogy a „falak” legalább tíz, de lehet, hogy tizennyolc méter magasak, attól függően, hogy az alapok milyen mélyen húzódnak.

Egyvalamiben azonban mindenki egyetért (egy perdöntő bizonyíték alapján, melyről később fogunk szólni): nevezetesen abban, hogy a mélyben valami nagy dolognak kell lennie. Azt senki nem tudja, milyen nagynak. - Legvalószínűbb - magyarázza Duan

Qingbo régész -, hogy az alapfeltevés hibás. Kutatásunkból az derül ki, hogy a száztizenöt méter csupán a tervezett magasság volt. Amikor a császár meghalt, és a földet elkezdték ráhordani a sírjára, a dinasztia már a végét járta. Nem maradt idő a terv befejezésére. Az a sírhalom, amelyet ma látunk, valószínűleg méreteiben is azonos a kétezer évvel korábbival - mondja a régész, és következtetése meggyőzően hangzik. - Tudjuk, hogy van egy föld alatti palota a sírdomb alatt, 80 x 50 méteresre tehető, s az egész építményt kőfalak veszik körül.

Téglalap alapú épületet négyszög alakú sírdomb alá helyezni - kissé különös ötlet. Tételezzünk fel egy felső határt a palotánál: mondjuk, legyen fele a mai sírdombnak, vagyis 175x175 méteres, tíz méterrel emelkedik az alapszint fölé, alapjai pedig öt-hét méterrel mennek az alapszint alá. Ez nagyjából az elképzelhető legnagyobb méret, ha nem felejtjük el közben, hogy a falakat és a tetőt vastag földréteggel kellett borítani a vandálok távoltartása céljából.

És most térjünk vissza a kiindulási ponthoz: ha a verem, mondjuk, hét méterrel nyúlt a felszín alá, akkor a munkásoknak mintegy kétszázezer köbméternyi vagy háromszázezer tonnányi földet kellett megmozgatniuk, hogy a kerek számoknál maradjunk.

De mennyi idő alatt? És mennyi munkáskéznek? Ezek azok a kérdések, amelyekkel Li Si számvevőinek pontosan tisztában kellett lenniük, hogy felbecsülhessék a szükséges eszközöket (főként ásókat, kapákat, és kétemberes hevederes földkiemelőket), a koszt-kvártélyt, a munkarendet, és számtalan más szempontot a tervezéshez.

A későbbi problémákhoz képest a föld alatti palota megalapozása viszonylag kis kihívást jelentett. Első lépésként a földtől kellett megtisztítani a területet, és nem szekerek, meg lovak segítségével, mert azok drágák, hanem emberi erővel, mégpedig főleg bűnözőkből álló kétfős brigádokkal, hiszen ez olcsó. Egy ember egy ásóval tegyük

fel két négyzetméteres területet foglal el, így elvileg legföljebb tizenötezer munkással le lehet fedni az egész alapzatot. Ilyen zsúfoltságnál azonban nem lehet dolgozni az ásóval, és a földhordóknak sincs mozgásterük. Ami a munka ütemét illeti, mai számítások szerint egy átlagos földmunkás egy köbméter földet (kb. 1,5 tonna porhanyós talajt) 2,7 óra alatt tud megmozgatni. De ilyen sebességnél, különösen rabszolgai körülményeket feltételezve, elég hamar kimerül. Vegyünk tehát fejenként öt tonnát naponta. Tételezzünk fel néhány további kerek számot alapteljesítményként: a kétemberes targoncát vivő egység három különböző irányba mozog (de nem hegynek fel); minden egység napi három fordulót tesz meg; minden egyes lerakóhely két kilométerre van; és minden kétemberes targonca negyven kilogramm terhet szállít. Képzeljünk el három dupla sávot, ahol a földhordók közlekednek oda-vissza. Ez nyolcezer kétfős földhordó brigádot ad ki. Ha minden egyes ásást végző ember naponta teljesíti az öt tonnáját, akkor egy földásó harmincöt földhordó párost lát el földdel.

A kissé meglepő végeredmény az, hogy tizenhatezer földhordóra mindössze kétszáz ásó munkás jut, akik ezer tonnát mozgatnak meg naponta, s háromszáz napon vagy tíz hónapon keresztül ássák a palota alapjait. (Ha a palota kisebbik felmerült mérete - 80 x 50 méter, ahogy Duan Qingbo javasolta - alapján számolunk, akkor a megmozgatandó földmennyiség mindössze negyvenkétezer tonnát tesz ki, ami máris nem feltételez túlságosan nehéz munkát.) A valós munkateljesítményre később lesz majd nagy szükség, az uralkodó halála után, amikor a sírhantot kell megépíteni, és a környező falakat befejezni, még hozzá kétszer olyan gyorsan.

De azért nem ennyire egyszerű a dolog, az alap ugyanis, bármekkora legyen is a mérete, aprólékos tervezést követel. A megközelítéshez rámpákra van szükség, valószínűleg négyre, és nem túl meredekre, hogy a földhordók fel-le tudjanak közlekedni, akár esik, akár tűz a nap; de természetesen gondolni kell a koporsók és

egyéb sírbeli tartozékok bevitelére is. Az egész építményt különböző részekre kell tagolni, cserép járólappal borítani, (mint amilyeneken a Terrakotta Hadsereg áll), és kibélelni valamiképpen, nehogy a falak beomoljanak. A padlóburkolatnál akár 1,2 millió darabbal is számolhatunk, attól függően persze, hogy az oszlopok és a döngölt falak mennyi teret foglalnak el. (Erről bővebben a 10. fejezetben.)

Talán a helyszín előzetes szemrevételezésekor derülhetett ki, hogy a Qin-mérnökök kellemetlen felfedezésre bukkantak. Volt a közelben (ma is van) egy patak, a Sha, mely heves esőzésekkor felduzzadva zúdul alá a Li-hegyről. A mérnökök okkal feltételezték, hogy a megáradt patak, ha az adott pillanatban nem is, hiszen akkor még csak egy üres lyuk tátongott a helyszínen, ám a jövőben veszélyeztetheti a sírt, mi több, szó szerint alámoshatja az egész projektet. Lehetséges, hogy már az első ásások során észlelték a veszélyt, de a feltételezett következmények olyan drámaiaknak tűntek, hogy egyszerűen nem volt mit tenniük. Az egyetlen megoldás egy másik falat építeni, a Wu Ling- (Öt Hegy-) gátat, hogy eltereljék a vizet a sírdomb délkeleti feléről. A gát becsült méretei: másfél kilométeres hosszúság, harminc méteres szélesség, a magassága pedig talán tíz méter lehetett. Ha ma ott jár az ember, sáros kaptatón kell felkapaszkodnia, kis gazdaságok és apró települések között vezet el az útja, és azt fogja látni, hogy az Első Császár gátját igen tisztességesen megalapozták, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy hamarosan egy új autószutráda fut majd végig rajta Lintongból a mauzóleumig. A gát szélességéért kezeskedem, a bulldózerekkel lesimított földet ugyanis könnyen le tudom lépni. A gát megépítéséhez újabb négyszázötvenezer köbméter - hatszázhetvenötezer tonna - földet kellett megmozgatni. Ez kétszeres mennyiség és súly a sír alapjaihoz képest. Hihetetlenül nagy feladat! Honnan lesz a föld? Hogyan lehet ezt a munkát összeegyeztetni a sírhely kiásásával? Viszont kétségtelen, ha a

logisztikai feladatokat sikerül megoldani, a tizenhatezer munkás már el tudja szállítani a napi ezer tonna földet, mégpedig hozzávetőlegesen két év leforgása alatt.

Természetesen a munkások mellett számolni kell családtagokkal, munkafelügyelőkkel, mérnökökkel is, Li új városa tehát hamarosan huszonötezer főre fog duzzadni - ez még mindig csak töredéke annak, amit Sima Qian említ. Az, hogy a munkálatok harminc évig tartottak volna, merő nagyotmondás.

Mindez pusztán az infrastruktúra létrehozását jelenti, az építményt akkor kell majd „élettel megtölteni”, amikor a császár meghal. E pillanatban senki nem tudja még, milyenné válik az ország a császár uralkodása alatt; milyen javai lesznek az uralkodónak; hogyan alakul a kormányzat szerkezete, milyen ügyosztályok lesznek; vajon a császárné él-e még a császár halálakor; hány ágyasa lesz az uralkodónak; lesz-e gyereke, unokahúga, unokaöccse, hány herceggel, hercegnővel kell számolni; és hány főhivatalnok, ló, hintó, bronzszobor, jade, cserépedény veszi majd körül, amikor elhalálozik. De bármilyen is lesz, a fontos dolgokat mellé kell majd tenni, vagy a szomszédos vermekbe, így hát a sírbolt lezárásának bonyolult folyamata tulajdonképpen már ekkor elkezdődik.

Mindeközben valakinek a fejéből kipattant, hogy létre kell hozni egy hadsereget ember nagyságú harcosokból. A császárnak tetszik az ötlet. Ahogy Lothar Ledderhose írja, olyan volt ez, mintha a császár ezt mondta volna: „Alkossatok nekem egy varázshadsereget. Ám nem foghat rajta a romlás, hiszen az öröklétre szánt palotámat kell védenie. Minden ízében olyannak kell lennie, mint egy valódi hadseregnek. A varázslat csak így működik!”

A harcosokat valahol, s valahogyan el kell majd temetni, ez azonban várhat még, hiszen a katonák verme a föld alatti palota

alapjainak csak a hetvenöt százalékát teszi ki, és ahogy az alapokkal kapcsolatos tanulmányaink, és az ütemezésre vonatkozó becsléseink sugallják, ennek a veremnek a kiásásához nagyjából hat hónap elegendő.

A szobrok azonban máris nagy figyelmet követelnek. A Qin-kézművesek csodákat művelnek bronzöntésben, fazekasmesterségben, de ilyen méretű agyagszobrokat, mi több egy egész hadseregnyt, még senki nem alkotott. Műhelyekben és égetőkemencékben, távol a sírdombtól, soha nem látott mértékű, lázas tevékenység veszi kezdetét.

KILENCEDIK FEJEZET

Az örök hadsereg létrehozása

A terrakotta hadsereg egyszeri alkotás volt, eredeti mind koncepciójában, mind pedig kivitelezésében.

Egyetlen korabeli forrás sem említi, s ahogy megalkották, nyomban el is temették és elfelejtették. Az 1. számú verem emelvényéről szemlélve a geometriai alakzatokat, a higgadt arcok első ránézésre olyan rejtelmes benyomást keltenek, mintha seregnyi szfinx sorakozna fel a tárnában. Mitől ennyire valóságűiek? Miért vannak ilyen sokan? Miért életnagyságúak? És miért agyagból készültek? Megannyi kérdés, s ezek közül ma, három évtizeddel a feltárás után, sok-sok szakértői véleménnyel a birtokunkban, talán néhányra választ is tudunk adni.

A kezdeti ösztönzést nyilván az jelentette, hogy megkettőzzék az új haderőt, amelynek gerincét a császár újonnan toborzott, parasztokból álló gyalogsága képezte. A katonák már nem méretre készült páncéllal, hanem lemezelt bőrrel, és egyszerű,

szabványosított fegyverrel voltak felszerelve. Íjászok, gyalogosok és harciszekér-hajtók kombinációjából állt össze az új sereg. A tisztek és a közkatonák sajátos egyensúlya tette képessé az Első Császárt a nemzet egyesítésére. A jövőbeni életnek tudvalevően a jelenlegit kellett tükröznie, és a katonák részesei voltak a sírbolti „életnek”, ezért az egységet a túlvilágon is meg kellett teremteni, illetve fenn kellett tartani. Az egységet és a hadsereget együttesen kellett tiszteletben tartani. A császár és hadserege újszerű teljesítményét egy új keletű realizmus életre hívásával lehetett tükrözni. Mennyivel hitelesebb az ábrázolás, ha a szellemkatonák kezébe valódi fegyvereket adunk, olyan fegyvereket, melyek már tízezer évvel korábban is ismertek voltak, s amelyeket csak fel kell javítani a nagy hagyományokkal rendelkező kézművestechnikákkal? És ha egyszer a fegyverek valódiak, akkor azokat értelemszerűen csakis életnagyságú katonák viselhetik.

Aztán ott van a létszám kérdése. Ha a realizmus a kulcsszó, akkor létszámban is valóságos hadsereget kell megjeleníteni. Ám egy sereg csakis akkor nevezhető annak, ha eléri a *wan*, azaz a tízezret - jóllehet korábban láttuk már, hogy a *wan* valójában nem egzakt szám. A szó valami nagyon nagy számot hivatott kifejezni, mint legújabbán, mondjuk, a „csilliárd”. A nagy fal *wan* (fél kilométeres, *li*) szakaszokból áll össze, az Epang Palotában wannyi ember fér el, és semmi kétségünk sincs afelől, ha Sima Qian megemlékezett volna a terrakotta hadseregről, akkor wannyi katonáról írt volna. Az eddig feltárt sírkamrák leletei alapján a régészek nyolcezer főre becsülik a cserép hadsereg létszámát, ami tagadhatatlanul közelít a wanhoz.

De mi a helyzet magával az anyaggal? Ez is az Első Császár igényeiből fakadt. Lássuk az alternatívákat! Az uralkodó választhatta volna az emberi áldozatokat; bizonyosan nem sokat tépelődött volna, ha ezt tartja célravezetőnek. Főparancsnokként azonban három hátrányát nyomban látnia kellett ennek a változatnak: a túlvilágra küldött emberek nem harcolhatnak tovább ezen a világon;

a régi, barbárnak ítélt harcászati módszerek nem illenek egy új, jövőbe tekintő dinasztiahoz; végül pedig a test ugyebár romlandó - ennek a túlvilági hadseregnek azonban örökéletűnek kell lennie.

További megfontolásokra adtak okot a költségek és az előállítás gyorsasága. Olyan tervnek nincs sok értelme, melyet nem lehet a sírbolt megépítésének ideje alatt, azaz pár éven belül megvalósítani. Azt sem célszerű parancsba adni, hogy az életnagyságú figurákat bronzból, vagy mondjuk jádéból készítsék, aranyról nem is beszélve. Még ha bronzból készülnének, az is messze meghaladná a Qin költségvetési kereteit, ha egyáltalán sikerülne mesterembereket toborozni a munkára. A figurák esetleg lehetnének fából. Csakhogy az egyes alakok kifaragása megint csak elképesztően nagy munkát igényelne. Tömeggyártásra alkalmas alapanyagra van szükség, s mi lehetne erre alkalmasabb, mint az agyag.

Kína sokféle kultúrájának mindegyikében értettek az agyaghoz. Folyómedrek mindenütt található Észak-Kínában; vagyis az anyag olcsó, szinte bárhol elérhető, és könnyen megmunkálható. Ezenkívül az agyagot ekkor már több mint ezer éve használták tömegtermelésre.

Az ősi Kína legnagyobb tárgyi leletei, a hatalmas bronzedények minőségileg azoktól az öntőmintáktól függtek, melyekbe a bronzot kiöntötték. Nagy szakértelmet kívánó mesterség volt ez, amely a Shang-dinasztia idején (a Kr. e. XV-XIII. században) érte el csúcspontját. Az eddig felfedezett legnagyobb bronzedény, egy négylábú főzőüst, amelyet feltehetően Kr. e. 1200 körül készítettek, nyolcszázhetvenöt kilogrammot nyom, és a kiöntéséhez példának okáért hat öntőmintára (a négy oldal, meg a tető és a fenék) volt szükség. Ha egy kész edényt másolni vagy sokszorosítani akarták, akkor a formát belepréselték a mintául szolgáló anyagba, és ebbe öntötték bele az olvasztott fémet. Amikor a fém kihűlt, kivették a kész formát, és a mintát felhasználhatták további edények öntéséhez. Természetesen hosszú időre volt

szükség, amíg a technológia kifinomult, de a Kr. e. VI. századra már számos nagy öntöde működött; sorozatban gyártották a bronzedényeket, de bármely terméket egyedivé tudtak tenni a részöntések megváltoztatásával.

Henry Ford, aki T-modell gyártásához 1913-ban indította el az első mozgó szerelőszalagot, minden bizonnyal pontosan értette volna, milyen problémákkal kellett szembenéznie egy kínai bronzöntödének a Kr. e. II. évezred tájékán. A tömegtermeléshez speciálisan képzett munkásokra volt szükség. Voltak, akik a kemencét, voltak, akik a bronzot, mások az agyagot, megint mások az alapformákat, illetve az öntőmintákat készítették elő, s minden egyes ember mestere volt a saját szakterületének. Az üzem vezetése állandó nyomást gyakorolt, hogy csökkentsék az egységnyi termékre eső költségeket, és emeljék a gyártási mennyiséget. A végeredmény ugyanazt hozta a következő ezer évre: magas minőség; folyamatos, gyors, hatékony termelés; egyéniség, kreativitás teljességgel kizárva. Egyetlen dolog hiányzott az öntödékből: a futószalag.

Annak előtte soha senkinek nem jutott eszébe, hogy életnagyságú figurákat készítsen, de Li Si félresöpörte az aggályokat. Minden feltétel adott volt - agyag, kemence, kézművesek, munkások, korlátlan számban. Ahogy Adele Schlombs, a kölni Kelet-Ázsiai Művészetek Múzeumának igazgatója fogalmaz: „Az életnagyságú figurák roppant méretben *való* gyártása a célszerűséget és a szervezettséget olyan új szintre emelte, amelyre sem előtte, sem utána nem volt példa”.²⁷

Meglepő tehát, hogy Sima Qian nem figyel fel minderre. Talán éppen a munka rutinjellege miatt nem szivárgott ki a hír. Lehet, hogy az emberek annyira hozzászórtak a harcosok látványához, hogy senkinek nem volt kedve beszélni róla.

És mindemellett annyi nagyszabású építkezés zajlott akkortájt - a fal, a paloták, az úthálózat, a csatornák, maga a sírdomb -, hogy a

munkafolyamat valódi léptéke csak akkor bontakozott ki, amikor eljött a temetés ideje, a sírbolt lezárása, és a dinasztia összeomlásával elszabaduló káosz mindent elsodort.

Hogy hivatalos parancsra tartották-e titokban a dolgot, vagy egyszerűen csak elfeledkeztek róla - nos, ezzel kapcsolatban csak találgathatunk, ám annyi bizonyos, hogy a harcosok megalkotása óriási haditett volt. De mekkora valójában? Pontosán mit jelentett a seregnyi agyagfigura előállítás? Történelmi források nincsenek, azokra tehát nem támaszkodhatunk. Útmutatást kaphatunk azonban máshonnan: a figurák másolataiból.

Gyűrűként veszik körül a múzeumot, a valóság szürke szellemeiként, s végigkísértenek, ahogy a múzeum felé közelítesz. Minden méretben jelen vannak, a pár grammostól - „Hé, mister! Egy dollár egy doboz!” - az életnagyságúakig, tömött sorokban hemzsegnek az udvarokon és az út mentén, a kiállítótermeknél és a turistakopasztó bódéknál. Némelyikük annyira kontár kivitelezésű, hogy az ember nem is érti, miért bajlódik bárki is azzal, hogy kiállítsa őket. De annyian vannak, (egészen biztos, hogy többen, mint az eredeti hadsereg), hogy felkeltik érdeklődésemet az üzletág iránt. Azt hittem, megint valami olcsó turistalátványosságban leszek részem. De szó sincs róla! Egy olyan munkafolyamat közepén találom magam, mely furcsamód ismerős lenne az Első Császár számára is.

Lintong felé tartva a gyorsforgalmi út keresztülvisz Xian keleti külvárosán, átível a Ba-folyón, mely áradás idején sárosan hömpölyög lefelé a hegyekből. Ha lefordulunk balra, megcélazzuk a magas kéménysort, áthatolunk az erőműtelep ipari ködén, akkor hamarosan elérkezünk a Xiani Művészi Kerámia- és Zománcipari Üzemhez. Sokféle dolgot készítenek és árulnak itt, köztük selyemszőnyegeket, reprodukált bútorokat. A hallba lépve az embert életnagyságú terrakotta harcosok fogadják, tökéletes formában, eltekintve attól, hogy nincs fejük, a fejeket ugyanis másutt készítik.

Tucatnyi asztal sorakozik kétoldalt, ahol kisebb harcosok készülnek különféle méretekben.

Engem történetesen nem annyira a kisméretűek, mint inkább az életnagyságúak érdekelnek, amelyek épp olyanok, mint az eredetiek. Az üzem igazgatója, Li Junyi az irodájába vezet, és röviden tájékoztat. Kínaiul beszél, kísérőm, Tony tolmácsol. Öblös, dohányos hangján Li elmondja, hogy ő már az 1974-es felfedezés előtt itt volt, amikor ezen a helyen egy kerámiaüzem működött. A másoló üzlet szinte azonnal beindult. Mára évente nyolcmillió dolláros forgalmat bonyolítanak, s ennek a felét a szobormásolatok adják. Évente kétszáz ezret adnak el a kisebbekből, s hozzávetőleg kétszázat az életnagyságúakból, ez utóbbit biztosítással és szállítással együtt darabonként ezerkétszáz dollárért. Elég jó üzlet. Egy nagy szobor kétszáz kilót nyom.

- Mi a csudát kezdenek ezzel az emberek?

- Felállítják a kertjükben, hogy védje a családjukat. Ha üzleti kapcsolatuk van Kínával, akkor egyfajta reklámnak használják.

Itt „Jerry” Wong, a jóképű helyettes veszi át a szót, kiváló angolsággal beszél, amelyet az évente idelátogató sok ezer külföldi turista kalauzolásával tart karban. Ő vezet körbe az üzemben, hogy láthassam, hogyan készülnek a szobrok. A módszer elég egyszerű. Veszél egy adag nyersanyagot a bejárat melletti halomból (csodás, barna anyag, sűrű és sima, mint a szépen hengerelt gyurma). Odamész vele az asztalodhoz. Kipumpálsz belőle a légbuborékokat; belenyomod az anyagot a megfelelő méretű öntőformába vagy -formákba, a szobor méretétől függően. Hagyod szikkadni pár napig, aztán kiemeled az öntőformából, és elvégzed az utolsó simításokat - némi hajlat teszel rá, egyéni stílusban, kiegyengeted a tökéletlenségeket - s már mehet is az üzem melletti égetőkemencébe.

Ugyanezt az elvet alkalmazzák az életnagyságú szobroknál,

melyek közül néhány most is ott áll a műhelyben, öntőformába rögzítve (tíz forma a testnek, kettő a fejnek). Többnapos szárítás után ugyanúgy kiemelik a szobrokat, és viszik az égetőkemencébe.

- Miért gyártják külön a fejeket?

- Életnagyságú harcosokról van szó - magyarázza Jerry -, tehát adva van egy 1,8 méteres agyagszobor, amelyet valahogyan ki kell egyensúlyozni. Három módszer lehetséges. Az egyik: talapzattal, mint ahogy ez némelyiknél látható is. A másik lehetőség, hogy letérdepeltetted őket, lásd a térdeplő íjászokat. A harmadik megoldás, hogy a lábakat kellően elnehezíted, a test többi részét pedig viszonylag könnyűvé teszed, vagyis masszív lábakat formálsz és üreges mellkast. A többségük így készül.

- És ha a mellkas üreges, mi történik az égetőkemencében, ha a fej is rajta van a szobortesten?

- A levegő kitágul, és a szobor felrobban. Éppen ezért a nyaknál hagyunk egy nagy lyukat, és a fejet csak utóbb illesztjük rá - feleli Jerry. Először arra gyanakszom, hogy viccel. - Semmi mást nem kell tenni, csak egy-két lyukat hagyni valahol. De van még egy oka annak, hogy a fejet külön készítjük. A ruházat szinte egyforma, a fejek azonban különbözők, s a figurákat éppen ez teszi egyénivé.

Nem minden ebben az üzemben készül. Összesen hét széntüzelésű égetőkemencéjük van, de ezeket nem lehet folyamatosan használni, mert Xian peremvárosának levegője már így is túlságosan szennyezett. Ezért aztán a kiállított életnagyságú alakok zöme nem itt készül, hanem távolabbi vidékeken. A tömegtermelés méreteihez képest az itteni gyár csak afféle fióküzemnek számít.

Nagyon érdekel a formák eredete. A másolás az öntőformákkal nem túl bonyolult művelet. De honnan vannak a minták? Talán engedélyezték, hogy az eredeti figurákról negatívot készítsenek?

- Oh, hogysisne! - tiltakozik Jerry, s hangjából érzem, hogy nagy

butaságot kérdeztem. A terrakotta sereg szent és sérthetetlen. -
Vannak jól képzett szakembereink - magyarázza Jerry -, akik az
„eredeti” figurákat elkészítik. Ez a legfontosabb munkafázis.

Való igaz, minden szempontból ez az alapvető. Jerry szavai
nyomán két dolog világosodik meg előttem. Először is, hogy a
másolatok gyártási módja majdnem azonos az egykori technikával.
Ha tehát a másolást tanulmányozom, megtudhatom, hogyan
készültek az eredeti szobrok. Másodsor pedig, hogy *tökéletes
másolatot készíteni jószerivel lehetetlen*. A „másolatok”, amelyeket
magam körül látok, nem olyanok, mintha xeroxszal készültek volna,
sokkal inkább tekinthetők az eredeti példányok művészi
változatainak.

Nos, akkor kik ezek a szakértők? És hol végzik mágikus
tevékenységüket?

Aki szereti az életmeséket, annak most, íme, átnyújtok egyet.
Wang Lianyuan hatéves kisfiúként gyakran kószált a
gyümölcsöskertek környékén, ahol 1974-ben a harcosokat
megtalálták. Wang látta, hogy egy idősebb barátja nyílhegyeket
gyűjtöget, hogy aztán eladja az ócskavastelepen. Fejeket, torzókat
látott heverni mindenfelé a földeken, még a régészek megérkezése
előtt. Hajlanék rá, hogy azt mondjam: egyfajta sugallat volt ez a
számára, hiszen ma, három évtizeddel később, Wang a
milliódolláros forgalmú reprodukciós üzletág első embere. Jól
szabott, fekete bőrdzsekit visel, s négykerék-meghajtású
luxusterepjáróján visz ki a fő gyáregységébe, amely Lintongtól pár
kilométerre északra fekszik.

- Valójában - magyarázza, miközben sűrű cigarettafüstöt fúj
maga köré - nem volt semmiféle közvetlen sugallat. - Azt mondja,
egyszerűen szerencséje volt: jó időben bukkantak elő a harcosok, s a
kínálkozó lehetőséget ügyesen ragadta meg azon ritka képességgel a

birtokában, mely a kereskedői hajlamot és a művészi tehetséget ötvözi. Szíve mélyén szobrásznak tartja magát, a mesterség alapjait még tizenéves fejjel a xiani kerámiagyárban tanulta ki. Tizennyolc éves korára mestere lett szakmájának, s képes volt bármilyen szobrot lemásolni.

Elképzelem, hogy az ilyesmit manapság mennyivel könnyebb volna számítógéppel végezni.

- Nem, én a látvány alapján dolgozom, szemre - mondja, s később megmutatja a megfakult fotókat, amelyeket annak idején képeskönyvekből tépett ki, s részletes méretezést készített hozzájuk, noha valójában alig volt szüksége segédeszközökre. - A harcosok képe rögzült az agyamban. Ma már nincs szükségem képekre. Olyan vagyok, mint egy koncertező zongorista - ha kell, kotta nélkül játszom a darabot.

-Így viszont, gondolom, mindenkinél jobban ismeri a szobrokat.

- Nos, még ma is tanulmányozom őket, hogy a másolatok minél jobban közelítsenek az eredetihez.

- Nincs olyan érzése, hogy valós emberek portréi?

- Némelyikük, azt hiszem, tényleg az. Észrevette, hogy az ezernyi harcos az 1. számú veremben egytől egyig bajuszos, egyet kivéve? - (Nem, ezt nem vettem észre. Azóta is próbálom megtalálni a képeken a bajusztalant, de eddig nem jártam sikerrel). - Szembetűnő a mesterségbeli tudás. A stílusból meg tudom mondani, ha egyazon ember keze nyoma látható egy sor harcoson.

Áthaladunk a Wei fölött, majd balra fordulunk. A sáros út egy Bei Tian nevű kisvárosba vezet, ahol szokványos kockaházak sorakoznak, mögöttük búzaföldek és konyhakertek. Wang behajt egy rozoga vaskapun, fölül tábla jelzi, hogy a „Qin-stílusú Nyolcadik Csoda Másoló Üzem” (a nyolc csodáról majd később) területére érkeztünk. Az udvar zűrzavaros átmenet egy építési terület és egy szabadtéri szoborkiállítás között. A lehető legszutykosabb,

legrendetlenebb hely, amelyet valaha láttam. Összevissza halmokban életnagyságú, fej nélküli terrakotta harcosok tucatjai „téblábolnak”. Az enyészet különböző szakaszaiban leledző épületek szegélyezik az udvart: bádogtetős kalyibák kiselejtezett cserepekkel, két műhely, tömve homályos figurákkal, egy ház verandával, ahol két asszony pátjolgat egy megejtően bájos csecsemőt, aki úgy fest, mint egy miniatűr szumóbirkózó, arrébb pedig négy füstölgő égetőkemence a földbe ágyazva.

Wang büszkén vezet be az első műhelybe. A kintről megpillantott figurák - most látom közelebről - öntőformájukból frissen kikerült új harcosok. Egyikőjük, még beburkolva és összekötözve, úgy fest, mint egy állványra helyezett, óriási húsvéti tojás. Az alakok az ósagyag minden színében pompáznak: árnyékban karamellszínűek, de ha a poros ablakon átszűrődő nap fénye esik rájuk, inkább tejeskávé árnyalatúak. Némelyikük támfákkal megtámogatva, nehogy a még viszonylag lágy agyag megadja magát a gravitációnak. Ketten még mindig dolgoznak rajtuk, az utolsó simításokat végzik, javítanak az apró részleteken. Nyilvánvalóan nem közvetlen másolatok ezek, mi több, a két alakról pontosan látszik, hogy nem katona, hanem magának az Első Császárnak a változata, pocakra szíjazott díszkarddal.

Ráadásul egy lócán piros dzsekis asszony ül, aki tucatnyi miniatűr hivatalnokot formáz; ezeknek Kr. e. 210-ben természetesen még nem lehettek meg a mintái.

Még mindig nem egészen értem a művelet lényegét. Ezek az életnagyságú szobrok mind az öntőmintákból kerültek ki, melyeket sok-sok, földön heverő szobor vesz körös-körül. De vannak itt másféle szoborminták is: császárok, hivatalnokok, katonák, térdeplő íjászok - összesen tíz fajtát számolok össze.

- Honnan vannak az öntőminták?
- Mi készítjük őket. A saját eredeti szobrainkról.

- És azokat ki csinálja?

- Én.

- Álljunk meg egy pillanatra! - akadékoskodom, és saját tompaságomtól kissé magam is megdöbbenek. - Ön elkészíti a „bázisszobrokat”, arról készítenek öntőmintákat, és az így készült mintákból kerülnek ki ezek a szobrok?

- Úgy van.

- De hol vannak az eredetik? - makacskodom, hogy eljussak a munkafolyamat kiindulópontjához.

- Óh, ha egyszer már felhasználtuk az öntőformát, nincs értelme őrizgetni azokat. Néhány talán megmaradt. Megmutatom - mondja, és kivezet a műhelyből, átmegyünk egy kisebb fészeren, ahol az agyagot tárolják, és belépünk a mester saját műhelyébe, mely olyan puritán, akár egy börtöncella. Pár göcsörtös faágat ácsoltak össze, keretként az agyagnak. A polcon egy fej hever, tucatnyi öntőforma társaságában. A mester megmutatja a szerszámait: egy kicsiny műanyagdobozt, amelyben három, fából készült karcoló vessző sorakozik, három vakolókanál, két, fogantyúként alkalmazható dróthurok, egy mérőszalag és egy vonalzó. Ez minden.

De térjünk a lényegre, valamivel rövidebb úton, mint ahogy nekem sikerült nagy nehezen megértenem Wang mester alkotási folyamatát. Körülöttem a műhelyekben tíz különböző harcos állt, tíz különböző méretben: a hat centiméteres miniatúrétól az életnagyságúig. Wang tehát száz eredeti szobrot készített, szemmérték után; támpontja pusztán a néhány fényképfelvétel és a saját memóriája volt. Az öntőmintákat saját kútfőből formázta. A mintákból húsz munkás segítségével kikerültek a szobrászkodás melléktermékei - a cseréptörmelékek, amelyeket az udvar távoli sarkában, a nyitott fészernél láttam, s melyekről aztán kiderült, hogy miniatűr harcosok. És itt van még a múzeumnál, a kerámiagyárnál, és más turistastandoknál látott sok limlom.

A szoborgyártás lassú folyamat, állhatatosságot követel. Az új szobrokat pár napig hagyni kell, hogy megkeményedjenek, gondosan védeni kell őket az elemektől, elsötétített helyiségben, zárt ablakok mögött célszerű tárolni a darabokat. Az égetés egy hetet vesz igénybe, tartósan alacsony hőmérsékletet kell hozzá biztosítani, majd pár napig ezer fokra kell felhevíteni a kemencét. Több szobrot égetnek egyszerre, a közöttük lévő helyeket kisebb szobrok tucatjaival vagy százaival lehet kitölteni; számuk természetesen a méretüktől függ. Ezzel a módszerrel Wang emberei százával gyártják az új szobrokat - ezret is képesek előállítani egy évben, a kisebb figurákból pedig akár tízezret.

Ezzel tehát az alapok közelébe jutottunk. Marad azonban még egy kérdés: honnan jön az agyag? Hiszen agyag nélkül nincs szellemhadsereg, nem létezik Wang művészete, nincs reprodukciós biznisz. Az alapanyag zömét a Li-hegyről szállítják teherautókkal, mondja Wang, de oda most a tavaszi áradások miatt nem tudunk fölmenni, még négykerék-meghajtású terepjáróval sem. De van egy másik, kisebb „forrás” is egy Xian közelében fekvő kis faluban. Wang még soha nem járt ezen a lelőhelyen, melyet, valamilyen oknál fogva egy folyó mellett képzelek el. Hosszas keresgélés és telefonálgatás után azonban találunk végre egy helyi gazdálkodót, aki egy kerékvágáson elvezet minket egy sarjadó, zöld búzamező közepére. Előttünk egy traktorok által feltúrt, sáros lejtő, s a mélyben egy nagyjából tíz méteres átmérőjű nyitott akna, mely egy hozzávetőleg négy méter magas falban végződik.

A többiek visszariadnak a vendégmarasztaló sártól, én azonban balga módon elindulok előre, hogy aztán hamarosan rájöjjenek, miért ideális ez az agyag a szobrászkodáshoz. Elképesztően ragacsos matériában tapicskolok. Minden egyes lépéssel újabb és újabb rétegek ragadnak rám, lassan már mozdulni se tudok, viszont szépen megnöttem, mint a Qin-opera énekese, akit előző este láttam parádézni magasított cipőben. Ezt a tömény, vastag,

finomszerkezetű, sima anyagot kézzel bányásszák ki, majd valami bálázószerű masinába tömik, mely téglányi darabokat formál belőle. Ez az egyetlen engedmény a modern technikának. Máskülönben az agyag, amely a tornacipőmet klumpává változtatta, ugyanaz a matéria, ami egykoron volt. Ahogy a munkafolyamat egésze sem változott az idők folyamán: természetes anyagok semmi egyébbel, mint műérzékkel és hővel megmunkálva.

Ezen az éjszakán fura gondolatom támadt lázas képzelődéseim közepette; fel is ébredtem tőle. Eddig azt feltételeztem, hogy a terrakotta katonák egyedi alkotások. Nem egészen: ha egy eredeti formát megalkottak, és az öntőformát levették róla, máris tömegtermeléssé alakulhatott át a folyamat, üzemszerű működéssé, amelynek során elő tudtak állítani... hány katonát is? És mennyi idő alatt? Mi volt a felső határ? Wang tapasztalataiból kiindulva az egész terrakotta hadseregére vonatkoztatva el lehetne végezni egy időmozgás-vizsgálatot, hogy választ kapjunk a kérdésekre.

Wang kapható egy gondolatkísérletre, amikor másnap a múzeum előcsarnokában beszélgetünk. Először is arra lennék kíváncsi, hogy mi volt a mennyiségi határa a harcosok előállításának? Vagyis mennyi agyag állhatott rendelkezésre, és mennyi égetőkemence?

Az agyag nem okozhatott gondot. Wang hozzávetőleg százötven tonnát használ évente - az elmúlt tíz év alatt ezerötven tonnát -, s úgy véli, hogy a jövőben sem lesz gond az utánpótlással. A terrakotta hadseregnek ezerkétszáz és kétezer tonna között lehetett az anyagszükséglete.

Égetőkemencék? Nagyjából tíz nap kell egy égetőkemence megépítéséhez, magyarázza Wang. - De nekik nem olyan kemencéik voltak, mint a mieink. A környéknek sajátos a helyrajza. Sok sziklás terület van errefelé. Az égetőkemencéket ők a sziklákba vájták.

Igen, akárcsak a barlangházakat, amelyeket Lintong közelében

láttam. Hegyoldalakban és mély talajban nincs hiány. És égetőkemencében sincs.

Wang úgy véli, egyedül a munkaerő okozhat gondot. Végére is ő az egyetlen tervező és iparművész az egész gyárban.

- Szóval, mennyi idő szükséges egy életnagyságú szobor elkészítéséhez?

- Húsz nap - vágja rá azonnal. (Egyébként közel annyi idő, mint egy kisebb figurához, amely tizenöt napot vesz igénybe). Akkor tehát Wang tíz életnagyságú szobra egy embernek valamivel több, mint hathónapi munkájába kerül.

Wangra persze nem nehezedik olyan nyomás, mint amelyet az Első Császár gyakorolt az alkotókra, hiszen nyilván mielőbb látni szerette volna az eredményt, még hozzá a lehető legváltozatosabb formákban. Ezt csak úgy lehetett megoldani, ha sok kisméretű öntőformát gyártanak a különböző testrészek - kezek, lábak, fejek, fülek - megformálásához, és így egy sor cserélhető tartozékhoz jutnak. A harcosokról készült egyik tanulmány mintegy nyolcvan különböző öntőformát említ. De, még ha azt feltételeznénk is, hogy az egykori ugyanolyan összetett volt, mint Wang mai technológiája (ami természetesen nem igaz), az eredeti szobrokat és szoborrészeket, amelyekből a hadsereg összeállt, egyetlen ember öt év alatt tudta volna előállítani. Persze nyilván nem egyetlen ember végezte a munkát. Tétélezzünk fel, mondjuk, nyolcvan mesterszobrászt - ennyit bizonyosan össze lehetett szedni, hiszen a császár ekkor már az újonnan létrehozott birodalom egészéből válogathatott -, velük az öntőmintákat az egész hadsereg számára három hét alatt le lehetett volna gyártatni. Na de igazi mesterember nem terem minden bokorban, ezért legyenek csak húszan! Az öntőminták ebben az esetben három hónap alatt elkészülhettek.

Mi a helyzet a Qin-munkások számával és termelékenységével?

Agyaghoz értő munkásokban aligha lehetett hiány a Qin idején,

hiszen seregnyi fazekast alkalmaztak csatornák, járólapok, tetőcserepek gyártásához, és nemcsak az Epang Palotánál, hanem az összes többi palotánál is, mely az egyesítés után épült. Néhány tucat vagy akár néhány száz szakképzett munkás előkerítése nem okozhatott nehézséget. Abból kiindulva, hogy Wang húsz emberrel évente ezer életnagyságú szobrot állít elő, a Qin-projekthez vegyünk mondjuk kétszáz munkást, s máris tízszeres termelékenységgel, azaz tízezer nagy szoborral számolhatunk. Ilyen termelési rátánál a fő sírkamrát megtöltő nyolcezer harcos, sőt, az összes életnagyságú szobor tíz hónap leforgása alatt elkészülhetett.

Csak találgatok, sejtésem mégis összhangban áll egy szakmailag sokkalta megalapozottabb feltevésessel, nevezetesen Yuan Zhongyi vélekedésével. Ő a cserép hadsereg egyik fő régésze, akit xiani otthonában keresek fel.²⁸ Yuan megemlíti, hogy akkoriban a fazekasmester nevét szokás volt feltüntetni a terméken; ez része volt a minőségi kontrollnak, hiszen az ellenőrök így könnyebben fülön csíphették a selejtes termék gyártóját, ugyanez érvényes az agyagszobrokra is. Na mármost, a xianyangi palota egyik-másik cserépdarabján ugyanazok a névjegyek szerepelnek, mint a harcosok némelyikén, amiből okkal következtethetünk arra, hogy a harcosok gyártásához használt technika ismert lehetett a fazekasok körében. Továbbá, a Yuan által vizsgált ezerháromszáznolcvanhárom harcoson és százharminckét lovon négyszázhetvenhét bélyeg és bemetszés található, többnyire sorozatszámok, de ott szerepel nyolcvanhét munkavezető neve is, akik gyakran a munka helyszínével vagy lakóhelyükkel azonosították magukat. Egyikük például Gong Jiang (Jiang a Palotából, az állami üzemből); egy másik Xianyang Ge (Ge egy helyi üzemből, Xianyangban). Az érvek merőben technológiai jellegűek és kissé bizonytalanok, de a szériaszámok azt sugallják, hogy a figurák ötös sorozatban készültek, amiből pedig az következhet, hogy a szobrászok tízes csoportokban dolgoztak. Tételezzük fel, hogy ezek a munkavezetők

készítették a még restaurálatlan harcosok zömét is. Csupán a vita kedvéért adjunk hozzá tizenötöt, s így máris ezres létszámú munkaerőt kapunk. Tegyük fel azt is, hogy egy tízfős brigád két hét alatt készíti el öt szobor alakját. Eszerint ezer kézműves egy év leforgása alatt 12 500 figurát hoz létre.

Az olvasó, aki elmélyed a témában, gyakran találkozhat olyan kijelentéssel, hogy „százvezrek” dolgoztak az elképzelésen. Ezek a források nyilvánvalóan összemoszák a sírboltnál folyó építkezés egészét a terrakotta hadsereg gyártásával, amely egy viszonylag szűkebb vállalkozás volt, hatalmas gyártási kapacitással.

Remélem értik, hová akarok kilyukadni, ahogy Wang szemlátomást megértette, mert szelíden elmosolyodott okfejtésem.

A császár nyilvánvalóan olyan szellemhadsereget kívánt, amely az ő valóságos hadseregét reprezentálja. Csakhogy a hadsereg létszáma több tízezerre rúgott. Akkor hát miért elégedett volna meg hét-nyolcezer agyagkatonával a sírja mellett?

- Ha én lennék az Első Császár, én azt mondanám: „Az egész hadseregemet akarom terrakottából!”, akadna bárki is, aki azt merné mondani, hogy ezért vagy azért ez sajnos nem lehetséges?

Wang szélesen elmosolyodott: - Nem, bizonyára nem volna ilyen.

- Akkor miért *csak ekkora* a cserép hadsereg?

Tovább rögtönzök. Wang másolóművészi munkásságát és Yuan számításait alapul véve úgy fest a dolog, hogy ha egy évet számolunk az előkészületekre - az öntőminták elkészítéséhez szükséges figurák megalkotására, az égetőkemencék megépítésére - akkor az uralkodó haláláig, vagyis Kr. e. 210-ig, tízéves munkával nem nyolcezeres, hanem százezres agyag hadsereg állhatott volna a túlvilágra költöző császár rendelkezésére. Bőven elég katona ahhoz, hogy a hadsereg ne csak kelet felé tekintsen, hanem nyugattal, északkal és déllel is szembenézessen.

Az az érzésem, hogy Wang munkássága teljesen új gondolati irányt nyitott meg előttem. Eddig nyilvánvaló volt, hogy a hadsereg az Első Császár életművének a megkoronázása, melynek jelentősége csak magának a sírboltnak a hatalmas méreteivel írható le. De mi van akkor, ha mégsem ez a betetőzés? Mi van akkor, ha mindez csak a kezdet?

És miért nem foglalkozott eddig senki ezzel a gondolattal? Kezdek erősen gyanakodni, hogy a dolognak köze lehet az akadémikusok és a mesteremberek közötti áthatolhatatlan üvegfalhoz. Az akadémikusok a régészettől bizonyítékokat várnak. A leleteket különös műgonddal és szakértelemmel kell kiemelni a földből, hogy aztán hírt lehessen adni róluk az újságokban, és be lehessen indítani a turizmust a kormány illetékes hivatalain keresztül. Wang világa azonban merőben különbözik ettől. Ez nem valamiféle fehérkesztyűs finomkodás; egyszerű kétkezi munkások egyszerű dolgokat csinálnak, és a pénzt magánerejükből teremtik elő. Kezdem úgy érezni, hogy a fal egyik felén a hivatalnokok és az akadémikusok, a másikon a munkások és a mesteremberek állnak. Talán itt lenne az ideje, hogy az akadémikusok ellátogassanak Wang üzemébe, kissé besározzák makulátlanul fénylő cipőjüket - olyan módon tanulhatnának valamit a múlttól, hogy a jelent tanulmányozzák.

De talán kissé előreszaladtam. Eddig nem szóltam még a színek fontosságáról. Hamarosan erre is rátérek.

Persze a Qin-korabeli szobrok nem pontosan azzal a technikával készültek, amellyel Wang emberei dolgoznak. A Qin-kori szobrászok nem használtak például öntőmintákat a nehéz lábak elkészítéséhez. Többnyire vékony hengereket sodortak, majd rétegesen feltekerték, s csak ezután távolították el a horpadásokat és dudorokat, valahogy úgy, ahogy a fazekasmesterek dolgoznak. Egyes törött figuráknál jól látszanak az egyes agyagrétegek.

Ám a művelet lényege mégiscsak az öntőmintákban állt: tízet alkalmaztak a fejekhez, négyet a csizmákhoz, kettőt a lábakhoz, hármat a cipőkhöz. Az előre gyártott elemekből építkező technológia során a fejek, a lábbelik és a lábak még képlékeny állapotban kerültek ki az öntőformákból. Ekkor következett a részletek (fülek, bajszok, csatok, frizurák, cipők) hozzáadása. Ehhez kisebb öntőformákat alkalmaztak, vagy kézzel dolgozták meg az anyagot, ahogy manapság Wang emberei teszik; az orr-részeket, szakállat, szemkörnyéket kaparókéssel, borotvával, kihegyezett bambuszbotokkal finomították. Ilyen módon váltak valóságosabbá a szobrok. Nem vitás, hogy amikor a figurák először kerültek napvilágra, a realista ábrázolásnak köszönhetően szinte egyöntetű volt az a vélemény - amelyet a felületesebb brosúrákban még ma is olvashatunk -, hogy a szobrok az Első Császár hadseregének minden egyes katonáját portrészzerűen ábrázolják.²⁹

Ez igazán meglepő lenne, annál is inkább, mert a kínai művészetben soha nem alakult ki a göröghöz vagy az indiaihoz hasonló hagyományos portréábrázolás. Voltak agyagból mintázott, kőbe vésett, vagy fémbe öntött állatfigurák, voltak maszkok, és nagyszerű bronzszobrok. Kétségtelen, hogy később a művészek kezdtek átvenni bizonyos portréelemeket a mozdulat, a haj vagy a ruházat ábrázolása révén, de az alakok továbbra is erősen szimbolikusak maradtak. A figurának a királyi rang esszenciáját kellett megragadnia, ám az soha nem fordult elő, hogy az ábrázolás a király tényleges vonásait jelenítette volna meg.

Vagy, mondjuk, egy katonáét. A szobrásznak vagy a sorozatgyártó szakmunkásnak a katonai rátermettség lényegét kellett megragadnia, ami viszont az individualitásnak éppen az ellenkezője. Ahogy Eleanor von Edberg mondja: „Ezekbe a fejekbe a katonai fegyelemmel és kötelességgel kapcsolatos gondolatokon kívül más nem fészkelhette be magát. Az egyéni cselekvés súlyos függelemsértésnek számított volna.” A császár seregét

természetesen a legkiválóbbakból kellett kiválogatni; ott nem volt helye a túl magasnak, a méreten alulinak, a nyomoréknak, a betegnek, a gyengének. A valódi hadseregben azonban az ágyútöltelékek, illetve ebben az esetben a számszeríjtöltelékek számára mégsem lehetett a tökéletességet mércéül szabni. Ám az agyagkatonáknál nem volt helye deformáltságnak, egyetlen arc sem lehetett himlőhelyes vagy pattanásos, nem találni köztük félszemű harcost, csatakos veteránt, de még csak olyat se, akin akár egy karcolás is látszana. A toborzás nyilván az újonnan meghódított területeken is folyt, tehát a hadsereg integrálta példának okáért a sztyeppék alacsony termetű, szívós lovasait. Mégis, ha faji különbözőséget keresnénk, nagyjával sem lelnénk nyomát. (Annál pregnánsabban láthatók ezek a Han-sírok kicsiny figuráinál, Yanglingnál.) Kifogástalan hajviselet, takaros szemöldökök, nyírott bajszok, hibátlanul kihúzott szemhéjak: gyanúsán tökéletes minden, idealizált, mint egy Michelangelo-Krisztus, nyugodt, kifürkészhetetlen arcok, sehol egy homlokráncolás, vagy egy félmosoly, ami megzavarná a vonások teljes harmóniáját.

Vegyük a testmagasságokat: a közkatonák százhatvanhat és száznyolcvanhét centiméter közöttiek, százhetvenhét centiméteres átlaggal. Ez elvileg még tükrözheti is a császár valódi seregének átlagmagasságát. A tisztek átlaga azonban már százkilencven centi, míg egy tábornoké a tekintélyt parancsoló százkilencvenhat centimétert veri, ugyan csizmában, és kicsiny mozaiklapra állítva. Mondani se kell, a valóságban a tábornokok nem szükségszerűen magasabbak beosztottaiknál, sőt, mint tudjuk, akadnak köztük „legendásan” alacsonyak. Ez a különbségtétel az eszményítés újabb bizonyítéka.

A szándék egy mélyebb realitás megragadása volt. A hadsereg - mint minden hadsereg - a csapatmunkától függött, a csapathúségtól és a feltétel nélküli engedelmességtől. Akinek van fogalma a régi típusú angol köziskolákról, a szadista őrmesterek és

másodházmesterek által fémjelzett alapkiképzésekről, az tudja, hogy a csapatszellem megteremtéséhez hozzátartozik a személyiségtől való megfosztás. Ez az, aminek az eszményítését az agyag hadseregnél tetten érhetjük: a csapat engedelmes egyénekből áll össze, akik nyugodtan szembenéznek bármivel, amit a sors tartogat számukra.

Mindazonáltal a való életben az emberek mégsem válnak egymástól megkülönböztethetlenné, bármennyire is elszemélytelenítik őket. Az emberek nem gyalogfigurák egy sakktáblán, különbözőségeiket soha nem lehet eltörölni. Ezeken az idealizált arcokon és testeken meg kellett jelennie az individualitásnak - jóllehet csakis *látszólagos* jegyek formájában. Az természetesen már elképzelhetetlen lett volna, hogy egy mesterember nyugati értelemben vett művészként a valódi egyéniség portréját formázza meg.

A sokféleséggel több volt a céljuk annál, hogy egyéni vonásokat ábrázoljanak: a rangot és a katonai szakosodást is jelezni kívánták. Amíg a személyes különbségeket tucatszámú különböző arcformával, szemöldök-, bajusz-, szakáll-, ajakvariációk kombinálásával juttatták kifejezésre, addig a státuszkülönbségeket a fejfedők, gallérok, övcsatok, páncélok és pomponok variációival jelezték, szerfölött érdekes betekintést kínálva a Qin-kor katonai uniformisainak világába. A páncélzatot például bőrből készítették; nagy bőrdarabokat vagy lemezeket illesztettek össze keskeny csíkok segítségével. Volt, aki teljes páncélzatot viselt, mint például a szekérhajtók, a lovasok viszont a mozgékonyság és a gyorsaság kedvéért könnyebb páncélzattal rendelkeztek. Az alacsonyabb rangúaknak nagyobb lemezekből állt össze a vértete (száztizenkilenc-száznegyvenhét darabból, a szobortól függően), míg a tiszteknek, hogy rugalmasabb legyen a viselet, kétszázhuszonkilenc apró lemez védte a testüket. A tisztek mind fejfedőt hordtak. Ez a felosztás hét fokozatnak felelt meg: magas

rangú tiszt (hét „tábornok”), középrangú tiszt, páncélos katona, páncélozatlan katona, szekérhajtó, lovas és íjász (térdeplő vagy álló).

A páncélzat alatt a katonák zubbonyt, inget, mellényt, nadrágot, lábszártekeresztet, sípcsontvédőt hordtak. Az öltözékekről a harcosoknak saját maguknak kellett gondoskodniuk. A fő ruhadarab a hosszú, körbetekert köpeny volt, amelynek mindig a bal oldala fedte a jobbot.³⁰ Az újszerű viseletet a nagy fal túloldaláról, a lovas hunoktól vették át. A bizonyíték, hogy a katonáknak maguknak kellett gondoskodniuk a páncélzat alatt viselt ruháikról, egy Qin-kori sírból került elő, melyet Shiuhudinál (Hubei körzet, Yunmeng mellett) tártak föl. A régészek találtak itt egy Kr. e. III. századból származó írotáblát, amelyre egy Hei Fu nevű katona a következőket írta: „Anyá, légy oly kedves, nézd meg, hogy Anlu-ban kedvező-e a selyem ára, s ha igen, készíts nekem egy pár béleletlen alsóneműt és zubbonyt! Küldd el nekem, a pénzzel együtt!” Hei Fu szerencsésnek mondhatta magát, hogy csak könnyű nyári viseletre volt szüksége. A legtöbb katona durva kenderszövetből varratott magának ruhát. A lovasok azonban szűk ujjú, kisebb zubbonyokat viseltek, hogy könnyebben mozogjanak, még ha a ruha kevesebb meleget és védelmet adott is. Meglepő módon a harcosok nem hordtak sisakot. Senki nem tudja, miért. Talán lassította a reakciót, vagy idejétmúlnak számított, vagy egyszerűen csak a szobrászok felejtették le, hogy alkotásuknak férfiasabb jelleget kölcsönözzenek.

A hajviselet különös jelentőséggel bírt a Qin-korszakban, ahogy a Shiuhudi-sírban talált bambusztekercekből kiderül. Kérdés: milyen büntetés járt annak, aki levágta másnak a kontyát? Válasz: „Kényszermunka falépítésnél”, négy évig. De ha civakodás közben tépi ki a másik haját, az is „haj elleni bűncselekménynek” minősült. És mi történt, ha a dolgok tényleg elfajultak - ha mondjuk csetepaté közben megkötötték az áldozat kezét, és a szemöldökét vagy a szakállát tépték ki? Manapság ez nem mondható túl gyakori bűncselekménynek. Abban a korban viszont egyfajta rituális

módszer volt, amellyel a testi fájdalmat és a durva inzultust elegyítették. Ha valami komoly sértés miatt elítéltek valakit, a büntetés együtt járt a fej vagy a szakáll vagy mindkettő leborotválásával.

Nem vitás, a harcosok hajviseletének komoly társadalmi, katonai és esztétikai jelentősége volt. Innen a részletes ábrázolás. A fejtetőn viselt kontyot egy, kettő vagy három copfból fonták tucatnyi stílusban; lapos kontyok copfok nélkül vagy egy darab, hat szálból sodrott copffal; tűkkel, hajpántokkal, sapkákkal vagy szalagokkal összefogott kontyok. A gyalogosok többsége a kontyot a fejtetőn, jobb felől viselte - akkor ez volt a szokás, de a későbbi dinasztiák már nem alkalmazták. Azok a gyalogosok, akiknek lapos kontyuk volt, feltehetően sisakot viseltek. A tisztek, lovasok, szekérhajtók jobbára inkább a fej hátsó részén viselt lapos kontyot részesítették előnyben.

A Qin-kor hasonlóképpen nagy gondot fordított a szakállra és a bajuszra, mint szépségjegyre és státusszimbólumra. A szakáll lehetett pofaszakáll, háromfonatú szakáll három kicsi pamaccsal, félig borotvált, osztott vagy teljes szakáll, akadt olyan harcos is, akinek a mellkasáig ért a szakáll; míg a bajszok lehettek felfelé kunkorodó holdsarló formájúak, lekonyulók, nyílhegy alakúak vagy laposak, s mindez megannyi nagy és kicsiny változatban. A bajusz- és szakállstílusok kombinációi temérdek lehetőséget kínáltak a sokoldalú ábrázoláshoz.

És ezt az ál-individualitást fejlesztette tökélyre az előre gyártott elemek variálása. Háromdimenziós változata volt ez a kirakós gyerekjátékoknak, melyeknél a fejek, testek, lábak elforgatásával ezerféle különböző figurát lehet megalkotni, és a mögöttes hasonlóságokat a hasonló figurák elkülönítésével lehet elrejteni, ezzel is fokozva az emberi sokféleség végtelenségének látszatát.

És akkor ott vannak még, ahogy korábban ígértem, a színek.

Újabb bonyolult kérdéskör. Az a gyanúm, hogy a harcosok számának további növelését nem az agyag-, téгла- vagy szobrászhiány korlátozta, hanem a színek alkalmazásának kényszere.

Laikus szemében az a tény, hogy a harcosokat kifestették, különös és zavaró, legalábbis megzavarja azt a képet, melyet ma látunk róluk. Mindannyian magától értetődőnek vesszük, hogy a terrakotta harcosok olyanok, mint a terrakotta. Csakhogy egyáltalán nem így néztek ki, amikor elkészültek. Zománcozottak voltak, piros, kék, zöld, bíbor színekben pompáztak, és nemcsak az egyenruhák, hanem az arcok is. Képzeljük csak el az egyik toronymagasságú „generálist”, festett mintákkal a zubbonyán, a páncélzatán, zöld és bíbor öltözetben, ragyogó zöld sípcsontvédőben! És rózsaszín ábrázattal - ahogy az összes harcos -, pirosból és fehérből kevert halvány rózsaszínnel. A magasabb ranghoz lágyabb szín dukált, a fehér arcbőr ugyanis, (akárcsak ma), a felsőbb osztályhoz tartozás jele volt, míg a napcserzette arcszín a közkatonák szabadban töltött nehéz életére utalt.

De mitől volt a színeknek ilyen jelentősége? A kérdéssel Catharina Biensdorf német restaurátorhoz fordulok, aki a müncheni Műszaki Egyetem tanszékvezetője, s aki 2003 óta irányítja a színek konzerválását Lintongban. A szakember először tágítja a kérdéskört, s csak utána tér rá a konkrét válaszra.

Először is a szín az ókori világ nagy divathóbortja volt, mind keleten, mind nyugaton. A Parthenon, az Elgin-márványok, a milói Vénusz eredetileg mind színpompás alkotások voltak. Az idő múlása és az időjárási viszontagságok lekoptatták a színeket, ezért gondoljuk úgy, hogy a görög szobroknak föld-, agyag- és márványszínűeknek kellett lenniük. A rómaiak már nem használtak színeket, mint ahogy a reneszánsz szobrászok sem. Ennek következtében – ahogy Edward Strange művészettörténész fogalmazott - a színek megmaradtak a „nemzetközi klasszikus stílus

fennkölt ragyogásának”.³¹ Ezt a tendenciát erősítette az elszánt „restauráció”. Az Elgin-márványok akkor vesztették el színeiket, amikor a XIX. század elején megérkeztek Londonba, és az elhelyezés utáni tisztítgatás eltávolította a színek maradványait is. Ezért van az, hogy a barnát, a szürkét, a fehéret tartják nemesnek, ízlésesnek, és ennek folytán autentikusnak.

Olyan alapállás ez, amin nehéz változtatni. Amikor a xiani másolóüzemben jártam, kérdezősködtem a színekről. A hitelesség vajon azt jelenti-e hogy a reprodukciókat festeni kell? Jerry Wong, aki az üzemben kalauzolt, úgy nézett rám, mintha valami illetlen dolgot kérdeztem volna. Festeni? Szó se lehet róla! Abszolút ellenkezne a vevők elvárásaival. Mindenki tudja, hogy a harcosok „tényleg” szürkésbarnák, földszínűek. Azt várják el, hogy ilyenek legyenek. Miközben írom e sorokat, Wang miniatúráit nézegetem az asztalomon - a különféle méretű másolatok egytől egyig sárral ledörzsölve, hogy azt sugallják, mintha egyenesen a földből jöttek volna. Órültség ez, hiszen az eredeti példányok - mint tudjuk, csak az életnagyságúak lehetnek eredetiek - elevenek voltak, szikrázóak, színesek, és teljességgel sármentesek, amíg a tető rájuk nem szakadt. Újra Wang miniatúráira nézek: festetlenek, mesterségesen elszürkítettek. Hogy lehetnek ennyire hiteltelenek?

Az *autentikus* harcos ragyogóan kiszínezett figura volt. Ahogy Catharina Blänsdorf fölveti: miért is kellene fordítva közelítenünk a kérdéshez? - Ha egyszer az antik világban oly sok tárgyat befestettek - nyugaton és keleten egyaránt -, különösen a szobrokat, akkor miért nem úgy tesszük fel a kérdést: miért *nincsenek* befestve?

A valóság az, hogy a kínaiak imádták a színeket. Főként azért, mert elég nehezen jutottak hozzá, nehéz volt előállítani, sok pénzbe került, s ennek folytán a fényűzést szimbolizálta. Elképzelhetetlen lett volna, hogy a szobrokat ne fessék le, bármennyi munkát, szervezést, időt, pénzt igényelt is a bonyolult művelet, függetlenül

attól, hogy bizonyos értelemben léhaságnak tűnhetett ez a fényűzés. A színek nem a valóságot tükrözték, hiszen a közkatonák esetében nem költöttek festékre. A tisztelnél már személyes passzióknak számított a dolog. Ahogy Yuan Zhongyi fogalmaz a harcosokról írt terjedelmes elemzésében: „A rangok közötti különbségtétel pusztán a ruházat színe alapján nem lehetséges, ahogy a különféle katonai egységek alapján sem lehet egyértelműen differenciálni.”³² Hamisítatlan l’art pour l’art jelenségről van itt szó.

Vegyük csak a lakkot, ezt a szubsztanciát, mely alapvető fontosságú az agyag szigetelése szempontjából, hogy azután a festékréteget föl lehessen vinni a felületre. A kemény és fényes lakkot háromezer év óta használják a savval, vízzel, penésszel szembeni védekezésre - ez „az ember által ismert legrégebbi ipari formázóanyag”, ahogy Joseph Needham írja. Jóllehet nyugaton is meglehetősen elterjedt, a laikusok számára mégis maga a misztérium. Jómagam is így voltam ezzel, mielőtt elkezdtem kutatni. A lakk a kínai lakkfa (keleti lakkfa)³³ sűrű, világosszürke nedve, melyet tojáshéjnyi egységekben - egy fáról átlagosan tíz grammot - gyűjtenek olyan módon, hogy felhasítják a külső kérget, és a nedvet csészébe csorgatják, ahogy a gumit vagy a juharszirupot. A fát hat éven át érlelik, a csapolást csak az év bizonyos szakában, június és szeptember között lehet elvégezni, akkor is csak nagyon óvatosan, a nedv ugyanis mérgező, érintése csúnya kiütést okoz, belégzése pedig heves reakciókat vált ki. A lakkot, amely nedvesség vagy meleg hatására megfeketedik, kavargatni kell, pergetni, és leszűrni, hogy tisztává és egyenletessé váljon. Ha több rétegre van szükség, akkor az egyes rétegeket előbb meg kell szárítani, mielőtt a következőt ráviszik. Nedves levegőn ugyanis az anyag kémiai reakcióba lép, s a zománchoz hasonlóan megkeményedik. Csaknem mindenre használható: lefedi a fát, a bambuszt, de még a ruhaszövetet is, sőt évszázadokon át fa alátétekhez is használták, a főzőedény forráságának ugyanis éppen úgy ellenáll, mint a fém. Száz

réteg kell ahhoz, hogy elég vastag felületet kapjanak a véséshez, a rétegek felvitele hónapokig is eltarthat. De még a kisebb lakkréteghez - mint az agyagharcosoknál - is hetekre van szükség, és nagyon sok lakkra. Egyetlen szobor lekenéséhez huszonöt fát kellett megcsapolni. A nyolcezer harcoshoz tehát százötven-kétszázezer fa nedvét kellett összegyűjteni.³⁴ Ha egy évre ezer szobor elkészítésével számolunk, az azt jelenti, hogy évente húszezer fa megcsapolásáról, és az így nyert fanedv kezeléséről és tárolásáról kellett gondoskodniuk. A csapolás gyakran tönkreteszi a fát, következésképpen ezzel a nagyüzemi termeléssel erdőket irtottak ki, s a következő - Sima Qian által jegyzett - dinasztia már azzal a ténnyel szembesült, hogy hiányzik az alapanyag.

Catharina Blänsdorf részt vett egy lakkozási kísérleten, jóllehet nem közelről figyelte a munkálatokat, mert kiderült, hogy súlyosan allergiás a lakkra. Két kínai festő enyhén felhígított lakkot használva egy teljes napi munkával tudott lekenni egy szobrot, amelyet aztán öt napon át szárítottak, hogy a lakkréteg megkeményedjen. Blänsdorf utal rá, hogy egy kezeletlen szoborra három réteget kellett kenni (egy az alapozáshoz, kettőt a szigeteléshez), ami nagyjából három hetet vett igénybe, évszaktól függően. Mi mindössze háromezer főt adtunk hozzá a harcoshoz készítőinek létszámához, és a gyártási időt szobronként egy hónapra növeltük meg.

Az alkalmazott színek - vörös, fehér, zöld, fekete, barna, kék, bíbor - mindegyikének megvan a maga története, az utóbbi a leginkább ámulatba ejtő. A kínai (vagy Han-) bíborként ismert színt egyedül Kínában készítették, olyan hihetetlen volt ugyanis a hozzá használt ásványi anyagok kombinációja. A legutóbbi időkig senki nem ismerte a részleteket. Az 1980-as években végzett kísérletek tárták fel a receptet: bárium, vörösréz, kvarc és ólom összeolvasztva kilencszáz-ezeregyszáz Celsius-fokon, amely egyébként - nyilván nem véletlenül - megegyezett azzal a hőfokkal, amelyen a cserépharcoshoz kiégették. Az eljárás annyira bonyolult volt, hogy

csakis számos kísérleti próbálkozás és kudarc után születhetett eredmény.

De mire kellettek a kísérletek? Néhány évvel ezelőtt egy hét fős amerikai fizikus-team vállalkozott arra, hogy megtalálja a választ, és 2007 januárjában nyilvánosságra is hozták az eredményeket.³⁵ A kutatók megállapították, hogy az eljárás az üvegekészítéshez hasonlatos, melyet ugyanebben az időszakban, a Kr. e. 500-as évektől kezdve fejlesztettek ki. Az üvegyártás igencsak felkeltette a taoista szerzetesek érdeklődését, főként azért, mert megrögzötten keresték a mesterséges jade előállításának titkát. Azt hitték ugyanis, hogy ezzel hozzájutnak a halhatatlanságot biztosító elixír életbevágóan fontos alkotóeleméhez. Hosszú évek eredménytelen kísérletezései után egyszer csak felfedezték, hogy bárium hozzáadásával az üveget homályossá, mi több a jádéhoz hasonlóvá lehet tenni. Az ólmot pedig, mely a vörös és fehér színezőanyagok fontos összetevője volt, rutinszerűen adagolták, hogy a többi ásványi anyag olvadáspontját ezáltal csökkentsék. Ezekkel az alkotóelemekkel kísérletezve valakinek óhatatlanul is bele kellett botlania a „kínai bíborba”.

Kiegészítő bizonyítékként az amerikai kutatók megjegyzik, hogy a kínai bíbor a következő dinasztia, a Han idején kiment a használatból, mivel a misztikus, alkimista taoizmus átadta helyét a földhözragadt konfucianizmusnak, „azt példázva, hogyan hatottak a kulturális változások a tudomány fejlődésére az ókori Kínában”.

Mindezek alapján felül kell vizsgálnunk a gyártási folyamatról alkotott általános elképzelést. Először is számolnunk kell a lakkozó emberekkel, illetve a mögöttük álló fanedv-gyűjtők népes seregével. Azután szükségünk van alkimistákra, s közöttük is egy olyan elszánt emberre, aki rendkívüli jártasságot szerzett a kínai bíbor előállításában.

A többi szín csaknem hasonló igényeket támaszt. Bármilyen legyen is

az eredeti anyag, a megmunkáláshoz rendkívüli aprólékosság szükséges. A vöröset például cinóberből nyerték, nagyon ritka vörös kristályokból, amelyek az eljárás során higanyt eredményeztek. (Ez az anyag, ahogyan látni fogjuk, az Első Császárt különösképpen foglalkoztatta.) A fő lelőhely mintegy kétszáz kilométerre délre volt, ahol egy vállalkozó szellemű özvegy, bizonyos Qing, nagy gazdagságra tett szert cinnabaritbányájával - kockázatos foglalkozás a bányászoknak, hiszen a higany mérgező. A színezék előállításához a higanyt kézzel kellett a lehető legfinomabb porrá őrölni.

Azon nem csodálkozhatunk, hogy az Első Császár színes figurákról álmódott. Valóságos harcosai drapp egyenruhát viseltek, de hát egy uralkodónak mégiscsak kijár valami színesebb, legalább a szellemhadseregénél. Valami fényűzőbb. Olyan, amit nagyon drágán és nagyon nehezen lehet előállítani. Miért is ne lehetne a szellemeket sorsukkal elégedettebbé tenni, hogy a túlvilágon még odaadóbban küzdjenek nagylelkű uralkodójukért? Ugye, hogy lehet?

Mindeközben a harcosok sírkamráját is elő kellett készíteni. Az ősi szövegek az agyag hadsereg verméről vagy hasonlóról egyáltalán nem tesznek említést. Bizonyára azért nem, mert a harcosok kamrájának megépítése nagyságrendekkel kisebb munka lehetett, mint a sírdomb befedésének gigantikus feladata. Kisebb, de korántsem jelentéktelen. A Qin-adminisztráció valamely szervezeti egységének vezetője minden bizonnyal tudta, hány embert kell mozgósítani a verem kiásáshoz, mekkora gödröt kell kialakítani, és mennyi időt vesz igénybe a feladat elvégzése. A katonák vermére vonatkozóan pontosan tudhatták a méreteket, hiszen tisztában voltak vele, milyen hadseregre van szükség - közkatonák, tisztek, szekérhajtók, gyalogosok, íjászok-, és a figurák zöme már raktáron volt.

Lássuk, mit is jelentett ez a feladat. A verem kétszázhatvan méter hosszú, hatvankettő széles, és majdnem kilenc méter mély. Ez

száznegyvenötezer köbméter föld. Először is meg kellett mozgatni kétszáztizenhétézer tonna földet, ez hozzávetőleg a fő sírhalom föld alatti palotája alapjához kiásott mennyiség. Tételezzünk fel (újra) kétszáz földásót és tizenhatezer kubikost napi ezer tonna elhordott földdel. Talán gyorsabban is mehetett a munka, hiszen ezúttal nincsenek falak, melyek akadályozzák a kubikusok mozgását. De még ezzel a lassúbb tempóval is bőven megáshatták a gödröt hét hónap alatt.

Jó szervezéssel a két művelet - a hadsereg vermének és a föld alatti palota alapjának a kiásása - párhuzamosan folyhatott. Ha így történt, a földnek egy része beépülhetett a sírhalom falába, a maradék pedig visszakerülhetett a hadsereg vermébe, a döngölt falakba, amelyekre aztán a szarufákat helyezhették, és kialakíthatták a tizenegy folyosót a katonák számára. Ezt a harmincezer köbméter - negyvenötezer tonna - földet a három kilométer hosszú, öt méter magas és két méter széles falakba döngölték bele.

Azért kellett így eljárniuk, mert a Qin idején, mint már említettük, nem építkeztek kőből, a boltívet nem ismerték, és vízszintes gerendázatot alkalmaztak a mennyezeteknél. Erős mennyezet lehetett ez, melyben minden egyes gerenda öt tonna földet tartott. Gyalulatlan gerendák voltak ezek, némelyikük négyszázhuszonöt-négyszázötven milliméter vastag, és öt méter hosszúságban elfűrészelve; fűrésznyomokat egyébként több helyen is találtak. Nagy gerendákat kell elképzelnünk, kétszer olyan vastagokat, mint egy villanyoszlop, minden egyes gerenda ötszáz kilót - fél tonnát - nyomott. Folyosónként ötszázhetvenöt gerenda került a földbe, ez összesen több mint hatezer darab, vagyis háromezer tonna faanyag. És ez még csak az 1. számú verem! Olyan gondosan kellett megtervezni a munkafolyamatot, mint egy hadjáratot. És ne feledjük a padlót, szürkés-kék téglákkal kirakva, összesen kétszázötvenhatezer darabbal! Ki készítette ezeket? Mikor? És hol?

Még egy utolsó kérdés: mikor rakták föl a tetőt? Miután a harcosok helyükre kerültek? Ez elég kockázatos, hiszen egy leejtett gerenda szobrokat törhet össze, nem beszélve arról a technikai problémáról, hogy féltonnányi gerendát kellene kiemelni, hiszen másként a szétfúzott harcosokat nem lehetne fölülről kicserélni. S még a törött darabokat is el kellene távolítani, az újat pedig leereszteni. Vagy a másik utat választották: előbb a tető, aztán a harcosok? Ez, ha lehet, még az előbbinél is rosszabb lett volna, hiszen a sötét, keskeny folyosókon kellett volna közlekedniük, a beomlás állandó kockázatával, és nagyon szűk mozgástérrel. Ha egy folyosót befedtek, a következőt nem lehetett többé fölülről viszonyítani. Mégis, a folyosók meglehetősen jól illeszkednek egymáshoz, úgy gondolom, hogy a Qin-építésvezetők megvárták a császár halálát, és csak utána helyezték el a harcosokat és a tetőt, méghozzá összekapcsolt művelettel: néhány harcost beraktak, majd egy kisebb részt befedtek.

Mindeközben a gyártás folyamatosan zajlik. Ahogy a figurák kikerülnek az égetőkemencékből, a festők máris kezelésbe veszik. Némelyik szobornak két réteg halvány rózsaszínre van szüksége, hogy az egészséges bőr ragyogását idézze. Ragyog a feketére festett haj a vörös hajpánt kontrasztjában. Sötét pupillák, átható nézés; egészen más, mint a mai harcosok üres tekintete. Élénk színű ruhák ellenpontozzák a bőrpáncélt, lakkozottak, fényesek, mint az életben, s az összefűzött szövet fehér, narancs, zöld, okker színekre festve.

És amíg a többi specialista mind-mind a saját alkotásán fáradozik - bronzöntők állatfigurákat formáznak és tökéletes harci szekereket modelleznek, kőfaragók pikkelyes álpáncélzatot varázsolnak a harcosokra, és kubikosok ezrei dolgoznak a sírhanton -, addig a cserépfigurák rikító színeikkel, becsomagolva pihennek a raktárakban, és várják a napot, amikor a császár teste szabadjára engedi a lelkét, és az egész hatalmas vállalkozás újabb sebességre kapcsol, hogy biztosítsa az uralkodó végső nyughelyét.

TIZEDIK FEJEZET

Hirtelen halál

A Kuaiji-hegyen hagytuk ott az Első Császárt, amint saját személyi kultuszát építgette. Kr. e. 211 végén járunk, télvíz idején. A császár ötvenedik életéhez közeledik, és mérhetetlenül aggódik saját személyes biztonságaért, ezért mindent megtesz, hogy növelje az óvintézkedéseket, és csökkentse a kockázatot.

Kétségtől akadnak rossz előjelek. Az előző évben egy földbe csapódott meteorit oldalára valaki azt a szöveget véste: „Az Első Császár meg fog halni, és az ország szétesik.” A császár nyomozást rendelt el, ez azonban eredménytelenül végződött, eltekintve attól, hogy a helyieket mind kivégezték, és a „bűnös” kődarabot megsemmisítették. Egy idegen egy jádekorongot adott át egy királyi küldöttségnek, amelybe ezek a rejtélyes szavak voltak belevésve: „A legfőbb sárkány ebben az évben maghal.” Az Első Császárra vonatkozott ez? Lehet. Az uralkodó mindenestre mágikus tanácsadójához, a *Ji-kinghez* fordult. A jóskönyv utazást javasolt, s az ötlet tetszett a császárnak, mert amúgy is meg akarta látogatni - immáron negyedszer - új domíniumait.

Így került sor erre a nagyszabású utazásra, ahová az uralkodó az egész kormányzati sleppet magával vitte (amennyire csak lehetett, ellenőrzés alatt akarta tartani őket): kilenc minisztert és megszámlálhatatlan kíséretet, családtagot, négylovas hintókat tucatszám, és ki tudja mennyi katonát és tartaléklovat. Az uralkodó mellett e népes utazóküldöttség a következő *dramatis personae-t*³⁶ vonultatta fel:

Li Shi, kancellár. Harminchét éve tölti be hivatalát, s ez idő szerint hetvenes évei elején jár. Huhai, a császár egyik legfiatalabb fia (a húszból a tizennyolcadik). Húsz éves. Gyenge, befolyásolható fiatalember. Valahogy előtérbe kell tolni őt, mert ő felügyeli majd a terrakotta hadsereg temetését. Zhao Gao, a cselszövő. Szállítási főnök, a hintókért és a hírközlésért felel. Emellett ő tanítja törvényi ismeretekre Huhai-t, s egyúttal az eunuch kíséret kis létszámú csoportjának rangidős vezetője. Meng Yi, első miniszter. Zhao ellenlábasa. Meng Tian fivére, a nagy generálisé, aki az északi határokat őrzi, s a nagy fal építéséért felelős.

Nem volt ez szokványos utazás, hanem hivatalos kirajzás, tele a kormányzat otthoni feszültségeivel. Különösen a bajkeverő eunuch Zhao Gao és Meng Yi gyűlölte egymást, de nagyon. Az eunuchot korábban bűncselekménnyel vádolták, valamiféle korrupcióval, ami nagyon is elképzelhető, hiszen Zhao anyja hosszú időt töltött börtönben, fiait, köztük Zhao Gaót is ott szülte meg. Meng Yi első miniszter tárgyalta annak idején Zhao ügyét, és el is ítélte az eunuchot. Annak ellenére, hogy Zhao magas rangú hivatalnok volt, Meng Yi, jó legistaként, halálbüntetést kért a fejére. Zhao azonban, mint az ifjú Huhai tanítója, s persze maga is dörzsölt jogtudor, meggyőzte a császárt, hogy mentse fel őt. Meng Yinek azonban soha nem felejtette el a vádeljárást, és keserű gyűlöletet táplált magában mindkét Meng fivér iránt.

Jól megalapozott paranoiájából kiindulva feltételezhetjük, hogy a császár a biztonsági okokból egyformára alakított számos hintó valamelyikében utazott. Alapvető elővigyázatosság volt ez évek óta, és hatékony is, ha arra gondolunk, hogy a harmadik merényletkísérlet hét évvel korábban azért hiúsult meg, mert a merénylő nem azt a hintót támadta meg, amelyikben a császár ült. A hintók pontosan olyanok voltak, mint a bronzmakettek, amelyek a Terrakotta Hadsereg Múzeumában láthatók: hatalmas kerek tetővel,

melyet kis, rácsozott tolóablakok fedtek, s a bakon egy számszerűjjal felfegyverzett kocsis ült. A hintókat úgy építették, hogy télen őrizték a meleget, nyáron hűvösek legyenek, s mindeközben maximális diszkréciót biztosítsanak.

A hatalmas küldöttség lassan, megfontoltan haladt, s naponta átlagosan mindössze tizenöt kilométert tett meg. Ebben a tempóban hagytak maguk mögött egy hatszáz kilométeres szakaszt a Jangce folyóig, majd lehajóztak a folyón ötszáz kilométert, hogy aztán kétszázötven kilométert ismét szárazföldön tegyenek meg a Kuaiji szent hegyig, amely Shaoxing közelében fekszik. Híres bortermő vidék ez, továbbá arról nevezetes, hogy hajdanán, a ködbe vesző mítikus időkben itt zabolázta meg Yu, az árvízi hős a kínai vizeket. A császár Yu örökösének nyilvánította magát e helyen, áldozatot mutatott be, és ott hagyta vésett oszlopát, hogy hatalmát, tisztaságát, nagylelkűségét és népszerűségét hirdesse általa, ezzel az üzenettel: „Kíséretének tisztviselői áldják az ő fényességét, s kérik, hogy hagyja itt kézjegyét e kövön. Hadd ragyogjon dicső üzenete korokon át.”

Az uralkodó ezt követően akár haza is indulhatott volna. De vonzotta őt a tenger, pontosabban a szigetek, a taoista misztikusok által ígért elixírek, vagyis a halhatatlanság forrásai. Emlékszünk rá, két expedíciót is menesztett korábban, de eredményről nem érkezett hír. Ezért ahelyett, hogy hazaindult volna, észak felé vette az irányt, s a part mentén hétszáz kilométert tett meg, hogy elérje a két hegyet, ahol korábban vésett oszlopokat helyezett el. Először a Langya-hegyen állt meg, ahol nyolc évvel korábban emelt oszlopot. Szerette ezt a helyet, olyannyira, hogy előző látogatása után harmincezer családot telepített a közelbe.

Minden bizonnyal nagy reményeket táplált, hiszen valahonnan innen (Jiaonan folyami kikötő található ma itt, pár kilométerrel a szárazföld felé) indította útnak taoista tanácsadója, Xu Fu az előző expedíciót a halhatatlanság elixírjének megtalálására.

Megérkezésekor a császár kérdőre vonta Xu Fut. Talán nem azt ígérte a taoista bölcs, hogy az elixír a tenger közepén levő szigeteken található? Éveken át kutatgatott, hatalmas költségen! Mire költötte hát a rengeteg pénzt, s mivel telt el a sok idő? Xu Fu azzal válaszolt, hogy a szigetek valóban látszanak a távolban, de sajnos - és itt egy olyan nevetséges hazugság következik, amelyet a császár csakis úgy hihetett el, hogy ő maga soha nem látta közelről a tengert -, „van ott egy nagy hal, amely megakadályozza, hogy elérjük a szigetet”. Xu Fu azonnal megoldási lehetőséggel is szolgált: egy képzett íjászra lenne szükség, aki ismétlő számszeríjával lelőné a nagy halat.

A császár reakciója a remény és kételkedés furcsa keverékét mutatta. Az uralkodó ekkorra már, ha nem is teljesen, de jelentős mértékben saját paranoiájának és rögeszméjének rabjává vált. Azt álmodta, hogy egy tengeristennel birkózik. Amikor megkérdezte egyik tanácsadóját az álom jelentéséről, az illető azzal válaszolt, hogy az ellenfél valóban létezik, csak épp láthatatlan, de előfordulhat, hogy egy „nagy hal vagy sárkány” alakjában jelenik meg. Ez telitalálat volt. A császár minden kétsége megszűnt. Íme az ellenhal! Elrendelte, hogy a tengerészek szerelkezzenek fel hálókka és zsinórokkal a nagy hal elfogásához, miközben „ő maga egy ismétlő számszeríjat ragadott, és figyelte a nagy halat, hogy ha felbukkan, lelője”.

Ezután a shandongi part mentén, a félszigetet megkerülve újabb háromszázötven kilométert tett meg a császár, és egy másik hegyhez, a Zhifuhoz érkezett, a mai Yantai közelébe. A tengerparton, Sima Qian legalábbis így meséli, végül látott néhány nagyobb halat, és egyet le is lőtt közülük. Elég valószínűtlenül hangzik mindez, a történet egy hibbant uralkodót sejtet, aki hajbókoló udvaroncok ujjongása közepette nem létező célpontokra lövöldöz ismétlő számszeríjával a tenger felé, s a nézősereg mesterlövészként ünnepli őt.

A nagy tengeri kaland után a császár folytatta útját nyugat felé,

talán Penglaion keresztül, így hívták ugyanis a mesés szigeteket, ahol a halhatatlanság elixírjének lelőhelyeit feltételezték. A táj megmozgatja az ember fantáziáját, részint azért, mert számos sziget sorakozik a part közelében, némelyikük elég közel ahhoz, hogy szabad szemmel is látni lehessen; részint pedig azért, mert alkalmanként tengeri délibáb jelenik meg, melyben hegyek, fák, de még emberek is lebegni látszanak a horizonton. (A délibábról szóló friss beszámolók a Google keresőn „Penglai” címszó alatt megtalálhatók.) A császár innen már hazafelé vette az irányt, elixír azonban nem volt a tarsolyában.

Mintegy ötszáz kilométer megtétele után azonban egy Homok-hegynek nevezett hely közelében, Dél-Hebei lapos és vizekben gazdag vidékén a császár hirtelen megbetegedett. Forró nyár volt, és a helyiek Xianban azt beszélnek, hogy napszúrást kaphatott. Ez azonban elég valószínűtlen, hiszen az uralkodó természetesen jól árnyékolta és jól szellőző hintóban utazott. Semmilyen forrás nem szól a betegségéről, ami arra utal, hogy senki nem tudta igazából a rosszullét okát. Annyi bizonyos, hogy állapota rohamosan romlott.

A vég közeledtét érezve hazaküldte Meng Yit azzal a paranccsal, hogy útközben mutasson be életmentő áldozatokat. Aztán az utódlás kérdését vette elő. A témát eddig kerülte, és persze senki sem mert említést tenni róla, hiszen a császár még a halál gondolatától is irtózott. Legidősebb fiát, Fusut az északi határvidékre száműzte, miután a herceg kritizálni merészelt a négyszázhatvan konfuciánus írástudó kivégzését. Fusu trónörökösi pozíciója azonban ettől még nem változott meg. A császár írt neki egy kötelező érvényű levelet. Ennek értelmében, amikor a gyászt bejelentik, Fusu azonnal utazzon Xianyangba, és intézkedjen a temetésről! A levél pár szavas volt csupán, tartalma azonban annál súlyosabb. A sírhant építését folytatni kell; kiegészítő vermeket megásni, lovakat, ágyasokat, tisztviselőket öngyilkosságra vagy kivégzésre kijelölni (hiszen emberáldozatokra is szükség lesz), a terrakotta hadsereget a

raktárból elővenni és eltemetni, számtalan egyéb használati tárgyat összegyűjteni, s az egész rituálét hibátlanul levezényelni. Nem kis feladat!

Ugyanakkor, ha közvetetten is, de a levél megerősítette, hogy a trón várományosa továbbra sem lehet más, mit Fusu. És volt egy másik hallgatólagos egyezmény is: az északi határvidéken Fusu volt az első ember a nagy tábornok, Meng Tian után. Ha átveszi az örökségét, ott áll mögötte a birodalom legerősebb hadserege.

A császár átadta a levelet „hírközlési” főnökének, Zhao Gao rangidős eunuchnak, majd röviddel ezután meghalt.

A főhivatalnokok ebben a helyzetben kínos kérdéssel szembesültek. A történelekről eddig nem sokan tudtak. Az új területeket a császár elég bizonytalanul uralta. Éppen ezért vállalkozott erre a hosszú utazásra: meg akarta mutatni népének, hogy ura a helyzetnek. Kérdés: mi történik, ha most kitudódik, hogy az uralkodó meghalt - s ráadásul annak is híre megy, hogy Xianyangtól és a hadseregétől meglehetősen távol érte őt a halál? Hogyan reagálnak az emberek? Ijesztő forgatókönyvek rémlettek föl: felkelések, forradalom, a Qin-birodalom bukása, visszazuhanás a sötét múltba, amikor a hét állam szakadatlan háborúban morzsolta föl egymás erejét.

Azon ritka pillanatok egyike volt ez, amikor a „történelem” visszafojtott lélegzettel várt. Még Huhai herceg sem tudta, hogy a császár meghalt. Csak a hintó-főnök eunuch, Zhao Gao, továbbá Li Si kancellár és néhány megbízható eunuch tudott az uralkodó haláláról. Közhírré tenni vagy sem? A magas kockázat, a kevés beavatott, a titok tudóinak erkölcsi dilemmái, félelmei, az elkövetkező napok növekvő feszültsége - megint csak egy hatalmas dráma közepén vagyunk. Amennyire tudom, film nem készült róla. Kár. Kellene, hogy legyen; lehetne is, mert Sima Qian megírta a

„forgatókönyvet”, legalábbis írt pár igen erős dialógust hozzá. A helyszín kiválasztásával már nem jeleskedett annyira. Hol zajlottak ezek sorsdöntő, titkos eszmecserék? Utazás közben, a hintók között oda-vissza szaladgálva, sugdolózva talán? Részletkérdés. Sokkal fontosabb maga a cselekmény, a karakterek és a végkifejlet.

De vajon történelmi tények-e ezek? Li Siről szóló hosszú életrajzában - amelyre ez a beszámoló épít - Sima Qian szokás szerint nem nevezi meg forrásait. Ne felejtsük el, mi volt a módszere: úgy bírálni a saját uralkodóját, hogy rossz színben tünteti fel az előzőt. Ha valóban így járt el, akkor árulást dramatizált, hogy utóbb elítélhesse azt. A birodalom a pokol kapujában, cselszövésék és egy illegális trónörökös a színen. Valamilyen magyarázatra mégiscsak szükség van, és az okok az *éminence grise-ben*³⁷, Zhao Gao személyében keresendők, aki az eunuchcsapatért felelős, vagyis annak a csoportosulásnak a vezetője, melyet a kínai történelemben mindig is ártalmasnak és önös érdekűnek feltételeztek. Mindehhez a valós események és a következmények biztos történelmi keretet adnak, melyet a kitalált dialógusok és jellemrajzok élettel töltenek meg.

A kiváló, megbízható, de élete delén már jócskán túl járó Li Si volt az, aki az első lépést megtette, még az is lehet, hogy a legjobb szándékkal: nevezetesen azért, hogy időt nyerjen a lehető legjobb politika kidolgozásához. A holttestet titokban a birodalmi hintóba rakatta, ahová senki nem léphetett be a kísérő eunuch engedélye nélkül. Elképzelem, ahogy Li Si, Zhao Gao és Huhai a szomszédos hintókkal körülveszik a császár hintóját, és a nagy menet lassú tempóban nyugat felé halad. Miniszterek jönnek hivatalos papírokkal a császár jóváhagyásáért, szakácsok sűrögnek főztjükkel. Odabent, a hintóban a második számú eunuch rányomja a császár pecsétjét a papírokra, és kiadja az engedélyezett iratokat. Néhány napig - tovább nem tarthatott a dolog, mert a nyári hőségben

gyorsan oszlásnak indul a holttest - úgy megy minden, mintha mi sem történt volna.

Zhao Gao még mindig nem továbbította a császár utolsó levelét. Jó oka volt a késlekedésre: szívből gyűlölte az egész Meng családot. Ha a levél elmegy, Fusu átveszi a hatalmat - Fusu, a konfucianus, az az ember, aki védte az elítélt írástudókat, még császári apja ellenében is. És mi lesz utána? A kilátások majdnem olyan rosszak, mintha forradalom törne ki, vagy összeomlana a birodalom - legalábbis legista szemszögből. Az oly régóta szolgáló, hű kancellárnak, Li Sinek, és Zhao Gaónak vége, és természetesen hasonló sors vár népes családjukra és kíséretükre is. Jobb esetben engedélyt kapnak, hogy öngyilkosságot kövessenek el, de ha nem, haláluk ugyanolyan szörnyű lesz, mintha élve temetnék el őket. Fusu, Meng Tian és konfucianusaik színre lépésével minden rossz megtörténhet. Következésképpen Zhao az, aki a sorsdöntő lépést megteszi.

Alig néhány órája maradt a cselekvésre. Talán azzal nyugtatgatta lelkiismeretét, hogy amit tesz, nem árulás, hiszen a császár maga írta: „amikor a gyászt bejelentik...” Nos, a gyászt még nem jelentették be. Zhao Gao megragadja a pillanatot, Huhai hintájához siet, és közli a hírt az elkerülhetetlen következményekkel együtt: a császár halott, és nincs végakarata, mely bármelyik herceg pozícióját biztosítaná, kivéve Fusuét. Viszont ha Fusu császár lesz, „neked talpalatnyi földed se marad. Tehát? Mit teszel?”

Huhai túl fiatal és túl határozatlan ahhoz, hogy első szóra csatlakozzék a cselszövéshez. - Nyilvánvaló, hogy mit kell tennem - feleli. - Semmit. Az égvilágon semmit sem tehetek.

Nem úgy van az, makacskodik Zhao Gao, és Sima Qian itt olyan szavakat ad a szájába, melyek a krónikást valósággal Shakespeare előfutárává avatják. „E pillanatban a döntés, hogy ki vegye kézbe a birodalom sorsát, csakis rajtad, rajtam és a kancelláron áll.

Könyörgöm, gondold meg ezt! Alattvalóddá tenni másokat, vagy másoknak alávetve élni, emberek fölött uralkodni, vagy mások uralma alatt senyedni - hogyan is lehetne e kettőt egy napon említeni?”

Huhai, akiben ekkor még mindig munkál a fiúi tisztelet, elbizonytalanodik. Idősebb fivért elárulni, császári apa parancsát figyelmen kívül hagyni, egy magamfajtától, aki ennyire híján van képességeknek, becstelen, hálátlan cselekedet lenne, a birodalom soha nem adná beleegyezését, s az oltárok nem fogadnák el többé áldozataimat...

Zhao Gao, aki, ne feledjük, a herceg tanítómestere is egyben, grabancánál fogva megragadja tanítványát, és még jobban összezavarja az ifjú ember lelkét. Más hercegek rosszabbakat is megtesznek, megölik apjukat, és senki nem veti szemükre, hogy erénynek híján lennének! „Nagy cselekedetek nem akadhatnak fenn kisszerű aggályokon, bőséges erény soha nem finnyáskodik. Merj elszánt lenni, és az istenek, s a szellemek melléd állnak! Kérve kérlek, értsd meg ezt!”

Zhao Gao érzi, hogy már-már célt ért, és ritmust vált. - Nézd - mondja -, legjobb, ha megkérdezzük a kancellárt, ő hogyan látja.

- Na, de hogyan lehetséges az - siránkozik Huhai -, hogy a holttest még mindig rejtve van, és a gyász még nincs bejelentve?

- Itt az idő! Most jött el az ideje!

Huhai végül beadja a derekát. Zhao Gao lépre csalja őt, s bevonja a cselszövésbe azzal, hogy megmutatja a császár levelét. Ezután az eunuch felkeresi Li Sit, és tájékoztatja a kancellárt a legfrissebb fejleményekről. Most, hogy Huhai is tud a levélről, „a trónörökös kiválasztása kizárólag rajtad múlik, uram, és rajtam. Mit szándékozol tenni?”

Li Si mélységesen föl van háborodva: - Hogy ejthetsz ki ilyen szavakat? Hiszen tönkreteszed az országot!

Szó szót követ, de Zhao Gao lassan mégiscsak kezdi meggyőzni az egyébként talpig becsületes Li Sit, hogy támogassa a cselszövést.

- Gondold csak meg, uram - érvel Zhao Gao -, ha Fusu veszi át a trónt, Meng Tian és határőrserege támogatni fogja őt. Össze lehet-e hasonlítani Meng Tian képességeit, erényeit, stratégiai előrelátását, szövetségeit vagy baráti kapcsolatait az uralkodó legidősebb fiának képességeivel?

Li Si elismeri, hogy Fusu semmilyen szempontból nem érhet a tábornok nyomába. De miért firtatja ezt Zhao Gao? Meg akarja őt alázni?

Zhao Gao méltatja saját érdemeit, a császár szolgálatában töltött húsz évét, majd előhozakodik a döntő érvel: soha nem hallott még olyan miniszterről, aki képes lett volna átmenekíteni vagyonát a következő nemzedékre. - Végül mindegyiket perbe fogták, és halálra ítélték - mondja. - És ez fog történni Li Sivel is. Ha Fusu kerül hatalomra, Meng Tian lesz a kancellárja, és téged, jó uram, tönkretesznek. És most, ennek tükrében fontold meg: Huhai, a kedves tanítvány, milyen előnyös tulajdonságokkal rendelkezik! Jószívű, nagylelkű, nem érdekli a gazdagság, annál inkább törődik embereivel, tartózkodó, aprólékos, tiszteletteljes - tehát minden szempontból ideális uralkodó. Következésképpen neki, s nem Fusunak kell elfoglalnia a trónt!

És most lássuk, miként folytatódott a vita két alapvető forrásmű, Sima Qian és Derk Bodde feljegyzései szerint:

Li Si (tartózkodón): Kérlek, térj vissza posztodra. Tiszteletben fogom tartani uralkodóm parancsát és méltányolom a menny akaratát.

Zhao Gao: Ami biztonságos, veszélyessé válhat, és ami veszélyes, biztonságossá lehet. Választani biztonság és veszély között - ez az igazi bölcsesség.

Li Si (egyre csüggedtebben): Közemberből emelkedtem kancellárrá, s főnemessé, a birodalom kegyeinek köszönhetően. Az ország sorsát bízták rám. Hogyan is szeghetném meg eskümet? Egy hű alattvaló nem érheti el a tökéletességet, ha a halál elől menekül, egy apához hű fiú nem törődik a veszéllyel. Minden egyes embernek megvan a maga kötelessége. Kérlek, ne akard, hogy többet mondjak, és ne kényszeríts rá, hogy gonoszat cselekedjek.

Zhao Gao: És mégis, azt hallom, hogy a bölcs változtatja véleményét, alkalmazkodik a változásokhoz, és követi az idők szavát. A dolgok természete a változás. Hogyan is lehetnének a szabályok változatlanok? Midőn a tavaszi vizek megáradnak és felkavarodnak, ezer dolog kel életre. Hogyan lehetsz ennyire lelassult, hogy nem veszed észre e változásokat? (Rövid hallgatás után) E pillanatban a birodalom sorsa Huhaitól függ, és én képes vagyok támogatni őt.

Li Si: Voltak már olyanok, akik megváltoztatták a trónöröklést, akik testvérük ellen fordultak, akik rokonaikat halálba küldték, és a végeredmény minden esetben: felfordulás, halál, feldúlt királyság. Ne beszélj nekem összeesküvésről!

Zhao Gao: Figyelj rám! Ha cselekszel, hűbérbirtokaidat és rangjaidat nemzedékről nemzedékre örökítheted. De ha ezt az esélyt elszalasztod, a sorscsapás fiaidat s unokáidat is sújtani fogja, ügyes ember a bajból szerencsét kovácsol. Hogyan döntesz?

Li Si (égre mereszti szemét, könnyezik, sóhajtozik): Óh jaj! Hogy egyedül kelljen szembenéznem ily baljós időkkel! Valahogy élnem kell, de milyen sorsban reménykedhetek?

És ezzel beadja derekát.

Az összeesküvés tehát, melyet Sima Qian Homokhegyi cselszövésnek nevez, továbbgyűrűzik. Az (immár) három cselszövő megsemmisíti az eredeti levelet, kiagyalnak egy császári rendeletet,

mely Huhait nevezi meg trónörökösnek, és elkészül egy hamisított levél Fusunak címezve a császár nevében. A levél így szól: „Míg én a birodalmat jártam, és áldozatokat mutattam be, Fusu és Meng Tian értelmetlen hadjáratokat folytatott. Azonkívül Fusu számos alkalommal kritizált és rossz híreket keltette. Fusu nem úgy cselekedett, ahogy a fiúi tisztelet megkívánta volna. Ezért kardot kínálok neki, így a többi saját maga végezheti el.” Ami pedig Meng Tiant illeti, „alattvalóként hűtlenül cselekedett. Felkínálok neki a lehetőséget, hogy önkezével vessen véget életének.”

A levelet egy megbízható futárral küldik el - feltehetően nem hinton, hanem lóháton, hogy mielőbb odaérjen -, és egy gyors lovascsapatot is küldenek vele. Meng Tian főhadiszállása ötszáz kilométerre fekszik, napi száz kilométernyi vágtaival alig egy hét alatt célt érnek.

Az északi határvidéken, Meng Tian poros főhadiszállásán, a keleti Ordosznál (ott, ahol ma a nagy fal húzódik), Fusu sírva olvassa a hamisított levelet, és föl sem merül benne, hogy amit a kezében tart, hamisítvány. Az azonnali öngyilkosságtól csak Meng Tian tartja vissza, aki felhívja a figyelmét, hogy valami itt nincs rendjén. Mindkettejüket határőrizetre rendelték ide, háromszázezer katonával; „súlyos felelősséget” róttak rájuk, s most jön egy ilyen levél, egy egyszerű futár hozza, aki a semmiből került elő... Az a legkevesebb, hogy ellenőrizni kell a levél hitelességét.

Fusu úgy véli, hogy ez újabb megbocsáthatatlan engedetlenség lenne a részéről császári atyjával szemben, ezért kellő fiúi és alattvalói tisztelettel inkább öngyilkosságot követ el.

Meng Tian azonban továbbra is ragaszkodik hozzá, hogy megbizonyosodjék a parancs hitelességéről. A futár ezt természetesen nem engedélyezheti, ehelyett a tábornokot, és a környezetében levő tiszteket azonnal letartóztatja, (a mozzanat

természetesen azt feltételezi, hogy a „szimpla futár” igencsak komoly katonai kísérettel érkezett). Meng Tiant és tisztjeit egy, a nagy faltól hatvan kilométerre délkeletre levő börtönbe, Jingbian (jelentése határriasztás) erődjébe kísérik.

És csak ezt követően mehet az üzenet az összeesküvőknek: minden rendben, Fusu halott, Meng Tian tömlöcben.

Mindeközben a Xianyang felé vezető úton a császár holtteste egyre nagyobb gondot okoz. Több mint egy hét telt el a halál beállta óta, és a hintó bizony bűzleni kezd, balzsamozásról útközben nyilván szó sem lehet. A császári hintóból ekkor különös rendelet érkezik: az összes szolgálati hintót meg kell pakolni harminc kilogramm szárított hallal, ami tudvalevően elég szagos ahhoz, hogy elnyomja a bomlás bűzét. A császári menet még mindig négyszázötven kilométerre, egy hónapos járőföldre van az otthontól. Közben megérkezik a hír Fusu haláláról, s az összeesküvők csak most merik közzétenni a császár halálát, és a hamis rendeletet Huhai trónörökösi kinevezéséről.

Végül, Kr. e. 210 szeptemberében a nagy menet visszaérkezik Xianyangba, és megkezdődhetnek a Második Császár beiktatásának, illetve az Első Császár eltemetésének munkálatai.

Jól átgondolt tervek szerint halad a munka. Meg kell ásni a sírkamra alapjait. A sírhalom alatt és a környékén források vannak, ami azt jelenti, hogy a sír alapját vízmentessé kell tenni. Ez igencsak költséges művelet. Sima Qian szavaival: „bronzba öntve készítették el a külső koporsót”, s ugyanakkor befejezték az alapokat, még hozzá egy híres átjáróval, mely azóta is élénken foglalkoztatja a képzeletet.

Burton Watson angol fordításában:

Paloták [másolatait], kilátótornyokat, a száz hivatalnokot, valamint ritka eszközöket és különleges tárgyakat hordtak oda,

hogy feltöltsék a sírkamrát. Számszeríjakat állítottak fel nyílvezőkkel, hogy azonnal tüzeljenek, ha bárki megpróbálna behatolni.

Higanyt használtak a folyók, a Sárga-folyó, a Jangce és a tengerek [utánzatainak] megformálására, olymódon, hogy a hullámzást is imitálják. Fölül valamennyi égitestet, alul a Földet ábrázolták. „Emberhalolajat” használtak a lámpákhoz, úgy adagolva, hogy hosszú ideig égjenek³⁸

Ezt a bekezdést gyakran idézik kommentár nélkül, mintha legalábbis bizonyított és szó szerint vehető igazságot tartalmazna. Pedig Sima Qian nem nevezi meg a forrásait. A leírás jócskán kiszínezett népi emlékezeten alapul. Föld alatti palota, följzött számszeríjak, higanyfolyók, ragyogó csillagképek a mennyezeten, izzó lámpák: hollywoodi alapanyagra emlékeztet mindez, s akár egy Indiana Jones-film nyitójelenetének is beillene.

Ezeknek a munkálatoknak a zöme - a föld alatti palota befejezése, a földmunka odalént, a másodlagos vermek kiásása - minden bizonnyal nagy lendülettel haladt. Semmilyen forrásmunka nem említi azonban magát a temetést. Sima Qian kizárólag a hátborzongató részleteket ecseteli. Huhai, a huszonegy éves Második Császár, akit a rettegett Zhao Gao amúgy teljesen a markában tart, elrendeli, hogy az összes ágyas, aki nem szült fiút, köteles „elkísérni a halott embert”, feltehetően abból a megfontolásból, hogy majd a túlvilágon teljesíthessék kötelességüket. Hánynak jutott osztályrészül e különös megtiszteltetés? Sima Qian csak annyit mond: „soknak”. Tudjuk, hogy a császárnak húsz fia volt, tehát legalább egy-két tucat ágyasról lehet szó, feltételezve, hogy az ágyasság ekkor még nem vált ezrek foglalkozásává, mint évszázadokkal később.

És most jön a sírkamra befedése, és a hadsereg. A

tetőszerkezethez erdőnyi faanyagra lehetett szükség - mintegy tizenhatszáz ötméteres fenyőre. Sichuan, Henan, Hubei kétháromszáz kilométerre fekvő erdeiben fejszével vágták ki a fákat a császár halálának bejelentése után, és lomha ökrösszekerekkel szállították a törzseket észak felé. Mit tudunk a munkálatok méreteiről? Négy gerenda egy szekéren, négyezer-ötszáz szekérrakomány, az első szállítmány egy hónap múltával érkezik meg, a többi az azt követő hat hónapban.

Miután a föld alatti palotát lezárják, jön Huhai újabb elképesztő ötlete. „Valakinek eszébe jutott, hogy a kézművesek és az iparosok, akik a sírhalmot építették, tudják, mi minden van ott eltemetve” - ezért, hogy elejét vegyék a hírek kiszivárgásának, „a belső kapukat lezárták, a külső kapukat pedig leengedték, hogy a kézművesek és az iparosok ne tudjanak kijönni a sírból”.

Ez is olyan rémdrámai elem, amely minden beszámolóban rendre felbukkan. Jómagam nem hiszek benne. Az elképzelhető, hogy lovakat temettek el élve, és lehet, hogy pár bűnözőt is hasonló sorsra juttattak. De hogy kézműveseket és iparosokat csapatostul küldtek volna a halálba, pusztán azért, mert tudtak a sír tartalmáról, és értelemszerűen a saját munkájukról? Olyanfajta legendának hangzik ez, mint amilyen számos más uralkodó halála után is elterjedt: a hun Attila, Dzsingisz kán, Ögödej, és még számos uralkodó temetése kapcsán. (Marco Polo állítása szerint a temetési menet útjába kerülő minden élőlényt lemészároltak.) Az efféle beszámolók azonban nem állják ki az alaposabb vizsgálódás próbáját. Még egy olyan ifjú, rögeszmés uralkodónak is, mint a Második Császár, szüksége volt mesteremberekre, ha másért nem, hát azért, hogy az Epang Palotát befejeztesse. Milyen hatása lett volna egy ilyen tömegmészárlásnak a túlélőkre? És mire kellettek a kifeszített, lövésre kész számszerűjek? Nos, a válasz rejtve marad, egészen addig a napig, amíg a föld alatti palotát meg nem nyitják.

Sok földmunkára volt még szükség - tucatnyi új veremre az

áldozati állatoknak, bronzhintóknak, kőfegyvereknek, hivatalnokoknak, lovaknak - de mindez várhatott, amíg a sírhalom megfelelő készültségi állapotba kerül. Így tehát most a legfélelmetesebb feladatra kellett összpontosítani: a sírhantot borító földtömeg megmozgatására, és a környező falak megépítésére.

A piramis magassága ma ötven és hetvenöt méter között határozható meg, attól függően, melyik oldalát mérjük. Sok forrásmunka a Han-diansztia hivatalos történetét idézi, mely szerint a sírhalom eredeti magassága „több mint ötven *zhang*” (száztizenöt méter). Az elemzések csaknem mindig hozzáteszik, hogy az elmúlt kétezer-kétszáz év „eróziója” zsugorította össze a halmot a jelenlegi méretre. Tudomásom szerint, semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy ilyen méretű erózió következett volna be. A piramis alapjainál néhol látni földkupacokat, de semmi sem utal arra, hogy a sírhalom magasságát hatvan százalékkal vagy az emeleti részt egyharmadával csökkentették volna. Az eredeti formát ma nem nagyon lehet látni a fák miatt, de egy 1914-ben készült fényképfelvétel - fák nélkül - meglehetősen tiszta képet mutat. Ha komolyabb erózió következett volna be, ez a körvonal már régen eltűnt volna. Más sírhantokon, mint például a Han-uralkodó, Wu Di sírján, alig láthatók eróziós nyomok. Ez a gondolatmenet alátámasztja Duan Qingbo makacs állítását, miszerint a mérvadó források tévesek, a száztizenöt méter csak *tervezett* magasság volt, és a mai sírdomb nagy valószínűséggel csaknem olyan, mint a kétezer év előtti. (Ez a magyarázat igazolni látszik azt a feltevést is, miszerint a föld alatti palota 80 x 50 méteres, tehát jóval kisebb, mint ahogy a sokat idézett Yuan Zhongyi becsüli.)

Ez azt is jelenti, hogy a sírhalom térfogata ma 1,8 millió köbméter - és mindig is ennyi volt. Nagyjából 2,7 millió tonna földet kellett ehhez kiásni, és a környező térségből ideszállítani. Egy kutatási dokumentum, melyet Yuan Zhongyi idéz, azt állítja, hogy a sírhalom földjének ásványianyag-tartalma és színe zömmel megfelel

egy 2,5 kilométerrel északkeletre talált tavacska medrének, amiből az is következik, hogy a föld „két forrásból származik: az egyik, amit az eredeti sírból kiástak, a másik, amit egy közeli víztárolóból idehordtak”. Hacsak a munkások nem libasorban vonultak, ami jócskán korlátozta volna létszámukat, a sírhantot még az előtt kellett befedni, hogy a falakat felhúzták. Nagyjából fogalmat alkothatunk a számokról, hiszen tudjuk, hogy a sírt nem fejezték be a dinasztia négy évvel később bekövetkezett bukásának idejére. Valójában a munkálatokkal előbb leállhattak, alig egy évvel a Második Császár trónra lépése után, hiszen belviszály tört ki, mely ekkorra már Lintongra is áttért.

Mindeközben sok másnak is történnie kellett. Kezdetnek az építészek megtervezték a falakat, külön elkerített résszel a császár ágyasai számára. A falak nagyjából nyolc méter szélesek és tíz méter magasak lehettek. Hat kilométernyi döngölt föld, csaknem félmillió köbméter (újabb hétszázötvenezer tonna, több mint háromszor annyi, mint a palota alapjaihoz), s ne feledkezzünk meg a tíz kapuról, s a három szintről sem! És ott voltak még az őrtornyok, a téglalap mindegyik szegletében. És a cseréptetők, melyek a falak tetején a járdákat fedték, hogy a komplexumot őrző katonák esőtől és naptól védve járőrözhessenek. A sírhalomhoz számított 2,7 millió tonna földhöz hozzá kell adni a falak megépítéséhez szükséges hétszázötvenezer tonnát: összesen tehát 3,5 millió tonna földet kellett megmozgatni legfeljebb négy év leforgása alatt.

Kerekített számokban: százhetvenötmillió út oda-vissza ezeröttszáz napon át, azaz százhúszezer menet naponta. Tegyük fel, hogy minden egyes kubikos három utat tett meg naponta: ez legkevesebb negyvenezer munkást jelent.

A falak azonban csak a külső burkát képezték a lényegnek, magának a sírnek, mely az uralkodó emlékére rituáléknak szolgált színhelyül. A szertartások központja az Öltözőcsarnok volt, egy hatalmas 57 x 62 méteres komplexum - kapubejárat, udvar,

csempézett csarnok és a „szentek szentje” -, melyet a halott császárt magasztaló kultusz központjának terveztek. Itt kellett elhelyezni a császár ruháit, fejfedőjét, és más díszes felszereléseit, vagyis mindazon kegytárgyat, melyet a havonta esedékes áldozati körmenet kísért el a közeli templomban tartandó tisztelgő szertartáshoz. Valószínűleg ide tervezték a császár koporsóját is, készenlétbe helyezve az „idő eljövételére”, ahogy a holttestet is itt kívánták felravatalozni, mielőtt megfelelő szertartások kíséretében átadják a koporsónak, illetve a sírnak. A szomszédságban voltak az oldalcsarnokok, ahol a császári család tagjai tárolták gyászruháikat, és ahol később felkészülhettek a havi szertartásokra. Végül pedig külön épületet szántak az áldozati ételeknek: tucatnyi csarnok együttese a belső és külső falak között, ahol a mázsálás, mérés, étel-előkészítés és a főzés folyhat. Minden jel szerint ezeket az épületeket napi, heti és havi ceremóniák tartására tervezhették.

Mindez újabb, több ezer fős „segédhadat” feltételez: mérnökök, munkafelügyelők, földmérők, papok, szakácsok sokaságát, akiknek egyenként saját lakhelyre volt szükségük, többségüknek minden bizonnyal családot is. Képzeld el tehát a belső és külső falak közötti térségben sorakozó otthonokat: szokványos, egyszintes házakat, fagerendákkal, kunkorodó cseréptetővel, lekerekített, díszes zsindelekkel.

A negyvenezer munkást is el kellett helyezni valahol, és gondoskodni kellett az élelmezésükről; nyilván a környező falvakat terhelték ezzel, ahol amúgy sem volt könnyű az élet, hiszen a föld volt a megélhetés egyetlen forrása. Vajon ezek a munkások mind bűnözők lettek volna, családok nélkül, és koncentrációs tábori körülmények között kellett dolgozniuk? Vagy némelyiküknek engedélyezték a családot? (Ne feledjük, Zhao Gao anyja például bűnöző volt, bebörtönzése alatt mégis több gyermeket szült.) Senki nem tudja a választ. Meg aztán ott voltak az iparosok, akik a téglákat, cserepeket gyártották: nekik is szükségük volt

munkahelyre, családra, otthonra - egy egész kolónia jött létre a nyugati szegélyen, a külső falon kívül, kellő távolságra a rituális helyszínektől. És ki gondoskodott a biztonságról? A hosszú büntetésre ítélt bűnözőket felügyelni kellett, az újakat megbüntetni, az esetleges lázadásokat leverni - mindehhez komoly katonai kontingensre, így barakkokra volt szükség. És természetesen rengeteg haláleset is történt - betegségek, túlhajszoltság, alultápláltság, öregség következtében -, úgyhogy temetőnek is lennie kellett, szintén a külső falon kívül.

A másik oldalon, másfél kilométerre a munkások tömegszállásától maga a fő sírhalom a falaival, és a terrakotta hadsereg vermeivel - igen, így, többes számban, hiszen épp elég cserépkatona volt már ekkor ahhoz, hogy bővíteni kelljen az eredeti elképzelést. Az 1. számú vermet valószínűleg már hosszú ideje készítették elő. De ekkorra már világossá vált, hogy a munkálatok évekig is eltarthatnak, hiszen reális esély mutatkozott arra, hogy a cserép hadsereget maximális precizitással közelítsék a valóságoshoz azáltal, hogy három speciális egységet hozzáadtak az 1. számú verem katonáihoz. A 2. számú veremben hatvannégy fahintó kapott helyet a hozzátartozó kétszázötvenhat lóval (lovászok nélkül), továbbá egy vegyes haderő huszonöt harci szekérrel, száz lóval, százyolc újabb lovassal és háromszázharminckettő íjással - mindösszesen ezerháromszáz figurával. A verem alakzata eléggé különös: téglalap alapúnak indult, de a tervező közben meggondolta magát, s hozzátoldott egy újabb járatot. A 3. számú verem viszonylag kicsire sikeredett: hatvannyolc tágasan elhelyezett figura és négy lovas szekér egy kijáratos rámpával költözött ide. Egyes régészek azt sejtetik, hogy ez volt a parancsnoki központ, a hadsereg főhadiszállása, ahonnan a szellemhadsereg bizonyos hadműveleteit közvetlenül irányították, és egy harci szekér készenlétben állt, hogy bármikor futárt lehessen meneszteni a terepre. A 4. számú verem rejtély, ezt soha nem fejezték be - üresen várta a megbeszél

szállítmányt, amely soha nem érkezett meg.

A három kiegészítő veremmel újabb százezer köbméter, azaz százötvenezer tonna földet kellett megmozgatni. A Qin-munkafelügyelők addig könnyedén számon tarthatták a dolgokat, hiszen a földmunkásoknak alig egy huszadát kellett csak magához a sírhanthoz odarendelni. Ha a munkaerő egynegyede (tízezer fő) segédkezett a vermek építésénél, akkor a munkálatokat kilenc hónap alatt befejezhatték.

És most következett egy újabb hatalmas feladat: a komplexum befedése. Emlékezzünk csak, négyezer-ötszáz szekérnyi féltonnás gerendára volt szükség, melyhez hozzá kell adnunk háromezer-háromszáz darab háromméteres tartóoszlopot, melyek most a falakat támasztják, hogy a hatalmas földtömeg ne roppantsa össze a gerendázatot. Ez újabb ezertonnányi faanyagot jelent, s újabb kétszázötven szekérnyi szállítmányt.

Vajon hogyan munkálták meg a gerendákat? Nem túlzott aprólékossággal; maradtak kerek formájukban, nem négyszögesítették a fatörzseket, csak azért, hogy jobban egymáshoz lehessen őket illeszteni. A Qin mesteremberek ácsbárdokkal hasítottak palánkokat (ahogy azt az egyik kisebb áldozati verem padlózata mutatja). De a minőség kevésbé számított. A gyorsaság sokkal inkább: nem az volt a lényeg, hogy szép legyen a tetőzet, hanem hogy időben kész legyen. A következő feladatot a gerendák elhelyezése jelentette: ennél a munkafázisnál is gyorsan kellett dolgozni; valószínűleg néhány palánkot a falak tetejére emeltek, és azokról görgették helyükre a gerendákat.

A 4. számú vermet rejtélyes módon befejezetlenül, tető nélkül és üresen hagyták. Kifogytak volna az agyagkatonák? Vagy az idő fogyott el? Lehetséges, hogy már formázták az újabb figurákat, amikor a munkaerőt a szellemhadseregtől át kellett vezényelni a valóságoshoz, hiszen a forradalom olyan erőket szabadított fel,

melyek hamarosan az egész munkát tönkretették.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A tűz martaléka

A terrakotta hadsereg négy éven át koromsötétben állt - egy halhatatlan hadsereg, teljes készenlétben az elképzelt ütközetre -, egészen Kr. e. 206-ig, amikor is a valóságos világ behatolt ebbe a mozdulatlanságba. Elképzelem, ahogy az agyagkatonák állnak a mélyben, miközben hallatszanak a kilapátolt föld tompa puffanásai, s a betolakodók kiáltozásai megtörik a csendet. Fáklyák vörös lángnyelvei táncolnak az agyagszobrok félhomályában. Emberek imbolyognak a szűk folyosókon. Kevés a hely, s a betolakodók kapkodnak. Billegnek a harcosok, sorok dőlnek el dominószerűen. Durva kezek tépnek ki agyagmarkokból fényes fegyvereket. Valaki megbotlik, átkokat szór, szikrák hullnak szanaszét.

Számos jel utal az efféle jelenetekre: egy üres akna, feldőlt harcosok, széttört cserepek, egy lófarok maradványai, és legfőképpen: a tűz. De mielőtt elmerülnénk a részletekben, lássuk, hogyan kerültek ide ezek a vandálok.

Minden a Második Császár hibáira vezethető vissza. Ennek az embernek nem szabadott volna trónra kerülnie. Főtanácsadója természetesen Zhao Gao, a királycsináló, a Homokhegyi cselszövés kiagyalója. A Második Császár neki köszönhette trónra kerülését. Huhai uralma gyenge lábakon állt, nyilvánvaló volt, hogy ha bűnös üzelmeire fény derül, csúfosan megbukik. De hogyan szilárdítsa meg hatalmát? Kövesse apja példáját, s utazzon el a távoli országrészekbe, hogy megmutassa, ki az úr a háznál? Emellett

döntött Kr. e. 209-ben; elzarándokolt a hegyekbe, és mindenütt kiegészítette apja oszlopba vésett üzeneteit. Valójában azonban semmi mást nem tett hozzá a szövegekhez, csupán annyit, hogy a feliratok az Első Császártól származnak. E gesztustól nyilván azt remélte, hogy ezentúl apja nevével takarózhat. Csakhogy ez kevésnek bizonyult, s ezzel ő maga is tisztában volt. Így panaszkodott Zhao Gaónak az élet nehézségeiről: „Az emberi lét ezen a világon alig hosszabb, mint amennyi idő alatt egy telivér átugrik az omladékon. Pedig én élvezni akarom a szem és fül minden örömét.” Továbbá: „A főminiszterek engedetlenek, egyes hivatalnokok hatalma még mindig túl nagy, és a birodalmi hercegek bizonyosan posztomra pályáznak. Mit tegyék?”

Zhao Gao valódi sztálinista ízű javaslattal állt elő: rettegésben kell tartani az embereket! - Hűtlen alattvalók vesznek körül - mondta a főeunuch -, olyan emberek, akik féltékenyek rád és szerény környezetedre. Hozz keményebb törvényeket, és szigorítsd a büntetéseket! Vádold őket olyan bűnökkel, amelyekbe mások is belekeverhetők! Zavard el a főminisztereket, és ugraszd össze rokonaidat! Ha így cselekszel, rettegést kelthetsz birodalomszerte, s közben számolj le azokkal is, akik intézkedéseidet ellenzik!”

- Remek ötlet! - nyugtázta a Második Császár.

A legközvetlenebb veszély saját családjából fenyegetett, a hercegek részéről, akik rangban fölötte álltak ugyan, de törvény szerint a halott trónörökös, Fusu alatt helyezkedtek el. Hat herceget halálra ítéltetett. Másik három, ártatlanságát hangoztatva, saját kardjába dőlt. Nem tudni, összesen hány herceg esett áldozatul, kilenc-e vagy tizenkettő. Sima Qian mindkét adatot említi. Sőt tíz hercegről is beszél, akiknek testét harci szekerekkel tépték szét. Valószínűleg így történt. Eddig tizenhét olyan sírt találtak, ahová a leletek tanúsága szerint előkelőségeket temettek, és a fogaikból - ahogy Yuan professzor tájékoztatót - „megállapíthatjuk, hogy többségük huszonéves volt”. Egy hét csontvázból álló leletegyüttes

arról tanúskodik, hogy hat áldozat testét megcsonkították, s közülük kettő nő volt. Az adatok még változhatnak, hiszen egészen biztos, hogy kerülnek még elő újabb leletek, bizonyosággal arra, hogy a Második Császár borzalmas vérfürdőt vitt véghez, amikor riválisaival és bírálóival leszámolt. Az uralkodói családtól való rettegést ezt követően fölváltotta az egész néptől való félelem.

Zhao Qao, aki a kivégzéseket irányította, most kénye-kedve szerint számolhatott le régi ellenségeivel, a Meng fivérekkel. Meng Yit azzal vádolták, hogy annak idején ellenezte Huhai trónra kerülését, s ezért most felszólították, hogy önkezével vessen véget életének. Meng Yi természetesen tagadta a vádat, és egy hosszú feljegyzést írt, amely ezzel zárul: „Aki helyesen kormányoz, büntelent nem ítélhet halálra.” Ezzel nem javított a saját helyzetén. Zhao Gao azonnal elrendelte a kivégzését. Meng Tian, aki még mindig börtönben ült az északi határnál, azok után, hogy összetűzésbe került egy követtel, szintén felszólítást kapott, hogy vessen véget életének. Ő is írt egy levelet, amelyet azonban a követ nem volt hajlandó továbbítani, mondván, hogy már megkapta a parancsot, amit végre kell hajtania. Meng Tian beletörődött sorsába, és méreggel megölte magát. Sima Qian a drámai helyzethez illően örökíti meg halálát. „Milyen bünt követtem el a menny ítélete szerint, hogy ártatlanok halálával kelljen meghalnom?” - teszi fel a kérdést Meng Tian, majd önmaga meg is válaszolja: a nagy fal építésekor „keresztülvágtam a föld ütőerét. Minden bizonnyal nagy bünt követtem el!” Sima Qian azonban utóbb vitatkozik ezzel az állítással, s odavág egyet saját császára miniszterének. Elítélésének és halálának semmi köze a föld ütőeréhez. Bűne az volt, hogy az Első Császár uralkodása idején „nem törekedett arra, hogy a néptömegek sorsán javítson”.

A Második Császár ettől kezdve nagy vállalkozására, az Epang Palota építésére fordította minden figyelmét. A palota építése az Első Császár halálakor jószerivel még el sem kezdődött. Huhai

nyilván arra gondolt, hogy a nagyszabású munka véghezvitelével igazolhatná, hogy méltóvá vált apja császári köntösének viselésére. Nem tudni, mekkora tömeget, de bizonyosan ezreket vezényelt az építkezéshez. És mivel az erőfitogtatás mindig kedvelt eszköze volt a bizonytalan uralkodóknak, (Ötvenezer íjászt hozattak a birodalom minden részéből, hogy megerősítsék a fővárosi helyőrségeket. A katonáknak természetesen élelemre volt szükségük, s ezt a kormányzás úgy oldotta meg, hogy százötven kilométeres körzetben megtiltotta a parasztoknak, hogy saját terményeiket elfogyasszák. A kegyetlenség és a nélkülözés következtében az elégedetlenség és a szenvedés nőttön-nőtt.

Még ugyanabban az évben (Kr. e. 209-ben) mutatkoztak a lázadás első jelei, méghozzá több központból is.

A felkelés négy-ötszáz kilométerre, délkeleten kezdődött, Chu régi királyságában (a mai Henanban), amelyet az Első Császár tizennégy évvel korábban legyőzött. Kilencszáz újoncot vezényeltek a helyőrségbe, a csapat azonban csak nem akart megérkezni, mert a nagy esőzések késleltették a menetet. A késedelem felért egy felségárulással, s jöllehet a három parancsnok valahogyan kimagyarázkodott, két őrmestert szolgálatszégés vádjával halálra ítélték. A két katona - Chen She, korábban gazdasági cseléd, és segítőtje, Wu Guang - tanakodni kezdett. Mindketten tudták, hogy biztos halál vár rájuk, de ha föllázadnak, legalább adnak maguknak egy esélyt.³⁹

A két lázadó jóshoz fordult, aki azt tanácsolta nekik, hogy gyűjtsenek maguk köré pártolókat. Chen She kerített egy selyemszalagot, és vörös betűkkel ezt írta rá: „Chen She lesz a király”. Titokban belerejtette a szalagot egy frissen kifogott hal gyomrába. A hal a vacsoránál az újoncok asztalára került. Chen She meggyőzte társát, Wu Guangot, hogy rejtőzzék el egy fa törzsében a

közeli szentély mellett. Elmagyarázta neki, mit kell majd tennie: este a vacsoránál a katonák megtalálják a szalagot, és a magasba emelik. Ekkor Wu Guang a rejtekhelyén fáklyát gyújt, egy kosár mögé rejtőzik, és a kísérteties fények közepette rókavonításszerű hangon azt ismételve: Chen She lesz a király!

A bűvészhalandzsa elegendő volt ahhoz, hogy a katonák sugdolózni kezdjenek. Wu Guang, aki népszerű ember volt a katonák között, kötekedni kezdett a parancsnokával. Azzal kérkedett, hogy meg fog szökni, mire a parancsnok ütlegetni kezdte. Wu Guang és Chen She erre kardot rántott, és megölte az összes parancsnokot. Chen She ekkor a következő beszéddel lázította a katonákat: - A gyülekezőt elmulasztottuk, ezért halál vár ránk! Még ha páran életben maradnak is, a többségünk meghal. Ha kockáztatni kell az életünket, legalább hírnévért és dicsőségért tegyük!

A lázadás lánggra lobbant, s hamar továbbterjedt. Városok, egész megyék csatlakoztak az egyre népesebb sereghez, mígnem több száz harci szekér, ezer lovas és több mint húszezer gyalogos gyűlt össze, hogy helyreállítsa a korábbi állam függetlenségét. A Qin-uralomtól megkeseredett emberek hivatalnokokat és kormányzókat gyilkoltak az egész térségben. Chen She néhány hét leforgása alatt megbízottakat küldött még a Chu-határokon túli területekre is, városokat, kerületeket foglalt el, majd kikiáltotta magát az újjáéledő Chu állam királyának. Rendkívüli esemény volt ez, amelyről a Kr. e. II. századi konfucianus írástudó, Jia Yi így ír *A Qin vétségei* című híres munkájában:⁴⁰

Chen She kicsiny ablakú, rőzseajtajú szerény kunyhóban született. Napszámosként dolgozott a földeken, majd besorozták egy helyőrségbe katonának. [...] Kiváló képességű ember volt. [...] Néhány száz szegény, elcsigázott katona élén lázadást vezetett a Qin ellen. Fákat vágtak ki, hogy fegyvereket készítsenek maguknak, karókra tűzött zászlóikat a magasba emelték, és az

egész világ [...] úgy követte őket, mint az árnyék.

Pillanatok alatt rosszra fordultak a dolgok, gombamód szaporodtak a forradalmi seregek, és az új királyok. Chen egyik parancsnoka, tőle nem messze, keleten Chu-királyságot alapított, anélkül, hogy tudta volna, hogy Chen She is megtette ugyanezt. Amikor a katona rájött, hogy mit cselekedett, lemészárolta a saját „királyát”, és jelentette Chen Shének, hogy helyrehozta tévedését, ám ez nem mentette meg a kivégzéstől. Egy másik parancsnok, akit Chen északra küldött, hogy foglalja el az egykori Zhao-területeket, saját magát kiáltotta ki uralkodóvá, és saját szakállára kezdett hódításokba, újabb kiválás magvait hintve el. Az idő kereke visszafelé kezdett forogni. A birodalom hadakozó fejedelemségekre szakadt szét, Chu, Wei, Zhao, Pei, Yan és Qi élén rögvest önjelölt királyok termettek. Az államot hirtelen felbukkanó feudális hűbérurak veszélyeztették, a hűbérurakat pedig önjelölt helyi generálisok. Mindenki megkönnyebbülésére Chen She ellen hamarosan merényletet követtek el a saját szekérhajtói. Mindösszesen hat hónapig uralkodott, már amennyiben ezt egyáltalán uralkodásnak lehet nevezni.

De térjünk vissza Xianyangba. A Qin-állam az összeomlás szélén állt. Kr. e. 209 telén invázió közeledett keletről a Wei-völgyön fölfelé, a stratégiai fontosságú Hangu-átjárón keresztül. Ban Gu írja a Han-dinasztia történetében: „A Li-hegyi sírhely építése még nem fejeződött be, midőn katonák milliói érkeztek Zhou Zhang [a lázadó tábornok] vezetésével.” Mit lehetett tenni? A Második Császár egyik tábornoka azt jelentette: „A haramiák megérkeztek. Sokan vannak és erősek. Már nincs idő más kerületekből katonákat hívni segítségül. De a Li-hegyen sok kényszermunkás van. Ígérjük nekik amnesztiát, és fegyverezzük fel őket.” Bizonyára így is történt. A lázadó seregek sikerült útját állni, ugyanakkor az Első Császár sírjának építési munkálatai megtorpantak.

Az uralkodó egyre jobban elrugaszkodott a valóságtól. Kezdődött azzal, hogy amikor egy hírvivő jelentést tett a lázadásról, a rossz hír hozóját azonnal kivégeztette. Ezek után már senki nem merte megmondani neki az igazságot: hogy lázadók közelítenek, hogy a császári csapatok elveszítettek egy döntő ütközetet, hogy egy tábornokot elfogtak, hogy újabb lázadó sereg közelít harminc-negyvenezer emberrel, ugyanakkor Zhao Gao egyre inkább a császár elszigetelésére törekedett, amitől az uralkodó elméje még inkább elhomályosult. Zhao Gao mindig is a saját befolyását akarta növelni, ezért azt tanácsolta az ifjú császárnak, hogy tartsa magát távol az élet dolgaitól, ne szálljon alá isteni emelkedettségéből. A főeunuch látszólag az ifjúkori tévedésektől akarta megkímélni a császárt, valójában egyre nagyobb teret adott a miniszterek eldurvuló politikájának.

A cselszövő főeunuch most az öregedő Li Si ellen fordult, akit korábban erőszakkal rábírt, hogy támogassa a Homokhegyi puccsot, mellyel Huhait trónra ültették. Szegény öreg Li Si már csak árnyéka volt egykori önmagának, különösen azok után, hogy hasztalan próbálkozott az új uralkodó közelébe jutni. Zhao Gao pedig újabb ármányt eszelt ki. Panaszkodott Li Sinek, hogy lázadás készülődik, de a császár csak az Epang Palotával, a kutyákkal, a lovakkal és más hasonló haszontalanságokkal foglalkozik. Li Sinek kellene némi dorgálással magához térítenie az uralkodót - javasolta az eunuch. Li Si egyetértett, de hozzátette: - A császárt nem lehet megközelíteni sem. Elvonultan él a palota mélyén, esélyem sincs rá, hogy találkozzam vele.

-Majd én segítek - ajánlkozott Zhao mézesmázosan. - Kifigyelem, mikor lesz ráérő ideje, és értesítelek.

Így is történt: amikor a császár visszavonult vacsorázni, s közben hölgyek társaságát élvezte, Zhao Gao szólt Li Sinek, hogy most jöhet. Az öreg főhivatalnok háromszor kért bebocsátást, de a császár mindháromszor visszautasította. - Mindig rosszkor jön -

panaszkodott a császár Zhao Gaónak -, amint kényelembe helyezkedem, azonnal megjelenik, és államügyekkel akar zaklatni. Vajon fiatal korom miatt kezel így, vagy pedig ennyire ostobának tart?

Zhao Gao nyeregben érezte magát. - Talán mégsem kellene annyira megbízni Li Siben - mondta. - Gondoljuk csak végig: van egy fia, aki történetesen Sanchuan kormányzója, és érdekes módon nem tudta elfojtani Chen She lázadását. Az egész ügy csak úgy búzlik a felségárulástól.

Az eunuch bogarat ültetett a császár fülébe, meg is indult a nyomozás Li Si fia ellen. Li Si továbbra se kapott bebocsátást a császárhoz, ezért írt neki egy levelet, amelyben figyelmeztette az uralkodót, hogy Zhao Gao „gonosz ember, határtalan becsvágygal. Veszedelmes, és árulásra hajlamos személy”, aki hatalmas vagyont halmozott fel, és „aláássa Felséged hatalmát”.

Ez nagy hiba volt. A császár haragra gerjedt, hogy éppen azt az embert vádolják, akiben a legjobban bízik. - Zhao úr a tisztesség és szorgalom mintaképe. Tekintettel van mások érzékenységére, és tudja a módját, hogyan vidítson fel - válaszolta.

- Nem! - ellenkezett Li Si. - Zhao Gao nem érti az alapelveket, mohó és telhetetlen, és csakis önnön hasznát lesi.

A császár természetesen elmondta mindezt Zhao Gaó-nak, aki alattomosan így válaszolt: - Az öreg nyilván a halálomat akarja. Így próbál meggazdagodni.

Következő alkalommal Li Si elkövete azt a merészséget, hogy két főtanácsadóhoz csatlakozva besurrant a császárhoz, és ecsetelni kezdte a lesújtó közállapotokat: banditák lázadoznak mindenfelé, a helyőrségi szolgálat, a kényszermunka terhei és a súlyos adók miatt nagy az elégedetlenség birodalomszerte. A császár hallani sem akart ilyesmikről, s kifakadt, mint egy elkényeztetett kölyök: - Ezer harci szekeret akarok, tízezer kísérel, hogy méltó legyen nevemhez és

rangomhoz! Két éve ülök a trónon, s másról sem hallok, csak a banditákról! Ez mind miattatok van!

Majd utasította Zhao Gaót, hogy mindhármukat, akik ezekkel a hírekkel járultak a színe elé, tartóztassák le. A két főhivatalnok öngyilkosságot követett el, míg Li Si béklyóba verve a tömlőben várt a tárgyalására. Nekikeseredett a súlyos igazságtalanságon: „szomorú idők... egy elvtelen uralkodó... káosz mindenütt... egy császár, aki elemészti saját fivéreit, kivégezteti hű minisztereit, palotákat építtet, növeli az adókat... nem hallgat az okos szóra... nem vesz tudomást a lázongásról... Megérem még, hogy ők kószálnak majd a palotában.”

Minden szó igaz volt, de hasztalan. Li Si családját letartóztatták. Őt, magát - aki közel negyven éven át szolgált odaadóan a Qin-birodalmat, s ekkor hetvenkét éves volt - vád alá helyezték. Ezer ütést mértek a talpára, míg „be nem vallotta”, hogy összeskűvésre készült a császár ellen. Írt egy feljegyzést, melyben ironikusan sorra veszi „bűneit”, ekképpen: törvények megtartása, erény tisztelete, hat állam birodalomhoz csatolása, a Qin-uralkodó Mennyek Fiává emelése, barbárok kiűzése, miniszterek lojalitásának biztosítása, a mértékrendszer és a fizetőeszköz egységesítése, utak építése, szívek, lelkek megnyerése stb., stb. „Nos, ilyen alattvaló volnék én, tehát bűneimmel régen kiérdemeltem a halált!”

A császár nem olvasta a levelet, hiszen Zhao Gaónak esze ágában sem volt továbbítani. De az igazi szörnyűség csak most következett Li Si számára. Nem elég, hogy a fiát időközben megölték a lázadók, Zhao Gao még „bizonyítékokat” is gyűjtött az öregember ellen, amelyek alapján a Második Császár borzalmas halálnemre, az úgynevezett öt büntetésre ítélte őt. Homlokégetés, fülek, ujjak, orr és láb levágása, halálra korbácsolás, majd a fej és a test közszemlére tétele a piactéren - ez várt rá. Az öt büntetés közül egyik-másik időközben okafogyottá vált Li Si esetében, mivel a szerencsétlent végül is a derekánál kettévágták.

Zhao Gao ekkor már szinte mindenk fölöött állt, s hogy az utolsó lépést is megtegye a korlátlan hatalomhoz, igyekezett a császárt még jobban elszakítani a valóságtól. A dolog különös incidenssel kezdődött. Az eunuch merész tréfát eszelt ki, amellyel próbára tehetné tényleges hatalmát. A császárt egy szarvassal ajándékozta meg, de azt állította a négylábú jószágról, hogy az egy ló. Az udvaroncok, akik rettegtek tőle, az ő igazát erősítették. A császárnak kételyei támadtak saját épelméjűségét illetően. Talán valami bűnt követett el, ami miatt elveszítette józan ítélőképességét? Igen, mondta Zhao, a dolog a tisztátalansága miatt van. Erre a császár visszavonult a királyi parkba, böjtölni kezdett, s lassan teljesen elmerült a babonában és a tébolyban. Szörnyen aggódott egy álma miatt, amelyben hintájának lovait megtámadta egy fehér tigris - baljós üzenet a Jing folyóról, ahogy egy álomfejtő értelmezte. Amikor egy óvatlan járókelő a parkba tévedt, a császár egyszerűen lelőtte a szerencsétlent. Zhao Gao megróta a császárt: - A Mennyek Fia ok nélkül, önkényesen lelő egy ártatlan embert? Az ilyen cselekedetet tiltja a Magasságok ura - magyarázta a főeunuch, és azzal folytatta, hogy a császárnak áldozatot kellene bemutatnia, hogy a szerencsétlenséget elkerülje. A császár elfogadta a tanácsot, és visszavonult xiani palotájába azzal a szándékkal, hogy négy fehér paripát belefojtat a gonosz Jing folyóba.

Ahogy az örület egyre jobban elhatalmasodott rajta, közelgett a vég. Zhao Gao attól tartva, hogy családját lázadással vádolják, egy *coup d'état*⁴¹ tervét eszelte ki fivérével és mostohafiával, Yan Yuéval. Azt állította, hogy a banditák bekerítették őket, s ezzel az ürüggyel Yan Yue egy osztag élén behatolt a császári palotába. A palota őrpáncsnokát, aki állította, hogy nem volt semmiféle lázadás, azonnal ledöfték, az őrséget lefegyverezték, és a császárt foglyul ejtették. Yan Yue ráförmedt az uralkodóra, hogy az ő hibájából tört ki a lázadás: - Pökhendi akarnok vagy! Ok nélkül büntetted és öletted meg embereket! Az egész birodalom ellened fordult!

Nincs más választása: öngyilkosságot kell elkövetnie. A császár szánalmasan alkudozni próbált. Nem lehetne mégis, hogy megőrizhessen egy tartományt? Ha esetleg visszaminősítenék gróffá? Közemberré válna, feleséggel, gyerekekkel? Nem, nem és nem! Innen már nincs visszaút. Csak az öngyilkosság!

És bármilyen hihetetlen, a császár megtette. Megölte magát!

Sima Qian nem ír az udvar reagálásáról. Zhao Gaónak azonban feltehetően nem volt valós esélye arra, hogy maga üljön a trónra, ezért inkább magához rendelte az Első Császár engedelmes unokáját, Zi Yinget, aki alig volt fiatalabb halott nagybátyjánál. A félelem félelmet szült, abból pedig összesküvés lett. Feltételezve, hogy Zhao Gao meg akarja öletni őt, Zi Ying először betegséget színlelt, majd elbarikádozta magát egy templomban, és ellenpuccsot szervezett.

Pár nappal később, mint ahogy Zi Ying számított rá, Zhao Gao személyesen jelent meg nála, sürgetve a koronázást. Zi Ying, illetve feltehetően a kísérői, leszúrták az eunuchot, és csakhamar elfogták az egész családját is. A birodalom végre megszabadult ettől a szörnyetegtől.

Ami azt illeti, Zhao Gao nem járt túl messze az igazságtól: a lázadók már a kapuknál gyülekeztek - egy új dinasztia szülési fájdalmai közepette. A parasztfelkelések régi királyságok újjászületéséhez és újak felbukkanásához vezettek; összesen tizenkilenc államalakulat jött létre. A Qin-birodalom elleni támadások során két vezető emelkedett ki, mindketten saját erejükből. Az egyik, Liu Bang, paraszti származású harcos, a Handinasztia jövőbeni megalapítója. A másik Xiang Yu, aki különösen érdekes számunkra, hiszen a későbbiek során őt terheli majd a felelősség azért az erőszakért, amely Xianyan-got és a terrakotta hadsereget lerombolta.

Liu Bang Peiből jött Közép-Kínába, ahol kezdetben alacsony rangú katona volt. Ban Gu történész leírása szerint karizmatikus egyéniség volt, előreugró orral, csodaszép szakállal és hetvenkét fekete anyajeggyel a bal combján. (A hetvenkettő misztikus szám volt, megannyi jelentéssel.) Forradalmári karrierje egy balszerencsével kezdődött. Elítélteket kísért az Első Császár sírhantjának építéséhez, de útközben a rabok közül sokan megszöktek. Megérkezéskor nem sok jóra számíthatott feletteseitől, ezért úgy döntött, hogy inkább nem is megy oda. Ehelyett szabadon engedte a többi rabot, ő maga pedig hazaszökött, s összeverbuvált egy százfős szabadcsapatot. Ahogy a lázadás egyre terjedt, Pei előljáróját utasították, hogy fogja el Liut és bandáját. Liu egy selyemdarabra lázító szöveget írt, és nyílvezzővel ellőtte a falak fölött. Akciója a visszájára fordult: üzenetétől fellázadt a város népe, az előljárót megölték, s helyére Liut ültették. Liu kikiáltotta magát Pei urának, és hadseregével megindult a Qin-birodalom ellen.

Xiang Yu, aki még távolabbról, délkeletről származott, azzal kezdte pályafutását, hogy megölt egy helyi kormányzót, majd észak felé nyomult hadseregével, s útközben csatlakozott Liu Banghoz, hogy együttes erővel induljanak a Qin-birodalom központja ellen. Kettejük közül Xiang Yu volt a dinamikusabb vezér, „heves, erőszakos, és rendkívül romboló”, ahogy a Ban Gu által idézett tábornokok vélekedtek róla, mégis Liu Bang - „természeténél fogva nagylelkű” - volt az, aki előbb ért Xianyangba, a Qin-birodalom fővárosába, így őt illette a trón.

Amikor Kr. e. 207-ben a császár egy egyszerű hintóban, birodalmi pecsétjét is átadni készen megadta magát, Liu Bang úgy ítélte meg, hogy szerencsétlen dolog volna megölni őt. Békés hatalomátvételre adott parancsot. A kincseket és iratokat biztonságba helyeztette, hogy utóbb mindennel el lehessen számolni, a Qin-birodalom egész törvénykezését pedig két törvénnyel helyettesítette: gyilkosságért halál, rablásért és testi

sértésért azonnali büntetés. - Azért jöttem, hogy megóvjalak titeket a sérelmektől - mondta a tisztviselőknek. Még a felkínált szarvasmarhákat, birkákat, bort és ételt sem fogadta el, mondván: - Nem kívánok terheket rakni a nép vállára.

Két hónappal később Xiang Yu is megérkezett, ő azonban merőben más programmal. Kegyetlenségéről vált nevezetessé már az előző nyáron, amikor egy város teljes lakosságát lemészároltatta. Féltékeny volt Liu Bang sikereire, és erősen gyanakodott rá, úgyhogy azonnal visszajára fordította az általa kiépített toleráns rendszert; a volt uralkodót megölte, Xianyang lakóit lemészárolta, s a palotákat felégette. Ahogy Homer Dubs, oxfordi professzor az 1930-as években Ban Gu fordításának bevezetőjében írja: „Ez a tűz volt a valódi *könyvégetés*, mivel a birodalmi tudósok és tisztviselők használatára a felgyújtott palotákban őrizték a korábban betiltott irodalmat.”

Néhány hónappal később Xiang Yu a korábbi birodalom tizenkilenc kicsiny államából létrejövő államszövetséget hirdetett, magát pedig királyi régenssé nyilvánította. Mindennek azonban nem volt törvényes alapja. A győzelmet Liu Bang harcolta ki, ő volt az, aki Xianyangot elfoglalta, és akinek a császár megadta magát, következésképpen ő volt a Qin-trón jogos várományosa. Zűrzavaros polgárháború vette kezdetét, melynek részleteibe itt nem mélyedünk el; összefoglalva az eseményeket elég, ha annyit megjegyzünk: a háború négy évig tartott, és Liu Bang győzelmével végződött. Xiang Yut és maroknyi seregét Kr. e. 202 végén bekerítették, mindössze huszonnyolc katonája, és egyetlen választása maradt: az öngyilkosság. Liu Bang ezek után szabadon elfogadhatta a Gaozu Császár címet, s mint ilyen, ő lett a Han-dinasztia első uralkodója.

Ezzel a Qin-korszakot felváltotta a Han, túlhaladva azt a dinasztíát, amely évszázadokon át tündökölt, majd - mielőtt örületbe és gyilkolásba hanyatlott volna - egyszeriben felrobbant, hogy saját világegyetemét egy pillanatra még energiával töltse meg.

Hogy jutott e sorsa a Qin-dinasztia? Jia Yi határozott választ ad: „Nem tudott emberségesen és igazságosan kormányozni”. Az Első Császárnak számos hibája volt, de utódja maga volt a pusztulás, iskolapéldáját adva, hogyan *nem* szabad uralkodni. Jia Yi hosszan részletezi, mit kellett volna tennie:

A Második Császár, még ha közepszerűen kormányzott is, hűséges és értékes embereket kellett volna maga köré gyűjtenie, törődnie kellett volna az ország bajaival, s így elkerülhette volna az elődje hibáit. [...] Ha kiürítette volna a börtönöket, ha megkegyelmezett volna a halálraítélteknek, megszüntette volna a rabszolgaságot és más megalázó büntetésnemeket, s mindenkit egyszerűen hazaengedett volna a szülőfalujába; ha megnyitotta volna a magtárakat, pénzt adott volna az árvák, az egyedülállók és az ínségben élők megsegítésére; ha mérsékelte volna az adókat és könnyít a kényszermunkán, hogy csillapítsa a köznép nyomorát, ha egyszerűsítette volna a törvényeket, és a fellendülés érdekében csökkentette volna a büntetéseket; ha lehetővé tette volna az újrakezdést a birodalom lakóinak - akkor népe nyájként követte volna őt.

*

A szörnyű Xiang Yu indította el azt az erőszakhullámot, amely az agyagharcosok megrongálásához vezetett. Sima Qian említést tesz a főváros épületeinek és a palotáknak a felgyújtásáról. A sírról alig beszél, s a terrakotta hadseregről csupán egyetlen utalás szerepel nála, az is kétségbe vonható. A történetek rekonstruálásához tehát kénytelenek vagyunk ismét a jó öreg archeológia eszköztárához folyamodni. Több bűncselekmény is történt egyazon helyen: betörés, behatolás, lopás, gyújtogatás. Azt már sejtjük, kik tehették. De hogyan vitték végbe a pusztítást? Vizsgáljuk meg elsőként magát a tüzet! Hogyan kezdődött? Hogy lehetséges, hogy mindegyik tartógerenda beomlott, ennek következtében az 1. számú verem

hatezer agyagszobra, és a többi járatban további ezeröt száz szobor megsérült, vagyis gyakorlatilag egyetlen szobor sem maradt sértetlen? A kérdés megválaszolásához igazságügyi szakértői megközelítést kell alkalmaznunk, ami alapesetben nem része az archeológiának.

Mindenekelőtt tekintsük át a kevéske fennmaradt írott forrást:

Sima Qiantól és Ban Gutól tudjuk, hogy ez idő tájt harcok folytak a térségben, és hogy Kr. e. 209-ben, a Második Császár uralkodásának második évében a helyi munkaerőt a sírtól elvezényelve a lázadók elleni harcban vetették be. A lázadókat leverték, de a katonák nem tértek vissza kubikolni, a háború ugyanis további három évig tartott. A Ban Gu által idézett krónikák szerint három évvel később aztán „a katonákat megbízták a sírkomplexum felásásával”. A felső sírrendszert Xiang Yu fosztogató hadai tették tönkre, a föld alatti részeket pedig a síron legeltetett csordák tiporták szét⁴². A szöveg kissé zavaros. Melyik sírkomplexumot ásták föl? A katonák az eredeti munkaerő részét képezték, vagy új emberek voltak? A „felső sírrendszer” valószínűleg csak az építményeket jelentheti, de ez esetben az „alsó rész” alatt a sírhantot kell érteni a terrakotta hadsereggel és a kiegészítő vermekkel?

Ne feledjük, mindkét történész jóval az események után élt; Sima Qian egy évszázaddal, Ban Gu pedig kétszázötven évvel később. Maguk az események háborús és polgárháborús körülmények közepette zajlottak. A beszámolók nemzedékeken keresztül jutottak el a krónikásokig - Ban Gu legjobb esetben Sima Qianra hagyatkozik. Nem csoda tehát, hogy helyenként mindketten kissé homályosan fogalmazzanak.

Próbáljuk meg elképzelni. Xiang Yu emberei Kr. e. 209 óta tudnak a terrakotta hadseregről, amikor is sürgősen összetoborozták őket az ottani munkálatokra. Lehettek közöttük elítéltek, s minden bizonnyal szájról szájra terjedt az építkezés híre.

Kr. e. 206 elején, amikor Xianyang palotái még lángokban állnak, Xiang Yu megérkezik Lintongba, még több zsákmányra és még nagyobb bosszúra éhesen. Tud a sírról, de ismeri a veszélyeket és a nehézségeket is: hallott a higanymérgezés kockázatáról, a lövésre készen tartott számszeríjakról, a nagy mélységről. És persze tud a terrakotta hadseregről, ahogy azt is tudja, hogy igen értékes dolgokat rejtenek a vermek. Nyilván nem az agyagkatonákra gondol, hanem a több tízezer valódi fegyverre - a számszeríjakra, íjakra, kardokra, lándzsákra, törökre, bárdokra, nyílvesszőkre - vagyis a zömében bronzból készült, rendkívül értékes arzenálra. Vas persze még jobb lenne, ahogy erre a hadakozó fejedelemségek némelyike már rájött, de azért a bronzfegyverek, különösen a remek, bronz kioldószerkezettel ellátott számszeríjak is megteszik...

A múzeumban vetített film eszeveszett vandalizmusként mutatja be azt, ami ezután történt. Katonák törnek be tömegestül a verembe, és egész egyszerűen fölgyújtják a vermet. A gerendák azonnal lángra kapnak. Nyilvánvaló, hogy a veremben minden éghető dolog pillanatok alatt a lángok martaléka lesz, a pokoli tűz elhamvasztja a mennyezetet, és keményre égett réteget hoz létre, vagyis pontosan azt, amelyre a Yang fivérek 1974-ben rátaláltak.

Csak hogy a dolog aligha így történt.

Az 1. számú verem ugyanis gondosan le volt fedve, és hetekbe telt volna, hogy felnyissák. Xiang Yunak pedig nem voltak hetei erre. A Qin-dinasztia elbukott, új királyságok emelkedtek ki, de a Qin-birodalmat akkor épp senki nem kormányozta, és minden jel arra mutatott, hogy Xiang Yu és Liu Bang között leszámolásra kerül majd sor. Ilyen körülmények között nem volt idő arra, hogy nekiálljanak a három méter vastagságú földréteget elhordani, s a vastag tartógerendákat felbontani. A legjobb megoldásnak az tűnt, ha egyenesen leásnak. Ezt tették? Majdnem biztos, hogy igen. A 2. számú veremnél pontosan ez történt. A bányászaknyszerű szűk lyuk egyértelműen erre utal. Szakszerű behatolás történt: a verem

szegélyétől több méterre kezdtek ásni, hogy a mennyezetet kikerüljék, majd derékszögben jobbra fordultak, s a megfelelő magasságban járatot vágtak a veremhez. Egy nagyjából egy négyzetméteres bejáratot nyitottak, mely elegendő volt ahhoz, hogy a fegyvereket, s az egyéb kincseket kiadogassák. Az agyagkatonákkal nyilvánvalóan senki se törődött.

A tolvajok tehát kellően tájékozottak voltak. Ha bejutottak a 2. számú verembe, akkor okkal feltételezzük, hogy behatoltak a hadsereg vermébe is, még ha ennek nincsenek is látható nyomai. Pár napot vehetett igénybe a munka (ahogy a jól ásó Yang fivérek esete is igazolta), ásót, és egy hevederes emelőt használva a laza föld eltávolításhoz.

Ez nem pusztán találgatás, hanem olyan forgatókönyv, melyet Yuan Zhongyi, a terrakotta hadsereg feltárásának vezető régésze sugall.

- *Szervezett* rombolásra nincs bizonyíték - mondja, miközben teát szürcsölgetünk puritán, de makulátlan otthonában: lakkozott teaasztal, fekete bőrkanapé és fotel, nagy, cseresznyefa könyvszekrény, halványszürke cserélapok. - Elképzelem, amint kis csoportok hatolnak be a különböző járatokba. De az agyagharcosok szorosán egymás mellett állnak, nehéz köztük átjutni. Találtunk arra utaló nyomokat, hogy jobbra-balra feldöntögették őket, nyilván akkor, amikor a behatók keresztülverekedtek magukat a tömött sorokon. Egy lószobortól méterekre találtuk meg a farkát, mintha valaki elhajította volna. Az egyik tábornok kardja eltörve, az arany- és jade díszítésű markolat eltűnt, de a penge alsó része bennmaradt a hüvelyben. A 2. számú veremben, egy üregben megtaláltuk egy ló arany lószerszámait és ékeit. De hogyan keletkezett a tűz?

- Állandóan azon töröm a fejem, ki követhette el ezt a bűntettet - mondja Yuan. - Amikor az 1. számú veremben először megláttuk a harcosokat, azt kérdeztük magunktól: ki rongálta meg őket?

Egyikünk szerint a tűz természetes módon, öngyulladással keletkezhetett, a bomlás gázaitól. De semmi olyan anyagot nem találtunk - szalmát például - ami meggyulladhatott volna. Tehát nem a harcosoktól indult a tűz. Második feltételezésünk az volt, hogy a temetési ceremónia során ütött ki, egyfajta áldozati szertartás következtében. Lehet, hogy a Qin-birodalom mindent felégetett, ami a császárhoz kötődött. Búvárkodni kezdtem hát a történelmi munkákban, és arra jöttem rá, hogy a dolog Xiang Yu felkelésével lehet összefüggésben. De hol kezdődhetett? A járat a 2. számú verembe vezet, ott pedig temérdek hamu van az alapzat körül. Az is elképzelhető, hogy miután kirabolták, a behatolók tüzet gyújtottak, hogy többé senki más ne jöhessen le ide.

És van itt még egy különös dolog: a 3. számú veremben nem volt tűz, noha ez a főhadiszállás. Az ember arra gondolna, hogy magától értetődő célpont lehetett volna bárkinek, aki bosszúra szomjazik. Ez volt a legfelsőbb vezetés tanácskozhelye, és egy harci szekér is készenlétben állt, hogy üzenetet vigyen a katonáknak. A behatolást ugyanazzal a módszerrel megoldhatták volna, mint a másik két veremnél. Mégsem tették. Azt gyanítom, hogy a sírrablók az informátoraitól pontosan tudhatták, hogy ezen a helyen nincs különösebben nagy érték, amelyet elvihetnének. Pusztán a rombolás kedvéért pedig nem vették a fáradságot, hogy betörjenek oda.

Ahogy az 1. számú verem végénél az első katona áttöri a falat, földszagot érez, és megpillantja a...

Nem pillant meg semmit, mivel koromsötét van. Ott áll, fölemeli a karját, és valami kemény, hideg formába ütközik. Mögötte törleszkedik a következő sírrabló, aki igyekszik még több földet eltávolítani a nyílásból, s halvány fény szüremlik át a lyukon. Adj egy fáklyát, mondja az első ember. Nem olajlámpáról van szó, hanem szurokba mártott szövetdarabról, mely nagy, fényes lánggal ég. A lobogó fény megvilágítja az első sorban álló íjászok rózsaszín ábrázatát és színes köpönyegét. Mögöttük, a barlangjáratokban

katonák sorakoznak a sötétben. És, ahogy a betörőknek előre megmondták, mindegyik katona legalább egy fegyvert tart a kezében, talán kettőt is. Talált kincs a katonáknak.

Újabb tolvajok csusszannak le a lyukon, újabb fáklyák lobogó lángjai vetnek táncoló árnyakat a barlangfalakra és az agyagkatonákra. De a szobroktól alig lehet moccanni. Egyre többen taszigálják egymást odalent, fegyvereket ragadnak, adogatják egymásnak az agyagszobrok vállalai fölött, a kijáratú akna felé, s küldik fel a szabadba.

Eluralkodik a káosz: nem könnyű úgy kincsre vadászni, hogy közben égő fáklya van az ember kezében, ezért a behatók egymásnak adogatják a fáklyákat, talán a törött szobrok üregeibe is betámasztanak egy-egy égő szurkos szövetet.

A fegyverek zöme ott maradt, amiből arra kell következtetnünk, hogy valami félbeszakította az akciójukat.

Legvalószínűbb, hogy a tűz lehetett az. Nem nehéz elképzelni, ahogy kipattan egy szikra, vagy a cserépdarabok között valami szövetdarab lángra kap, meggyullad egy fagerenda, vagy egy fából készült harci szekér. A tűzhöz két elem mindenestre adott volt: gyúlékony anyag és tűzforrás. A lángok egy fagerendát nyaldosnak. Másodperceken belül elszabadul a pokol.

Ahhoz, hogy megértsük, mi történhetett ezután, kénytelen vagyok megismertetni az olvasót egy rendkívül kicsiny, de gyorsan fejlődő szakterülettel, amely az archeológiát és a tűzvédelmi technológiát kapcsolja össze. A régészek eddig többnyire magától értetődőnek tekintették a tűz tényét egy régi struktúrában, anélkül, hogy vizsgálták volna a tűz keletkezésének okait, beleértve az öngyulladást vagy a „rituális rombolást”. E misztikus terület kis létszámú szakértői csoportja azt állítja, hogy „a tűz okait vizsgáló szakemberek és az archeológusok hivatalos

és folyamatos együttműködése újszerű dolog”.⁴³ A terrakotta hadsereggel kapcsolatban viszont egyelőre várat magára egy ilyen együttműködés. Kezdetnek azonban talán megteszi, hogy Joe Lally régésztől kérek segítséget, aki az új-mexikói Albuquerque-ben, az Egyesült Államok Belügyminisztériumának Földgazdálkodási Hivatalánál dolgozik. Érdeklődik az ősi épületekben keletkezett tüzek magyarázatai iránt, és jól ismeri a fosztogatásos bűncselekményeket. - Sok fosztogatás történik itt, Új-Mexikóban. Az a tapasztalatom, hogy a tolvajok általában ügyesebben és hamarabb rátalálnak az értékes tárgyra, mint maguk a régészek.

A szakember a CFSAT nevű számítógépes program segítségével szokta modellezni a helyszínt, így most betáplálja gépébe a terrakotta hadsereggel kapcsolatos adatokat is: a rendelkezésre álló anyagokat, a szellőzőként szolgáló bejárati nyílás méretét, a folyosók hosszát, magasságát. Ez alapján az alábbi következtetésre jut:

Mivel a szelőzés teljes egészében az alsó traktusból történt, s a felső résznek nem volt szellőzőnyílása, ezért a hő és a füst nem tudott eltávozni, vagyis felülről lefelé minden járatot megtöltött, függetlenül attól, hogy hol égett a tűz. A legnagyobb gondot tehát nem a forráság jelentette; a hőt elnyelték a falak, tízszer nagyobb hőmennyiséget véve föl, mint amennyi a fosztogatók által vágott aknán keresztül távozott. A füst azonban másodpercenként hét köbméteres sebességgel töltötte meg a folyosókat. Egy közepes nagyságú tűz 3,8 perc alatti menekülést engedélyezett a föld alatti építmény bármely részéből. Ezt az időt némileg növelhette, ha a bent levők kúszva, tehát nem a folyosók füsttel telt felső részében lélegezve menekültek.

Tehát a füst az, amely magyarázat mindenre. Ezért maradt oly sok fegyver a veremben, ahogy ennek köszönhető, hogy az archeológusok olyan sokat tudhatnak róluk.

A füst gyorsan terjedt a folyosókon, és elérte a sarkokat is, ahol az íjászok álltak három sorban. Kétségbeesett kiáltások hallatszottak, a behatolók fejveszetten rohantak az akna felé, még több harcost és lovat taposva le. Csak pár percük volt a menekülésre, s egyszerre csak egy ember tudott kimászni a szűk nyíláson. Túl sokan nem lehettek odalent - harmincan-negyvenen talán, tíz másodpercet számolva arra, hogy egy-egy ember kimásson -, ugyanis mind kijutottak. Yuan és munkatársai nem találtak elszenesedett csontvázakat odalent.

De van valami furcsaság a tűz körül. Tartósnak ígérkezik, lobogva terjed, belekap egy harci szekérbe, de még a mennyezetbe is. Ám ahhoz, hogy hosszabb ideig égjen, a két alapelem - a gyúlékony anyag és a tűzforrás - mellett szüksége van egy harmadikra is: oxigénre. A veremben nincs elegendő oxigén, és a szűk résen sem jön be elegendő ahhoz, hogy a lángokat táplálja. Talán valami okos embernek eszébe juthatott, hogy betömje a lyukat, mondván, hogy a tűz így elalszik, és pár nappal később visszatérhetnek.

A lángok mindenestre kialudtak.

Ma azonban már tudjuk, hogy a tűz elpusztította a vermet. Lángok tehát nincsenek, „csak” pusztító tűz? Hogyan lehetséges ez?

E-maileket váltok evvel-avval, s két lehetőség körvonalazódik. Az egyik lehetséges magyarázat az „öngyulladás”, amelyet mindenki ismer, aki tapasztalta már, milyen egy halom lekaszált fű belseje. Néhány óra elteltével a kazal felmelegszik legbelül, egy-két napon belül füstölni kezd, s pár nap múltán, ha szétkotrod, hamut találsz benne. Az öngyulladás elég gyakori jelenség a természetben. Jim Quintiére amerikai szakértőtől, aki számos elföldelt fás növényt tanulmányozott a spontán égés szempontjából, kaptam a következő pár sort:

Úgy vélem, a föld alatti bambusz nedvességképző baktériumkultúrája először hőt termel a baktériumból, majd a bambusz oxidációja révén kémiai hő fejlődik. Ez pedig spontán öngyulladásra vezethet. Az így keletkező tűz valószínűleg inkább izzás, de előfordulhat, hogy lángok is fölcsapnak. Láttam már ilyen esetet. A tűz napokon át izzott a föld alatt. Amikor a föld alatti parazsat később aszfalttal fedték le, hogy az oxigén-utánpótlást meggátolják, a hőmérések továbbra is égést jeleztek.

Egy másik modell a szénrétegtűz, mely ugyancsak megér egy rövid kitérőt. Ez általában bányatűzzel kezdődik, és föld alatt, kiaknázatlan széntelepek mentén terjed, de természetes úton is keletkezhet, bozóttüzekkel, vagy villám okozta tűzzel. Az Egyesült Államokban százával égnek ilyen tüzek, a szénben gazdag Pennsylvaniában például legalább harmincnyolcra tudunk, köztük arról a nevezetes tűzről, amely az egykor virágzó Centralia városa alatt száz méterrel parázslék immáron fél évszázada, és a számítások szerint még kétszázötven évig fog izzani, mire a tüzelőanyag-készlet kimerül. Kína és India szénben gazdag és széntől függő területein ezerszámra lobbannak ilyen tüzek, amelyek mintegy egy százalékkal növelik a föld karbonkibocsátását. Tudósok becslése szerint Ausztrália égő hegye, a Burning Mountain a legrégebb ismert széntűz, immár hatezer éve parázslék. Ezek a tüzek szennyezik a Földet, az embert és a légkört, ám teljesen tehetetlenek vagyunk velük szemben.

A terrakotta hadsereg vermenek tetőszerkezete aligha okozott ilyen jellegű tüzet. De a parázslás éppenséggel eredhetett innen. A forgatókönyv tehát így folytatódik: a lángok kihunynak, a verem újra sötét, füst terjeng a folyosókon. A tűz azonban befészkelte magát a tetőbe, ahol a szigetelő gyékényfonat gyújtósként viselkedik, és a földtakaró fedőréteget képez a tűzhöz. Az aknán és a föllazított földön keresztül jut be némi oxigén, elegendő ahhoz, hogy a

parázslást fenntartsa. Pár hónap alatt a lassú égés felemészti a gerendákat. Egy idő után néhány elszenesedett fagerenda leszakad, s összetör egy-két harcost. Néhol a föld is beomlik.

És ez így megy éveken át. A gerendák addig parázslanak, míg össze nem roppannak, szétzúzzák az agyagharcosokat, a harci szekerek és a számszeríjak vagy elhamvadnak, vagy - nagy néha - a beomló föld megvédi őket, a föld egyre inkább besüpped, az eső az évszázadok alatt ráhordja a talajt, míg végül semmi nyoma nem marad annak, amit a föld mélye rejt. Az idegen katonák odébbállnak, a helyiek csak a sírhalomra emlékeznek, de elfeledkeznek az agyagharcosokról. Gyümölcsösök és szántóföldek váltják egymást kétezeregyszáznyolcvan éven át, mígnem a Yang fivérek ásója belekoppán a tűzégette föld páncéljába.

III. RÉSZ

A nyolcadik csoda

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Hatezer szereplő egy szerep nyomában

Majdnem semmi nem lett az egészből. 1974 májusát írjuk. A Yang fivérek Zhao Kangmin helyi muzeológus és főnöke nyomására otthagyják a kútjukat. Zhao belemerült az első harcos rekonstruálásába. Láthatóan csodálatos leletekről van szó - a szobortöredékek, a bronz nyílhegyek, a számszeríjkioldó, a téglák... és mindez hamarosan kiegészül majd a három térdeplő szolgálival is. Azt azonban még senki nem sejtí, hogy amikor a Yang fivérek áttörték a kemény földréteget, valójában az évszázad legnagyobb

régészeti leletére bukkantak. Mindez akár rejtve is maradhatott volna. Zhao - emlékezzünk rá - nem mert jelentést készíteni, mert félt, hogy megint ráront a Kulturális Forradalom gépezete; tartott tőle, hogy megint felbukkannak a Vörös Gárda sihederjei, és mint a feudalizmus újjáélesztőjét, ismét töredelmes önvallomásra kényszerítik.

Valójában a Kulturális Forradalom örültsége öt éve lecsillapodott már. A kis, vörös Mao-könyveiket lobogtató suhancoknak leáldozott. Diákok milliói térhettek vissza az isten háta mögött végzett kényszermunkából, ahová nevelő cézzattal vitték el őket. Egyetemek, iskolák nyitották meg újra kapuikat. A hadsereg keretei állandósultak, főként az ország nyugati és északkeleti határán fölerősödött szovjet veszély miatt. Kína újból bekapcsolódott a világ vérkeringésébe.

A csúcson azonban megsokszorozódott a feszültség. A nyolcvanéves Mao fizikai állapota egyre romlott, motorikus idegbántalmakat állapítottak meg nála, amelynek következtében fokozatosan le is bénulhat, de nem árulták el neki. Közben szürke hályog keletkezett a szemén, amitől majdnem megvakult, de a következő évben megoperálták. Mindennek ellenére, vagy talán éppen a betegségek miatt, még féltékenyebbé vált lehetséges riválisaira. Kijelölt utódja, Lin Biao, tudva, hogy napjai meg vannak számlálva, 1971-ben elmenekült az országból, még hozzá oly sietve, hogy még a repülőgépét sem tankolták föl teljesen. A gép Mongólia fölött lezuhant, Lin Biao életét vesztette. Amikor Mao megtudta, hogy Lin fia merényletet tervezett ellene, újabb tisztogatásokat hajtott végre a hadseregben. Az ügy, amely a még megmaradt forradalmi szenvedélyt is kioltani látszott, alaposan kiábrándította Mao követőit. Két fő hatalmi csoport szerveződött. Az országot Zhou Enlai miniszterelnök irányította, ugyanakkor Mao felesége, Jiang Qing és három társa - a Négyek Bandája, ahogy Mao nevezte őket - megpróbálta fenntartani Mao radikalizmusát, hadjáratot indítva

Zhou megbuktatására. 1973 végén Mao ismét Zhou és véencei oldalára billentette a mérleg nyelvét azzal, hogy visszahozta a hatalomba az alacsony termetű, tetterős vezetőt, Deng Xiao-pinget. A hatalomért tehát két csoportosulás versengett: egyfelől a Négyek Bandája, Zhou és Deng a másik oldalról. A pekingi hatalmi torzsalkodásokról az országban kevesen tudtak, s e kevesek közé nyilvánvalóan nem tartozott egy olyan múzeumi kishivatalnok, mint Zhao Kangmin. Ám az összefüggések mégis döntőnek bizonyultak a helyreállítás alatt álló harcos, a még fel nem fedezett hadsereg és az egész sírkomplexum sorsát illetően.

A hatalmi küzdelemhez hozzáadódott egy meglehetősen különös történelmi visszhang. Ahogyan annak idején Sima Qian oly módon kritizálta saját uralkodóját, Wut, hogy az Első Császár túlkapásairól írt, úgy hivatkozott Mao alatt az egymást bírálendő két oldal a legisták és a konfuciánusok közötti ősi vitára. Hirtelen és különös módon - a külföldi megfigyelők nem kis meglepetésére - a Qin-birodalom került a politikai viták középpontjába. A konfuciánusokat Zhou Enlai és hívei alkották, ők lettek a legisták - a legbuzgóbb maoisták -, vagyis a Négyek Bandája célpontjai. Konfucius és követői voltak a reakciósook, a rabszolgatartó társadalom hívei; míg az Első Császár a feltörekvő és haladó földesúri osztály első számú jelképe lett. A hagyományos nézeteket a fejük tetejére állították. Konfuciust korábban nemességéért és bölcsességéért tisztelték, most szitkokat szórtak rá; az Első Császár, akit eddig zsarnoknak és tömeggyilkosnak tartottak, hirtelen a nemzet csodálattal övezett megalapítójává vált.

E magatartás gyökerei valójában mélyre nyúltak. Habár kései éveiben Mao kétségkívül saját személyes hatalmát féltette, fiatalabb korában a párt nevében küzdött a hatalomért. Szakasztott legista volt, egy machiavellista herceg, egy Shang Úr típusú „bölc uralkodó”, aki a törvényt a forradalmi szükségszerűség függvényében határozta meg. Magát és követőit „igaz nagy

emberekként” vagy „az igaz nagy emberként” látta (a kínaiban nem könnyű különbséget tenni egyes és többes szám között), ahogy ez az 1936-ban írt *Hó* című költeményéből is kiderül:

*Ez a föld oly gazdag szépségekben
Oly sok hősének jár a tisztelet.
De jaj! Qin Shi Huang és Han Wudi
Híján voltak irodalmi kegynek,
És Tang Taizong és Song Taizu lelke
Kevés lírát hordozott;*

*A mennyek büszke fia, Dzsingisz kán,
Csak sasok lenyilazásához értett.
Ők mind letűntek, s a múltba vesztek!
Mert igaz nagy emberek [vagy: az igaz nagy ember]
Illenek csak [vagy: illik] a korhoz.*

Természetesen ő maga volt ez a nagy ember, költőnek és hódítónak is kiemelkedőbb, mint valamennyi, rég halott uralkodó, különös tekintettel az Első Császárra, Qin Shi Huang-ra. Ahogy a császár, úgy Mao is megreformálta a kínai írást; bevezette a ma használatos, egyszerűsített jeleket. És az Első Császárhoz hasonlóan ő is rendkívül kegyetlen volt, sőt e tekintetben olykor túltett nagy elődjén. A VIII. pártkongresszus második ülésén, 1958. május 8-án Mao így élcelődött:

Milyen nagy is volt valójában az Első Császár? Hiszen ő csak négyszázhatvan konfuciánus tudóst temetett el.⁴⁴ Mi viszont negyvenhatezer konfuciánus tudóst! [...] Ti, demokraták azzal vádoltok minket, hogy olyanok vagyunk, mint az Első Császár. Tévedtek! Százszorosa rosszabbak vagyunk nála! Igen, a vádat elismerjük, diktátorok vagyunk, akárcsak ő. De rögtön hozzá kell

*tenünk: nekünk ez sem elég!*⁴⁵

Egy másik költeményében Mao a kiváló tudóssal, Guo Moruóval vitatkozik, aki az Első Császárt a rabszolgatartás miatt bírálta:

*Kérem, Uram, ne gyalázza az Első Császárt,
A könyvégetést nem ártana újból megfontolni,
A mi ősi sárkányunk bár halott, ám lelke él,
Míg Konfucius, bármilyen hírneves, badarságokat beszélt.*

Mao megvetette a konfuciánus óhit híg jótékonyágát, mely szerinte hátráltatta, hogy az országot és a szomszédos népeket kézben tartó, erős államot hozzanak létre. Új Első Császár kívánt lenni, s ugyanazokkal az eszközökkel akarta kézben tartani a hagyományosan kínai fennhatóság alatt álló valamennyi területet. A marxista ideológia kapóra jött neki, hiszen ez az eszmerendszer támogatta, hogy a hatalmi monopóliumot egy - az ő irányítása alatt álló - képzett elit révén tarthassa fenn. Ezzel igazolta mindazon népek önrendelkezési jogának megtagadását, amelyek sorsa szerinte Kína kezébe volt letéve - a tibetiekét, az ujugurokét és a mongolokét. Az elveszett területeket vissza kell szerezni, a korábbi alattvalókat újra be kell terelni a karámba! A katonai sikerek felszabadították Kínát, ahol immár a birodalom helyreállítása és a hatókör növelése volt a cél. Ezért avatkozott be Koreában, szállta meg Tibetet, emiatt ütközött össze a Szovjetunióval, egészen a háborús konfliktusig élezve a helyzetet, és ezért segített Vietnamnak.

Az új megközelítést híven tükrözi Hung Shih-Ti (Hong Shidi) Első Császárról írt életrajza.⁴⁶ Hong azt a marxista nézetet hangsúlyozza, miszerint a történelmet nem a nagy emberek, hanem a nagy történelmi erők irányítják, az egyes nagy emberek csupán megjelenítik ezeket az erőket. Nem az idézte elő a változást, hogy az

Első Császár „valami rendkívüli, veleszületett adottságokkal rendelkezett, sokkal inkább az, hogy ő volt a fő képviselője a felemelkedő földesúri osztálynak, [...] embertömegeket képviselt, akik sürgető szükségét érezték Kína egyesítésének.” Li Yuning, a könyv szerkesztője így ír erről:

Manapság [1975-ben] előrelátó uralkodónak ábrázolják [az Első Császárt], aki legyőzte a Kínát megosztó erőket, egyesítette a nemzetet, és megalapította az első központosított államot Kína történelmében. Különösen legista politikájáért kap dicséretet, „a jelen hangsúlyozásáért és a múlt megvetéséért” [maoista szlogen], és a konfuciánusok kigúnyolásáért. Az egyesített központi kormányzat létrehozásában szerzett érdemei, a mai álláspont szerint, igazolják erőszakos fellépését, különösen a „könyvégetést és a konfuciánus tudósok élve eltemetését”.

Teljesen világos a kép: Mao olyan, mint az Első Császár volt, az erőszak - ha a cél szentesíti - rendjén való, az egyesítés afféle forradalom, amelyben minden túlkapás megbocsátható.⁴⁷

Mindez megmagyarázza, miért is vádolta Jiang Qing és a másik három bandatag Lin Biaót és utódját, Zhou Enlait azzal, hogy áruló konfuciánusok, miért indítottak kampányt „Bíráld Lint, bíráld Konfuciust!” jelszóval, és miért azonosították Lin árulását Konfucius azon állítólagos kísérletével, hogy a történelem kerekét visszafelé forgatva fenntartsa a rabszolgaságot. Ahogy Yue Man írja részletes elemzésében, az Első Császárt „erőteljes forradalmárként, igazi tigrisként” ábrázolták, míg Konfuciust és követőit „korrupt, csörgősipkás ellenforradalmárokként”. Bármilyen, ami ezt az álláspontot támasztotta alá, kapóra jött.

Ebbe az ideológiai örvénylésbe kicsinyke kavicsként pottyant bele a távoli Shaanxiban felfedezett cseréptörmelékek híre. Nem volt túl sok esélye, hogy az információ egyáltalán eljut magasabb

körökbe. Ám úgy esett, hogy a Xinhua hivatalos hírügynökség Lin Anwen nevű újságírója éppen Lintongban töltötte szabadságát, s hallott a felfedezésről. Fölkereste Zhaót, aki röviden tájékoztatta őt. Pekingbe visszatérve az újságíró írt egy cikket a csupán szűk hivatalos körök számára készülő *Belügyek* című kiadványnak. Érdektelenül hosszú címet adott az anyagnak: *Agyagfigurákat ástak ki az Első Császár mauzóleuma közelében, Lintong megyében.* Ám ezután egy másik szerző, bizonyos Wang Yongan hozzáfűzött egy politikai kommentárt: „A harcosok felfedezése jelentős segítséget nyújthat az Első Császár korának megértéséhez, a legizmus és a konfucianizmus közötti küzdelem, továbbá a Qindinasztia politikai, gazdasági és katonai viszonyainak tanulmányozásához. (...) [A leletek] igen értékesek, mivel a Qindinasztia utáni katonákat mintázzák, akik eddig semmilyen történelmi dokumentumban nem bukkantak föl”. Ezután a szerző cselekvésre szólít fel:

Az aratás miatt a munkálatok leálltak. Lintong megyében egyes vezetők saját érdekeiket helyezték előtérbe, s ezért nem adtak jelentést a leletekről. A mauzóleum nemzeti kulturális örökség, a központi kormányzat védnöksége alatt áll, de nincs kellőképpen védve. A helyiek épp most ásták fel a mauzóleum területét, s a földet körülötte felszántották. Fémtárgyakat (bronz nyílhegyeket és számszerűkioldókat) ócskavasként kezeltek, és értékes cserépdarabokat hajigáltak félre.

Amikor a Négyek Bandájához került a cikk, azonnal meglátták benne a lehetőséget. Egy telefon Mao feleségétől, Jiang Qingtől a médiaügyekért felelős vezetőnek, Yao Wenyuához, s ez bőven elég volt az akció megindulásához. Yao felhívta az alelnököt, az egykor kegyvesztett Li Xianniant, aki ekkor pénzügyminiszter volt és miniszterelnök-helyettes. Ő az, akiből egyébként később államelnök

lett. Június 13-án Li alelnök összehívatta a Kulturális Ügyek és Kulturális Örökségek Nemzeti Irodájának vezetőit, s így szólt: - „Jiang Qing elvtársnő nagyon érdeklődik a felfedezés iránt. Kérem, konzultáljanak a Shaanxi Tartományi Kormányval, és vegyék rá őket, hogy haladéktalanul cselekedjenek.”

Xianban a tartományi vezetők hebegtek-habogtak: - Nem, nem fogalmunk sincs... Nem jött semmi hír Lintong-ból... A parasztok nem tudták mit találtak... de ígérjük, utánanézőnk.

Egy régész útnak indult Pekingből, hogy ellenőrizze a helyszínt, s találkozzék Zhaóval. - Elég udvarias volt - emlékezik Zhao. - „Az ön megyéje és személy szerint ön sokat tett az országért” - mondta.

Pár nappal később, és nagyjából két hónappal a Yang fivérek felfedezése után öt hivatalnok, köztük Zhao, húsz földművelő társaságában hozzálátott az ásások megtervezéséhez. A következő hónapban már a tényleges munka is elkezdődött.

- Húsz napot vett igénybe csak az, hogy felmérjük, milyen széles a verem - mondja Zhao. Az általa tervezett múzeum előcsarnokában ülünk, ahol Zhao szemlátomást még ma is nagy tiszteletnek örvend. - A parasztok által ásott kúttól indultunk, minden irányba. Délre nem volt semmi, de nyugati irányban találtunk egy falat. Felfedeztük, hogy a fal közvetlenül a verem délkeleti sarkánál található. (Ma is látható a hely, ha valaki leereszkedik a verembe). Lassan haladtunk, hiszen pusztá kézzel dolgoztunk. Követtük a falakat, hogy megtaláljuk a szegélyeket, és addig fúrtunk le, amíg téglára bukkantunk. Fogalmunk sem volt, mit rejt a föld mélye. Nyílásokat vájva lassan elénk tárultak a lelet méretei. Fogalmat alkothattunk a harcosok közötti terekről, rendelkezésünkre álltak a verem méretei, és így kiszámíthattuk, hány harcos lehet odalent.

- Az is kiderült már ekkor, hogy ezek Qin-harcosok?

- Azoknak kellett lenniük, mivel a téglák Qin-koriak voltak, és a katonák e téglákon álltak. Csakis az Első Császár parancsára

kerülhettek oda. Én voltam az első ember, aki Qin-harcosoknak nevezte őket - mondja Zhao, és ennél a pontnál szünetet tart, hogy lássa, felfogtam-e a szavai súlyát. - Én adtam nekik először ezt a nevet. Előtte ugyanis figurák voltak, nem harcosok. *Qin-harcosok!* - bólint Zhao, mintegy saját magának, s elmerül az emlékeiben. - Azután leutazott Gu Mu (a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja). Ő volt az illetékes az 1. számú verem építése ügyében. Ő is azzal kezdte, hogy nagy tettet hajtottam végre. Mire azt feleltem: a földművesek érdeme. Erre ő azt mondta: nem így van; az igaz, hogy ők találtak rá, de nem tudták, hogy mit találtak. Maga volt az első, aki felismerte a lelet jelentőségét.

Ha a terrakotta hadsereg mai nemzetközi hírnevére gondolunk, elég különösnek vélhetjük, hogy abban az időben valójában senki nem ismerte föl a felfedezés jelentőségét. Persze, ne felejtsük el, akkor még csak egyszeri - noha kétségkívül nagy kiterjedésű - leletegyüttesnek tartották. Bárhogy is legyen, az mindenestre nyilvánvaló volt, hogy valamifajta védelemről gondoskodni kell, mégpedig minél hamarabb. Egy helyi építész bízta meg a feladattal, Li Naifut, aki ma a Xiani Építészeti és Műszaki Egyetemen tanít, egy csupa üveg és beton épülettömbben, mely látványra alig különböztethető meg az oktatási intézményekkel igencsak jól ellátott város negyvenöt másik felsőoktatási intézményétől. Li szeme kissé megromlott a sokévi egyetemi munkától és a tervrajzok fölött görnyedéstől. Találkozásunkkor felidézi az első - ma már kissé naivnak ható - elképzeléseket:

- Kezdetben arra gondoltunk, hogy legfeljebb egy épületre lesz szükségünk, ahol elhelyezhetjük a védelemért felelős katonákat és a szakértőket. Turistákra egyáltalán nem számítottunk. - De nem számítottak külföldi érdeklődésre sem, hiszen Mao ekkor még élt, és Kína többnyire bambuszfüggöny mögé zárva élte életét. - Fogadóterületre, adminisztrátorokra se gondoltunk. Eszünkbe se

jutott, hogy parkolóra lehet szükségünk, irodákra, mosdókra. És alig volt pénzünk. Mindössze négymillió jüant kaptunk (kb. százmillió forint).

Mint tudja, a verem hatvan méter széles. Ezért úgy számoltuk, hogy egy nagyjából hetven méter széles épületre van szükségünk, egészen pontosan hetvenkét méter szélesre. Ebből a pénzből, gondoltuk, egy egyszerű boltozatot tudunk építeni. Ez látszott a legegyszerűbb és legolcsóbb megoldásnak. Még ezt is elég nagyszabású tervnek véltük, hiszen abban az időben nem sok olyan építmény volt az országban, amely hetvenkét méteren ívelt volna át. A környező területet nem kellett számításba vennünk, hiszen csak egy egyszerű veremről volt szó, s körülötte szántóföldekről. Szóval egy hatalmas üvegházat képzeltünk el.

(Nekem történetesen egy Viktória-korabeli vasútállomás jut róla eszembe, ahol a felsorakozott katonák egy szellem-vonatra várnak, hogy elszállítsa őket a csatamezőre.)

1976-ban fejezték be az építményt, valamivel több mint egy évig dolgoztak rajta. Aztán két újabb vermet fedeztek fel, a 2-es és 3-as számút, az „üvegház” mellett. 1978. május elsején kezdődtek meg az ásatások, és négy éven át tartottak. Egy ötvenfős csoport dolgozott a hétrétegnyi föld, homok kavics és iszap eltávolításán még mielőtt a tető összeroskadt volna, mivel a víz beszivárgott. A rétegek hullámosan fedték a tizenkét falat és a tizenegy folyosót. Minden egyes cserépdarabot valamennyi sérült harcosnál - több mint kétszáz ilyen volt - nyilvántartásba vettek, majd a csoport elkezdte rekonstruálni a szobrokat, olyan különleges ragasztóanyagot használva, hogy a visszaillesztett darabokat szükség esetén le lehessen szedni. Némi segítséget jelentett, hogy a letört részek a harcosok közelében feküdtek, de a munka így is egy teljes évig tartott.

Az ásatás a Yang fivérek kútjánál kezdődött, és északi illetve

nyugati irányba haladt. Dönteni kellett azonban, hogy meddig ássanak. Négy év után a munka lelassult. A verem egyötödét tárták fel, több mint ezer harcost szabadítottak ki a föld fogságából, valamint nyolc kétkerekű harci szekeret, harminckét lovat, több száz fegyvert és több ezer nyílhegyet. Egy másik szakaszt részlegesen felnyitottak, s az utolsó továbbra is föld alatt volt.

Amikor a múzeumot 1979. október 1-jén megnyitották, az 1. számú veremben még bőszen dolgoztak, s közben megkezdődtek a munkálatok a 2-es és 3-as számú veremben is, úgyhogy teljes zűrzavar uralkodott. Volt már egy kis autóparkoló és egy jegyárúsító bódé (fillérékért árulták a jegyeket), de a látogatóknak gazos, iszapos területen kellett áthatolniuk az épületig, ahol nem volt vécé, sem fogadócsarnok, sem kávézó. Ennek ellenére naponta legalább harmincezer ember jött el; ünnepekkor, például május elsején, ötvenezeren is ellátogattak. - Mást se lehetett látni, csak embertömeget. Ezerszám voltak olyanok, akik a leletek hírét hallva eljöttek, aztán meglátták a tömeget, és visszafordultak, anélkül hogy a katonákat megnézték volna.

- Újra neki kellett rugaszkodnunk - folytatja Li. - Most már valamivel több pénzünk volt, 5,81 millió jüan (kb. százötvenmillió forint). 1986-ban megkezdődött egy újabb munkafázis. Most már tisztában voltunk azzal, hogy a múzeumnak egyfajta szimbólummá kell válnia. Tehát valami egészen különlegeset kell építenünk. Egy szokványos épületet nem nehéz megtervezni, de egy *különleges* épületet annál inkább. Arra is gondoltunk, hogy a harcosokat arannyal kéne befedni. Az aranyhoz azonban különleges háttér kell, így merült fel a selyemborítás ötlete. Az arany kiemeli az értéket, s ez nyilván még több embert vonz majd, így hát megkétszerezhetjük a bevételt - ebből indultunk ki.

A következő nyolc évben folytatódott az építkezés, és 1989-ben megnyitották a 3. számú vermet, majd pedig 1994-ben a nagyobbikat, a 2-es számút. Linek most már volt ideje és

támogatottsága ahhoz, hogy megfelelő épületeket tervezzen; a tömbös szerkezetet a Qin-stílus ihlette, akárcsak a borstartószerű tornyokat és a fekete zsindelet - nem mintha a Qin-korszakban kőből építkeztek volna. Ezúttal már mosdók, tűzvédelmi hálózat, fogadócsarnok és a harcosokat védő biztonsági rendszer is kiegészítette a komplexumot. - De még mindig követtünk el hibákat - magyarázza Li. - A látogatókról gondoskodtunk ugyan, de arról megfeledkeztünk, hogy a munkálatok folyamatosságát biztosítsuk. Nem építettünk járatokat a további ásatásokhoz a kitermelt föld eltávolítására. Szóval továbbra is nagy volt a fejetlenség.

Amit ma látunk, az már nemcsak három egyszerű épület a három verem fölött, hanem egy többfunkciójú kiállítási csarnok. A jól láthatóan kiállított leletek mellett szolgáltató helyiségek, éttermek, egy információs központ, könyves standok, filmvászon, a harcosok másolatai, valamint eladásra kínált giccsek sokasága szolgálja a turistákat - vagyis minden unalmas, de fontos tartozék jelen van, amely a helyet modern múzeummá és kiállítási helyé teszi. Az út mentén az 1. számú veremhez megfelelő bejáratot kellett kialakítani.

Ez a verem a múzeum szívében helyezkedik el. Annak idején a hatékonyság, a gazdaságosság és a jól szervezett munka csodája volt, manapság azonban, ahogy telnek az évek, egyre inkább egy régi vasútállomásra, semmint modern múzeumra emlékeztet. Se fűtés, se légkondicionálás. A látogatók télen fáznak, nyáron a hőségtől szenvednek. És, ahogy a szakemberek jól tudják: a harcosok is szenvednek; maradék színeik kifakulnak, s agyagfelületüket egyre jobban belepi a mikroszkopikus televény.

A hely fokozatosan támadt föl és fejlődött ki, mint egy kert, miközben az új és előre nem látható igényekhez igyekezett alkalmazkodni. Igen, Li egyetért: építészeti stílusuk keveréke ez, a stílusok ugyanis változtak.

- Olyan ez, mint egy körkép a XX. századi kínai építészetéről - mondom.

- Igen, olyan - hagyja jóvá Li elgondolkodva. - De úgy érzem, talán mégis sikerült tennem valamit a jövőért és a harcosokért. És erre büszke vagyok.

Kétségkívül érezhető itt valamiféle nagyszerű szellem, ám ez nem az épületekből sugárzik. Maga a hely árasztja ezt, már a parkolótól. A sugalmazás természetesen nem a parkolóból jön, még akkor sem, ha a teret az Első Császár hatalmas szobra uralja. („A teamnek semmi köze ehhez! A helyi kormányzat műve!”) A tájban rejlik az emelkedettség; a Li-hegyben, a környező hegycsúcsokban, a déli szegletnél végighullámzó heglánc ritmusában. És a kanyargós kaptatóban, amely mintha fenséges valami felé közeledne. Li bólint, amikor mindezt kimondom: - Igen, a kanyargós út azt a célt szolgálja, hogy az ember, ahogy közelít, ráhangolódhasson arra, amit látni fog.

A valódi zsenialitás azonban valami olyasmiben rejlik, amit eddig senki nem emelt ki. Hosszú és lassú hegymászás után fenyőültetvényre érsz - csodás erdő alakul itt néhány éven belül, hisz hatezer fát ültettek el a területen - egyet-egyét harcosonként, az 1. számú verem állományát alapul véve -, és ez a szám becslésem szerint hamarosan nyolcezerre emelkedik, majd idővel egy *wannyi* fát fog kitenni. Aztán jön a jegyszedő kapu. Majd végül a köztér, úgy érzed, lenyűgöz a hatalmas tér, vagy talán a szépen ápolt virágágyás, vagy a sok szép épület. Ezek fontos részletek, de ami valójában ráirányítja a figyelmet, az valami olyasmi, amit talán észre sem veszel: mindezt csodás keret övezi, nem fizikailag, hanem a színek által. A tér, a lépcsősor, az épületek mind halványszürkébe öltöztetve, de más színárnyalatok is fellelhetők bennük, s ezek úgy funkcionálnak, mint zenekarban a harmonikus felsőhangok, melyek elmélyítik a vonósokat. És ez az, ami a stílusok feloldatlan keverékét

végül egységbe olvasztja.

*

Li szóba hozza a biztonságot. Mint minden híres objektum, a terrakotta hadsereg is vonzza a nemkívánatos érdeklődőket. Jüanmilliókat költenek rá, embermilliók özönlenek ide, hogy láthassák a harcosokat, s ebből egyesek arra a következtetésre jutnak, hogy pénzben kifejezhető értékük van, tehát érdemes ellopni azokat. A kínaiak kezdetben becsületesek voltak, és tisztelték a tekintélyt. Amikor a komplexumot 1979-ben megnyitották, még semmiféle biztonsági rendszer nem működött a helyszínen, s egy ideig nem is volt ennek jelentősége.

De változnak az idők. 1985-ben egy huszonegy éves munkanélküli fiatalember, bizonyos Wang Yengdi két barátjával - egyikük a múzeumban dolgozott - tanakodni kezdett. Elhatározták, hogy meggazdagodnak. Wang ellop egy fejet, amiért kap hetvenezer jüant (kb. egymillió-hétszázezer forint), amit aztán Hongkongban értékesítenek egymillió jüanért (a bíróságon később így hangzott el). A múzeumi cimborá „leadja a drótot”, Wang pedig zárás után elrejtőzik a restauráció területén. Az ajtó nyitva marad, odabent Wang leemel egy tábornoki fejet, s megy minden, mint a karikacsapás. Csakhogy a múzeumban észrevették, hogy hiányzik egy fej, s megindult a nyomozás. A múzeumi fiú feladta két cimboráját, házkutatás következett, s a bűnsegéd lakásán megtalálták a hiányzó fejet. *Sőt, két másikat is, amelyekről eddig azt sem tudták, hogy eltűntek.* Első ízben ekkor gondolkodott el a múzeum vezetése azon, hogy valamit tenni kellene a biztonságért. De a lényeg csak most jön. A két bűnsegédet életfogytiglani börtönre, Wangot pedig golyó általi halálra ítélték. Az ítéletet végrehajtották.

Létrehozták a biztonsági rendszert, amely hamarosan igazolta is

létjogosultságát, egy olyan kaland kapcsán, mely a szerelmet és a szimpla, de mély ostobaságot példásan ötvözi. Egyszer volt, hol nem volt - egészen pontosan 1993-ban -, volt egyszer egy huszonegy éves szegény tibeti fiú. Hát ez a Huan kétségbeesett szerelemben sínylődött. Kétségbeesését az okozta, hogy a lány szülei csak azzal a feltétellel járultak hozzá a házassághoz, ha Huan hoz háromezer jüant (hetvennégyezer forintot). Az összeg elérhetetlennek tűnt a fiú számára. Ám úgy hallotta, hogy Xianban álláshoz juthat, s miközben munka után kajtatott, tett egy kitérőt a terrakotta hadsereghez. Az egyik idegenvezető, eltúlozva a fenti történetet, azzal ejtette ámulatba hallgatóságát, hogy „A szobrok értéke felbecsülhetetlen. Tíz ilyen szobor árából az egész Egyesült Államokat meg lehetne vásárolni! Pár évvel ezelőtt egy fiatalember ellopott egy tábornoki fejet, és egymillió jüant kaphatott volna érte Hongkongban.” Több se kellett Huannak, máris meglódult a fantáziája. Ekkora kincs egy csapásra megoldaná a gondjait: készpénzt, házasságot, mindent, amiről álmodozott. 1994. január 5-én Huan elrejtőzött a múzeum hátsó traktusában. Sikerült kinyitnia az 1. számú verem egyik magasan fekvő ablakát. Aztán elrejtőzött egy szénabálában, s megvárta, amíg leszáll az est. Ekkor bemászott az ablakon. Egyenesen a verem hátsó részébe ment, ahol befejezetlen szobrok sorakoztak. Felkapta az egyik harcos fejét, s megpróbált ugyanazon az útvonalon kijutni. De agyagfejjel a kézben nem könnyű dolog ám falat mászni, arról pedig fogalma sem volt, hogy minden mozdulatát biztonsági kamerák figyelik. Három percen belül az összes kijáratot lezárták, s az őrség egyszeriben ott volt a nyakán. Mivel a fejet nem lopta ki az épületből, „megúsza” egy életfogytiglanival.

Azóta komolyabb problémák nem adódtak, egyetlen „komolytalan” ügy azonban mégiscsak felborzolta a kedélyeket. 2006-ban egy huszonhat éves német diák, bizonyos Pablo Wendel a stuttgarti Művészeti Akadémiáról rövid tanulmányútra jött Hangzhouba, a Nemzeti Szépművészeti Akadémiára. Előadó-

művészetet tanult, noha nem tudom egészen pontosan a megnevezését annak a tevékenységnek - talán a pantomim áll hozzá a legközelebb -, amellyel alighanem valamennyien találkoztunk már turistahelyeken, ódon városközpontokban, ahol fém- vagy kőszobornak álcázott hús-vér alakok riogatják apró mozdulataikkal a látnivalókba belefeledkezett járókelőket. Wendelt lenyűgözte az Első Császárt védő agyagkatonaság ötlete, s hamar megfogant benne a gondolat: ő bizony beállna közéjük örködni. Merész elképzelés volt, Kínában ugyanis nem feltétlenül bölcs dolog ujjat húzni a hatóságokkal, hisz könnyen rács mögött találja magát az ember.

Három hónapig készült rá: bajuszt növesztett, iszapban megmártott és kikeményített hosszú inget öltött magára, papírmásé fejfedőt készített, és odarendelt egy filmes stábot, hogy vegyék fel az eseményt. Elvegyült a tömegben az 1. számú veremben, majd egy óvatlan pillanatban besurrant a másodlagos verembe, ahol mintegy ötven harcos silbakolt. Kiszúrt magának egy részt a sorfalban, és pár másodperc leforgása alatt elfoglalta helyét. Vagyis szabályosan kővé dermedt. Egy biztonsági őr a zártláncú tévéhálózat képernyőjén észrevette ugyan a furcsa mozgást, de aztán nem látott semmi gyanúsat. Százával tolongtak a turisták, kattogtak a fényképezőgépek. A féltucatnyi biztonsági ember azonban ekkor már akcióba lépett: keresték az illetéktelen behatolót. - Bárhogy erőltetem a szemem, nem láttam őt, mert pontosan olyan volt, mint a valódi szobrok - mondta utóbb a biztonsági főnök, Jiang Bo. Wendelnek azonban időközben inába szállt a bátorsága, mert a feszültség egyre nőtt körülötte: a szimatoló őrök, a fényképező-kattogató tömeg, a diszkrétén lesben álló saját forgatócsoport, s közben az emberpróbáló feladat, hogy moccanatlanul maradjon, s még csak ne is pislogjon. Pár perc múltán megtalálták. Udvariasan távozásra szólították fel. Nem reagált. Wendel nem beszél kínaiul, de az adott körülmények között ennek túl nagy jelentősége nem volt. Ahogy nekem fogalmazott: „Az előadás idejére szoborrá változtam,

így természetesen nem beszélhettem, és nem mozoghattam.”

Jiang Bo megemelte a hangját. Semmi válasz. Újabb percek teltek el, majd hat biztonsági őr könyökénél fogva megragadta Wendelt, és kiemelte a sorból. Wendel nem esett ki a szerepéből, és mint egy igazi szobor, felborult. Végül kitalicskázták őt - „mint egy kidőlt fát”, ahogy ő maga mondja - hogy kérdőre vonják, tört angolsággal. (Az események néhány fotója megtalálható a világhálón.) Addigra az őrök rájöttek, hogy a fickó nem jelent veszélyt - épp ellenkezőleg! -, és alig tudták visszafojtani nevetésüket, miközben lehántották róla az iszapos gúnyát. Wendel maga se akarta elhinni, mekkora szerencséje volt. Megúsza egy szigorú dorgálással, már amennyi szigort Jiang Bo tanúsítani tudott egy olyan művészemberrel szemben, aki nyilvánvalóan halálosan komolyan veszi saját művészetét. Hat órával később Wendel már úton volt vissza Hangzhouba, kölcsönruhában, hatalmas nyilvánosság kíséretében, hiszen pillanatok alatt világgá röppent az eset híre, s hozzá a körítés, hogy a kínai hatóságok milyen meglepő udvariasságot és rugalmasságot tanúsítottak. Ezúttal legalábbis. Egy külföldivel!

A Kínában feltámadt szenvedélyes érdeklődés hamar áterjedt a tengeren túlra. Peking hivatalos támogatásával a terrakotta hadsereg nagy idegenforgalmi üzletté, s egyúttal a Kínába látogató főméltóságok kötelező célpontjává vált. Tucatjával, majd százával jöttek a különféle delegációk, de túl sok értéket nem adtak hozzá a harcosokhoz, és különösebben fontos dolgokat se tudtak mondani. De nem is ez volt a lényeg. Inkább az, hogy a tiszteletre méltó látogatók fejet hajtsanak az egyesült és erős Kína szimbóluma előtt. Két látogatás hagyott mélyebb nyomot, az első azért, mert a vendég sztár mivolta versenyre kelhetett a harcosok népszerűségével, a második pedig azért, mert ő valóban hozzátett valamit a múzeum ragyogásához.

Az első emlékezetes látogatás nem az angol királynőhöz, nem

Putyinhoz vagy Reagenhez (1984, az idegenvezetők azóta is szívesen mesélik az amerikai turistáknak, hogy távozóban Reagen hogyan fordult vissza a hadsereghez, és vezényelt oszoljt), és nem is Nixonhoz (1985) fűződött. Az első számú sztár Bill Clinton volt, és maradt a mai napig is. Chelsea és Hillary társaságában érkezett, egy rendkívül feszített tempójú hivatalos látogatás alkalmával, 1998-ban. Hármuknak június 25-én olyan élményben volt részük, amely addig csak néhány kivételezett tudósnek jutott osztályrészül: levitték őket a verembe a harcosok közé. Az esemény Clintonban nem hagyott olyan mély nyomot, hogy akárcsak egy félmondat erejéig bekerülhetett volna a memoárjaiba, ám a helyiek kollektív emlékezete azóta egy amúgy teljességgel hiteltelen anekdotát fabrikált a látogatás köré.

Clinton érkezik. A múzeum vezetői remegnek az izgalomtól. Valami eredeti, érdekes, emlékezetes dolgot kellene kitalálni! De mi legyen az? Valakinek kipattan a szikra a fejéből: találkozzon az elnök az öreg földművelővel, Yang Zhefával, aki a harcosokat fölfedezte. (Tekintsünk el most a szövevényes részletektől, melyeket az első fejezetben kifejtettünk, hiszen itt mitológiáról van szó.) De hát valamit mondaniuk is kell egymásnak. Frappáns, egyszerű dolgokat. Valami ilyesfélét:

Clinton: Hello!

Yang: Hogy van?

Clinton: Pompásan.

Yang: Én is.

Elcsípi Yangot, és tájékoztatják: - Clinton érkezik, Hillary-vel és Chelsea-vel. Kezet fog magával. Önnek csak annyit kell mondania: „Hogy van? Én is.” Nem, nem kínaiul, *angolul*. Szájába rágják a szavakat, elisméltetik, újra és újra. „How are you? Me too. How are you? Me too.”

Jön Clinton Hillaryvel és Chelsea-vel. Bemutatják Yangot. Kézzrásás.

Clinton mondja: Hello!

Yang próbál úrrá lenni izgalmán, s készül kinyögni: „How are you?” De a nyelve megbotlik, s ez jön ki a száján: *Who* are you? (Ki vagy te?)

Clinton szerény, mint mindig, így válaszol: Hillary férje vagyok.

Yang rávágja a választ: Én is.

Viccként indult, majd saját anekdotájukká vált. Ma már idegenvezetők mesélik, „a barátom Clinton tolmácsa volt” alapon. Angolul beszélő turisták terjesztik, „esküszöm az éiő Istenre, hogy így történt” nyomatékkal. Ha így megy tovább, bekerül a sztori egy könyvbe, s onnantól igazsággá válik.

A másik sztárvendég az egykori francia elnök, Jacques Chirac volt, aki szenvedélyesen rajong az ázsiai történelem iránt, s ezt méltányolják is errefelé. Chirac a politikája részévé tette azt a gondolatot, hogy a kínai sárkány ébredszik, és Franciaországnak elemi érdeke, hogy jó kapcsolatokat ápoljon Kínával. Chirac ifjúkorától érdeklődött a keleti kultúrák iránt. Gyakori látogatója volt a párizsi Guimet Múzeumnak, amely az Ázsián kívül található művészeti gyűjtemények legnagyobbika. Régi barátság fűzi Kína legnagyobb archeológusához, Han Weihez, a Shaanxi Régészeti Intézet korábbi igazgatójához, a terrakotta hadsereg feltárásának korábbi vezetőjéhez. Elnöksége alatt Chirac négy látogatást tett Kínában, ahol sokak szívét és lelkét meghódította a Sui- és Tang-dinasztiákkal kapcsolatos alapos ismeretei révén.

Műveltségéről legendák keringtek. 2000-ben, amikor Jiang Zemin elnök vendégeként látogatott Kínába, Chirac feltette a kérdést kísérete egyik tagjának: - Hány császára volt a Sui-dinasztiának. - Jött is a válasz: - Kettő, Wen és Yang. - Nem -

mondta Chirac. - Hárman voltak.

Történelmi lábjegyzet: a harmadik császár egy ötéves fiúcska, Gong volt, akit Kr. u. 617-ben a hatalomra kerülő Tang-dinasztia ültetett a trónra, s akit a következő évben el is mozdítottak. Kínai politikusok szemében egy külföldi diplomatától ilyen mélységű ismereteknek nagyjából annyi a valószínűsége, mintha Jiang Zeminről kiderülne, hogy Jeanne d'Arc-szakértő. Chirac ugyancsak feltárta érdeklődését egy nyolcadik századi Tang költő, Li Bo iránt (csavargó, nagy ivó, a felelőtlenesség mintapéldája, ahogy a *Kínai versek* Penguin-kiadása mondja), akiről filmet szeretne készíteni nyugdíjas korában, remélve, hogy Gong Li játszana az egyik császári ágyas szerepét. Mindenesre, ahogy Chirac előjött egy-egy ehhez hasonló *bon-mot*-val,⁴⁸ a hivatalos Kína azon nyomban felkapta a mondást. Például: Aki nem látta a piramisokat, az nem látta Egyiptomot - aki nem látta a terrakotta hadsereget, nem látta Kínát.

Ezek a bemondások azonban később jöttek. Első hivatalos kínai látogatásakor, 1978-ban még Párizs főpolgármestereként tevékenykedett. Han Weihez fűződő barátságának, és a kínai kultúra iránti érdeklődésének köszönhetően ellátogathatott az agyag hadsereghez, noha a múzeumot akkor még hivatalosan nem nyitották meg. Látva a hadsereg nyitott vermét, és a másik sereget, vagyis a munkások hadát, a következőt mondta: „A világnak hét csodája van, de lehet, hogy e terrakotta harcosok és lovak felfedezése jelenti majd a nyolcadikat”.

A nyolcadik csoda. Tökéletes szlogen. A kínaiak azonnal ráharaptak, és azóta is ismételtetik újságcímekben, ünnepi beszédekben, ahol csak lehet; kontextusából kiragadva, mintha legalábbis valami ősi mondásról vagy történelmi tényről volna szó. A „nyolcadik csodaként ismert agyag hadsereg” stb. - nem számít, hogy kéttucatnyi másik ilyen „csoda” is létezik, köztük a nagy fal; és az sem számít, hogy a hét ősi csoda közül csupán egy - a gízai Nagy

Piramisok - létezik a valóságban. Nos, ez az, amiért Xi-la-ke, ahogy Kínában nevezik Chiracot, ekkora nagy sztár lett. És ezért kapott kiemelt helyet az arcképe a múzeumban.

Lintong városa az 1974 óta eltelt időben újjászületett. A kövezetlen utak, az egyszerű téglaházak, a gyümölcsöskertek széles sugárutaknak, toronyházaknak és egyetemi épületeknek adták át helyüket. Senkinek nem lehet kétsége afelől, hogy minek köszönhető a felvirágzás. Egy utcai plakát fenn hirdeti: „A kommunista pártnak köszönhetjük megváltozott helyzetünket, de az Első Császár tett minket gazdaggá”.

Lintong kellős közepén is emlékeztetnek erre a nagy igazságra. A világ egyik legnagyobb szobra osztja meg a keleti irányú fő közlekedési útvonalat. Az Első Császár szobra magasodik harcra készen, ötezer tonna rózsaszín márványból kifaragva. Paripái egy háromszög hajlataiból törnek elő, míg ő maga fölénk tornyosul, szenttelenül és távolian, mint egy hegycsúcs. Mögötte a háromszöget alkotó figurák kevésbé földöntúliak. Meng Tian, az északi front tábornoka, a barbárok veszedelme, válla fölött néz át, miközben harciszekér-hajtók és lovasok hullámzanak körülötte. A szobor épp oly gigantikus, mint az uralkodó egója; egy emlékmű, amely a császár rendkívüli személyisége, hatalmas teljesítménye, és a város mai arculatát meghatározó jelentősége előtt tiszteleg.

Érdekel, vajon ez a hatalmas objektum, az *Egyesülés Szobra*, vajon kinek az alkotása. A szobrász, Wang Tianren éppen nem tartózkodik a városban, így hát Wanggal (hát, igen, elég sok Wang van itt) és Tonyval a fiát keressük fel, aki súlyos léptű apja nyomdokaiban jár. Xian délnyugati külvárosában kanyargunk, sűrű eső esik, a látótávolság alig pár száz méter. Mintha a Sárga-folyó fenekén haladnánk.

- Tudni kell - mondja Wang, a sofőr -, hogy Wanggal évfolyamtársak voltunk a művészeti iskolában. - Wang Zhan-ról

beszél, Wang Tianren szobrásznak a fiáról. Nem tudom, min lepődjek meg jobban: azon, hogy Wang, a sofőr egykor művészeti iskolába járt, vagy azon, hogy a két Wang osztálytársa volt egymásnak. - Ez még azelőtt volt, hogy az iskola a barlangból a városba költözött. Igen, a hegy oldalába volt vájva az iskola, akárcsak a földművelő háza, amelyet az Első Császár nagyapjának sírja közelében látogattunk meg.

Ahogy lassanként átaraszolunk a sűrű esőfüggönyön, Wang, a sofőr elmeséli élettörténetét, s egyúttal képet ad arról, miként boldogulhat az ember a mai Kínában. Miután befejezte a művészeti iskolát, egy japán filmes cégnél helyezkedett el Dél-Kínában. Itt megtanult japánul és angolul. Jól keresett, de távol volt az otthonától: - És mivel egyke gyerek voltam, hazajöttem, hogy a szüleimet ne hagyjam magukra. Művészként nehéz megélni, ezért megvettem ezt a kocsit, és sofőr lettem.

Közben megérkezünk - Tony kifejezésével élve - az isten háta mögé; ha nincs mobiltelefonunk, el is tévedtünk volna, így azonban Wang, a szobrász elénk jön kocsival, és őt követve konvojban tesszük meg a hátralevő utat. Homályos bérkaszárnnyák mellett haladunk el, sáros utakon, egy csatorna mentén, majd szűk utcák labirintusába érünk, elhagyott cementhalmokat és talicskákat látunk, míg végül egy vaskapuhoz jutunk. Itt végre megértem, miért költözött Wang, a szobrász az isten háta mögé. Térre volt szüksége, melyet ez az egykori farm biztosított számára tátongó csűrjeivel, szabad területeivel, hogy hatalmas alkotásait - tájszobrait, ahogy ő nevezi - létrehozza. A kollekciónak tartozik egy az életnagyságú kétszeresére formált bika, két darab háromméteres kéz, amely a fölből nyúlik ki, és egy ötméteres Lenin, amelyről azonban kiderül, hogy valójában a kanadai Norman Bethune nevű orvost mintázza, aki Maóval együtt vett részt az 1930-as években a Japán elleni háborúban, amúgy Kína hőse.

Wang, a szobrász leparkol, és kiszáll kocsijából, s ahogy ránézek,

nyomban megállapítom, hogy foglalkozásához illő testalkattal áldotta meg őt a sorsa. A sörtére borotvált fej alatt kicsiny, de erős test: súlyemelő vállak, amelyeket, ahogy ő mondja, miközben beinvitál, annak köszönheti, hogy sokat úszott. Műterme, egy átalakított istálló, tele vásznakkal, festményekkel, asztalokkal, Hanszobrok másolataival; aztán van itt egy kocsikerék, egy fekete bőrkanapé, és sok-sok fotel. Egy leválasztott konyhában egy kebabnyárs körül sürgölődnek többen - esti parti készülődik. Wang, a szobrász helytel kínál, saját tervezésű kannából teát tölt, rövid, de belterjes párbeszédet folytat a másik Wanggal a diákévekről, kis időre elviharzik, hogy ellenőrizze a kebabot, majd visszalohol, hogy apja szobráról társalogjon velem. Wang örökké rohan. Az, hogy egyetlen használható képet sem tudok róla készíteni, szoros összefüggésben áll azzal a körülménnyel, hogy a gép zársebessége képtelen követni Wang mozgásának az iramát. Mintha egy visszapattanó lövedékkel beszélgetnék. Haját nem a borotva, hanem a légáramlat nyeste rövidre, valahogy úgy, ahogyan egy úrkabin hőpajzsát égeti le a föld légköre a visszatéréskor.

A szobor ötlete a xiani és lintongi tanácsok testületeitől jött. Valami nagyszabásút akartak, amely emléket állít az Első Császárnak; valamit, ami a történelmi jelentőséget és nagyszerűséget helyi jellegzetességgel ötvözi, és méltó üzenetet küld az elkövetkező századoknak. Mindez 1990-ben történt. Wang apjának jól állt a szénája: a Shaanxi Művészeti Egyetem tanáráként, a Xiani Szobrászati Intézet elnökeként, s egyúttal a Népi Kongresszus képviselőjeként a hivatalosság szemszögéből álmodni se lehetett volna alkalmasabb embert a feladatra.

Első lépésként a formát kellett kiválasztani, és ez a helytől függött. A legkedvezőbb helyszínnek az a tér mutatkozott, ahol a Lintongba befutó utak szétválnak, ez adta a háromszög formát. Aztán jött a stílus kiválasztása. A szobor a Qin-dinasztiának állít emléket, következőképpen markánsan különböznie kell a későbbi

dinasztiák kifinomultságától. S ekkor jöhetett a tervezés - Wang egy folyosóra vezet, ahol egy asztal tetején gipszmodell áll -, majd pedig a jóváhagyás és a munka. A szobor éppen olyan egyszerű és éppen olyan erőteljes, mint az Első Császár bármelyik nagyszabású terve volt hajdanán. Ezer tömb - „nagyjából ezer, soha nem számoltam meg” - gránitot kellett megrendelni hozzá, mindegyik öt tonnát nyomott. Aztán jött a kőművesek hada, s megkezdődött a három évig tartó munka, melynek során a gipszmodellből kibontakozott a nyers hatalom és a Qin-férfiasság monumentális szobra.

- Ez az oka annak, hogy nem munkáltuk meg túlságosan a gránitot, hanem érdesen hagytuk - magyarázza, miközben már egy másik műteremben loholunk, gigantikus fejek között. - És ezért van az is, hogy rések láthatók a tömbök között.

- De hiszen ez egy nagyipari méretű vállalkozás!

Wang vállat von. Apja és ő hozzászórtak az ilyen méretű munkákhoz.

- Hány kőműves dolgozott rajta?

- Három-négyszáz.

- Te jó ég! Egész Kínából?

- Nem, egyáltalán nem. Könnyedén találunk ennyi kőművest a környéken.

És a költségek? Most már a kertben rójuk a köreket a kisebb családi ház nagyságú bika körül. Nagyjából hárommillió jüan (hetvennégy millió forint), és... - Wang szavai itt elhalkulnak. Siet vissza a házba, s hirtelen eltűnik, mint szürke szamár a ködben. Az összegem meglepődöm. Ha bármelyik európai város valami hasonlót tervezne, a kivitelezéshez tudom ajánlani a shaanxi kőműveseket.

A harcosok napvilágra kerülésének története, és a világ fokozott érdeklődése révén fölmerül egy mélyre hatoló kérdés: mit

szimbolizálnak a harcosok? Bárki rávághatja erre: a jelentéstartalmat firtatni értelmetlen, egyszerűen vannak és kész; és mindaz, ami a felfedezésük után következett, olyan magától értetődő, mint az, hogy az éjszakát követi a nappal.

Csak hogy nem egészen így áll a dolog, ha a felbukkanásuk utáni részleteket is megvizsgáljuk. Ha a Qin-dinasztia tartósan fennmarad, akkor a rítusaik is tovább élnek, és örök időkre nyomuk marad. Így viszont - jóllehet bizonyos dolgokat a feltárt leletekből kikövetkeztethetünk - a rituálék zöme eltűnt, hiszen senki nem akart tudni róluk. Csak akkor foglalkoztak velük, amikor a politikai helyzet megkívánta. Eredetileg az volt a rendeltetésük, hogy segédletükkel egy hatalmas ego érvényesítse akaratát a világ fölött. Majd két évezrednek kellett eltelnie ahhoz, hogy újra felbukkanjanak, s ezúttal is ugyanazon cél szolgálatában: egy másik hatalmas ego, hasonló elszántsággal rajtuk keresztül kívánta rákényszeríteni az akaratát a világra.

Van azonban egy másik jelentéstartalom is, amelyet nem a történelem, s nem is az efféle erőszakos, önmegvalósító karakterek diktálnak, hanem maguk a harcosok. Ez pedig még vonzóbbá teszi őket a mai Kína számára. Harminc évvel ezelőtt propagandaeszközként alkalmazták őket az elnyomás igazolásában. Immár elszakadtak gyökereiktől - és saját újjáéledésük környezetétől -, hogy a jelent szolgálják (mindez a sors iróniája folytán egybeesik azzal, amit maga Mao is akart), azaz propagandistái lettek az új, felemelkedő Kínának. Már nem a császár vagy az éppen aktuális uralkodók számítanak, hanem maguk a harcosok. A közösség talentumának megnyilvánulását látják bennük, egy népi hadsereget, amely a néptömegeből keletkezett, s a néptömeget rejti magában - hogy magunk is marxista terminológiát használjunk. Mindazt a pozitívumot jelképezik, amit Kína kíván magának: egyesített államot, alkotó nemzetet, *engedelmes* népet, és egy olyan kormányt, mely a népért fáradozik. Don Fowler, a Nevadai

Egyetem antropológusának szavai szerint: a harcosok „a Nép erejének és géniuszának kézzel fogható szimbólumai az elnyomás három millenniumán át, egészen addig, amíg ez az alávetettség 1949-ben véget ért”, s ennek folytán „arra szolgálnak, hogy meggyőzzék a kormányzottakat arról, hogy akik hatalmon vannak, legitim módon kormányoznak”.⁴⁹ Bármilyen rendszert hoz is a jövő Kínában, annyi most már bizonyos, hogy a hadsereg mindig ott lesz, és védeni fogja azt, amit az épp regnáló kormányzat helyesnek ítél.

TIZENHARMADIK FEJEZET

Új csodák bronzban és kőben

Olyan történet ez, amely évről évre újabb fejezetekkel bővül, egyre sokszínűbbé válik, és semmi jele annak, hogy a kimerülőben volna. Hadd adjak egy kis ízelítőt a felfedezésekből, azokról a leletekről, melyek közül számosat a sírrendszer létrehozásának bizonyítékaként használtam:

Harmincegy madárcsontváz agyagkoporsókban, terrakotta altisztek őrizetére bízva, talán azzal a céllal, hogy az Első Császár élménykertjét újraalkossák. (Vajon szellemgyermekeket akartak itt nemzeni?) Háromszáz és négyszáz közötti verem, melyek közül százat megnyitottak, s mindegyikben találtak egy-egy lócsontvázat (néhányat élve temethettek el), vagy egy térdeplő lovászfűt, olyat, amilyen Zhao Kangmin múzeumában látható, olykor mindkettőt: lovat és lovászfűt is.

Egy újabb istálló-verem, háromszáz lóval és térdeplő lovászfűekkel.

Tizenhét sírhant arany-, ezüst-, jade- és lakkozott tárgyakkal,

emberi maradványokkal - vagy a Második Császár áldozatai voltak, vagy azért haltak meg, mert ők maguk kérték, hogy követhessék urukat és parancsolójukat a túlvilágra. Végtagjaikat levágták. Újabb sírhant száz további kényszermunkára ítélt rab csontvázával; guggoló testhelyzetben temették el őket, s agyagtáblával látták el mindegyiküket, amelybe belevésték nevüket, származásukat és haláluk okát. A tizenkilenc shandongi ember közül a feliratok tanúsága szerint tíz „kényszermunkára ítéltetett”. Ezek a Kínában talált legkorábbi sírfeliratok, s egyúttal bizonyítják, hogy a sírhalom építésénél kényszermunkásokat alkalmaztak. Rámpák, kapuk és épületek maradványai, bronzharangok, lámpák, porcelántálak és csempék hatalmas mennyiségben.

Egy óriási, 1,5x0,5 kilométeres területű kőfejtő üzem, ahonnan vasszerszámok, félig elkészült kőcsövek, és mészkőtömbök kerültek elő. Terrakotta figurák, teljesen különbözőek a többitől. Rendkívül egyénien rövid ingekbe öltöztetve; az egyik karcsú, mint egy férfi modell, a másik hasas és faros, mint egy súlyemelő. Van, amelyik a karját magasba emeli, hivatalos szerepére utalva - esetleg akrobatáról volna szó. Mivel mindegyik figura más, valószínűsíthető, hogy a szobrokat egyenként formázhatták, nem öntőminták segítségével.

Vízi kertnek kialakított verem, patakocskával, bronzmadarak gyűjteményével, melyről a következő fejezetben többet is megtudhatunk.

Pompeji méretű leletegyüttes ez, melynek a számbavétele és elemzése évtizedeket vehet igénybe. Időközben két leletet világhírességnek nyilvánítottak, akárcsak azt a vermet, amely újabb titkokat rejt magában.

1978-ban, még mielőtt a múzeumot megnyitották volna, kísérleti fúrásokat hajtottak végre a sírhalom nyugati talapzatánál, s néhány

kisebb fémtárgy, lószerszám, bronz- és aranydarab került elő a földből. Két évvel később mélyebbre mentek, csaknem nyolc méterre, s ezúttal a régészek négy darab szabálytalan elhelyezkedésű vermet találtak, tízméteres szakaszokban. Az utolsó szakaszon egy fával bélelt tartály maradványai között, a beomlott földtől összelapítva két darab négylovas, kétkerekű hintóra bukkantak, bronzba öntve, a valódi hintót felére kicsinyítve, lovakkal és hajtókkal. Az évszázadok folyamán a föld súlya, mint egy közúti karambol, úgy lapította össze a hintókat és a mokány lovak alsó lábszárát.

Az óvatos régészeti munkálatok a tárgyak mívésségével együtt a kérdés nagyságát is feltárták. A lovak nagyjából sértetlenek voltak, de a hintók, a fedelek, a kantárszarak olyan vékonyra lapítva kerültek elő, mint a sztaniol, egy óriási, háromdimenziós, legalább háromezer darabból álló mozaikjátékot hozva létre. Restaurálni őket, odalent a veremben, nyilvánvalóan lehetetlen lett volna, ezért egy 6x2 méteres tömböt csúsztattak alájuk, s a nyolctonnányi súlyt kiemelték, és műhelybe szállították. Szétválasztották a lovakat és a hintókat, az összelapított zablák visszakapták eredeti formáikat, összeragasztották a széttört darabokat, gyantával kitömködték a kisebb lyukakat és repedéseket; lemezekkel, tükkel és fémhuzalokkal erősítették meg a kollekció darabjait. Alig valami vészelt el, a vezérlovak fején a pomponokat ugyan ki kellett cserélni, mivel az eredetieket bronzhuzalokból készítették, s mindössze egyszázad milliméter volt a vastagságuk. Egy harmincfős csapat nyolcévi munkával állította helyre a leletegyüttes darabjait. Ma csodálatosan megvilágítva, teljes fényükben pompáznak a múzeum soktermes kiállítási épületében.

Lélegzetelállító tárgyak ezek, minden egyes zabla, kantár, minden tartozék a legkisebb részletekig, aprólékosan kidolgozva, olyannyira, hogy az ember szinte el se tudja képzelni, hogy nem igazi tárgyakat, állatokat, hanem kéttonnányi fémet lát. Többféle fémet,

csakhoggy egészen pontosak legyünk. Főként bronzot használtak (réz és ón fele-fele arányú vegyülete), és némi ólmot, de a hintók különböző alkatrészeinél más-más keverési arányokat alkalmaztak, az eltérő keménység érdekében. A temérdek izgalmas részlet közül most csak kettőt említünk. Minden ló szájában, így tehát az emberi szem elől kissé rejtve, a zablákon apró, éles tüskéket képeztek ki, arra az esetre, ha a ló megbokrosodna. (Igen, bármilyen hihetetlen: ha megbokrosodna! Lám, milyen egyszerű megfeleledkezni róla, hogy kicsinyített bronzszobrokkal van dolgunk, amelyek nem mozdulhatnak.) A másik részlet erre a szakmai kérdésre ad választ: ha egy négylovas hintónál a laza bőrkantárok engedik a két külső lovat befelé sodródni, és ezzel akadályozzák a belső kettő mozgását, akkor mi tartja őket helyes irányban? Válasz: egyfajta ösztöke vagy sarkantyú, melyet a belső két ló külső vékonyára illesztettek, így a két külső ló megfelelő távolságban marad, ha nem akarja megszűrni magát.

Az első hintó, egy nyitott harci szekér, melyet felvezető, háborús vagy ellenőrző hintónak is neveznek, megemelt bakján a szekérhajtó hat szarvat tart a kezében, a belső szarakon fut a két középső ló. Védőtető is van fölötte, mely leginkább egy mai tengerparti napernyőhöz hasonlatos; hegyes vége a földbe szúrható, a többi része pedig tetszés szerint mozgatható és bármilyen irányba beállítható. Védi a szekérhajtót a naptól, esőtől, sőt lehetővé teszi számára a bakon alvást is. A szekérhajtó egyébként minden eshetőségre fel van készítve. Hosszú kardot visel a hátán, s egy számszerij fekszik mellette, továbbá ötvennégy nyílhegy és egy pajzs. Roppant különleges fegyverek ezek, szimbolikusak és gyakorlatiasak egyszerre. A számszerijnek szépen díszített kioldószerkezete van, és a festett pajzs - mely a valóságban fából is készülhet -, csodásan megmunkált. A védőernyő belseje arany és ezüst felhőkkel díszített.

A második hintó magáé a császáré, s ez még pompázatosabb jármű. Van egy elülső része a hajtó számára - szerencsétlen flótás

kénytelen a sarkán guggolva, háttal irányítani a lovakat -, és egy zárt hátsó része, amelyben a császár foglal helyet. Az utóbbi (vagy inkább az eredeti, melyen a modell alapul) elég tágas ahhoz, hogy akár feküdni is lehessen benne. A keresztmerezítőkkel aládúcolt tető selyemből vagy bőrből készült, és zsírréteggel tették vízhatlanná. Kissé előrenyúlik, hogy védje a hajtót, leárnyékolja a hintó oldalait is, olyan módon, hogy rossz időben az esővizet a kerekre vezeti, s ezáltal gondoskodik a tisztántartásukról. Az ablakokon szűnyogháló - mindez természetesen bronzból - és az oldalablakokon kicsi, csúsztatható lemez, hogy a császár kikémlelhessen, szellőztethessen, és parancsokat osztogathasson anélkül, hogy ő maga látszana. A hintó falait és hátsó ajtaját színes minták díszítik. És van még egy láda is a személyes holmiknak, netán a bambuszcsík iratoknak.

Nyilvánvaló, hogy a hintók arra várnak, hogy az uralkodó lelke feltámadjon a sírból, és kiadja a parancsot az indulásra, egy olyasfajta ellenőrző körútra, melyet valódi életében négy alkalommal megtett. Azok, akik a hintókat eltemették, kétségtelenül számítottak arra, hogy a lovaknak várakozniuk kell, ezért - hátborzongató gondoskodással - nagy mennyiségű szénát is temettek melléjük. Megint csak az össze nem illeszthető hitek ellentmondásos keverékét látjuk: a feltételezést, hogy a bronzlovak szellemekké válhatnak, következőképpen szükségük lehet szénára.

A császár útjai kelet felé vezettek. Ezek a hintók azonban nyugat felé néztek, és fehérre festették őket, azaz a nyugat színére, ugye emlékszünk: a császár ellen több sikertelen merényletet is elkövettek, s ezért biztonsági megfontolásokból mindig több hasonló hintó haladt a konvojban, s ezek egyikében foglalt helyet az uralkodó, de soha nem lehetett tudni, melyikben. Négy további szakasza van még ennek a veremnek, melyet még nem tártak fel. Az uralkodó főhivatalnokai, ha valóban elszántan törekedtek arra, hogy egy lehetséges univerzumot modellezzenek, akkor minden bizonnyal másik négy hintót is készenlétbe helyeztek a túlvilági utazáshoz. Egy

napon ki fog derülni, hogy valóban jól végezték-e dolgukat.

Megint a földművesek mutattak utat. 1997-re a helyiek már alaposan megtanulták, hogy bármiféle eltérés a talajban - süppedés, dudor, egyenetlenség, más minőségű föld - újabb vermet jelezhet. Így aztán, amikor egy helyi farmer faültetés közben vörös földet ásott ki a sírhalom belső falának maradványai mellett, a régészek azonnal átvették a terepet. Néhány próbaásás után újabb hatalmas felfedezésre bukkantak: egy 100x130 méteres veremre, melyet döngölt falak tagoltak tizenhárom részre, újabb hatvanötezer köbméteres lelőhely, csaknem fele a terrakotta hadsereg vermének, újabb százezer tonnányi kiásott föld, újabb háromhavi elfoglaltság negyvenezer munkásnak. És mindez miért?

Az első feltételezés az volt, hogy ez a sírhalom - az első, amelyet a külső és a belső falak közötti térségben találtak - talán az ágyasok népes seregének nyughelye lehet. Ám a következő évben már egy újabb feltevés körvonalazódott. Ötméteres mélységben ugyanis négyzetes kőszilánkok sokaságára leltek, mintha a Qin-dinasztia mesteremberei jelképes halpikkelyek egész készletét faragták volna ki. Ahogy azonban a földet kiemelték, és porszemről porszemre megrostálták, világossá vált, hogy a pikkelyek egykoron együvé tartoztak. Semmi halszerű nem volt ezekben a pikkelyekben. Páncélöltözetek voltak ezek, olyanok, amelyeket eddig senki nem látott.

A mauzóleumon túl déli irányba fordulunk, a hegyek felé, elhaladunk egy hatalmas varrógépgyár lármás üzemei mellett, aztán a mauzóleum-komplexum egykori külső fala mentén megyünk tovább, és rátérünk egy hepehupás útra. Az ösvények és szántóföldek labirintusában a sírhalom (keleten) és a hegyek (délen) jelentik számomra a támpontokat. A gránátalmaliget fái még nem rügyeznek, termés helyett itt-ott nejlonzacsók akaszkodnak az ágakra, nyilván a közeli szemétdombokról fújta oda a szél a

hulladékot.

Elhagyjuk a sírhantot, alacsony fák közé fordulunk be, és behajtunk egy rozoga vaskapun, melyet egy fekete kutya őriz, vadul ugatva, s láncát tépve, majd leparkolunk a rozsdás barakkok sora mellett. Alattunk a kőpáncélok verme, melyet csak szakértők látogathatnak. A mi szakértőnk, Niu úr harmincas éveinek végén jár, fekete dzsekit visel, kerek képű, haja laposan simul a fejére, mint egy kerek sapka. Az a Niu Zinlong ő, aki az Első Császár nagyapjának sírjánál is fogadott. Bevezet minket az utolsó barakkba, mely pontosan olyan egyszerű belülről, mint amilyennek kívülről ígérkezik - nyári hőségben kályha, télen hűtőszekrény. A verembe gyalulatlan falépcső vezet le.

- Sokban hasonlít az 1. számú veremhez - magyarázza odalent Niu, aki ifjúkora óta, csaknem húsz éve dolgozik itt, és mindent megtesz azért, hogy engem is magával ragadjon a leletegyüttes nagyszerűsége. - Megásták ezt a hatalmas vermet, aztán jöttek a döngölt falak, azokat kibélelték fával, s végül fölrakták a tetőt. - Kimondani könnyű, de ez bizony újabb egy kilométer hosszúságú falat jelentett, újabb hétezer-ötszáz tonnányi földdel és további háromezer gerendával - s ezzel még nem értünk a végére.

Odalent egy pallókkal borított plató található gerendakerettel; szélteben három-, hosszában tízméteres, bár a deszkázás nem ér teljesen végig. A pallók lazák, így pár centiméterrel el lehet mozdítani őket, hogy láthassuk, amiért idejöttünk: a kicsiny kőpikkelyek sokaságát, amelyek egykoron páncélmellényt alkottak. A mellények mára ezer elemre hullottak, a darabok szétszóródva hevernek a földön, mint kagylók a dagálymosta tengerparton. Hihetetlenül törékenyek, a vermet elpusztító tűz is megégette őket, s egy részük feloldódott az ásványokban gazdag talajban. Valaki alapos munkát végzett idelent, kicsiny címkéket helyezett el a pikkelyeken, biztosítva ezzel, hogy pontosan össze lehessen rakni őket újra.

Képzeletem fura dolgokat művel az ilyen helyzetekben. Egyszer az ulánbátori egyetemen egy mongol paleontológus, bizonyos Perlee kalauzolt, aki egy növényevő dinoszaurusz fajt fedezett fel. Kinyitott egy szekrényt, kivett belőle egy kartondobozt, kiemelte belőle az általa talált értékes leletet: egy koponyát, és a kezembe adta. Leheletfinom volt az is, mint egy pókháló, törékeny, mint a porcelán: megkövesedett kincs. Az jutott akkor eszembe, istenem, mi van, ha véletlenül elejtem az értékes leletet? És most, itt, ugyanez: mi van, ha megcsúszom, ha elvesztem az egyensúlyomat, és mint valami otromba King Kong, rázuhanok ezekre a törékeny kincsekre? Óvatosan leguggolok, szédüléssel küszködöm, és közben elkattintom a fényképezőgépet, hogy megörökítsem a pikkelyek által helyenként még megőrzött páncélformákat. Némelyik kőpikkelyt rézdróttal erősítették föl, amely olyannyira porózus a föld alatt töltött kétezer év után, hogy ha kiemelnék, mind szétmorzsolódna.

- Mit gondol, hány páncélöltözet lehet idelent?

- Úgy becsüljük, kétszáz körül. De valamennyi kamrát még meg sem nyitottuk. Becsléseink szerint huszonnégy kamra lehet összesen.

- Ki viselte ezeket a kőpáncélzatokat?

- Senki. Ahhoz túl nehezek - huszonkét kilogramm egy öltözet -, s amúgy semmi haszna. Kőből vannak. Ha ütés éri azokat, eltörnek. Valószínűleg úgy lógtak a falon, mint a sült hús.

Visszamegyünk az emeletre, ahol két szekérhajtó harcost látunk, fegyverzetüket fakeret támasztja meg, melléjük egy páncélöltözetet és egy sisakot helyeztek egy egyszerű faasztalra. A harcosok eredetiek, a páncél és a sisak viszont gipszmásolat. A restaurált öltözetek sokfélék. - Különböző rangokat tudunk azonosítani - magyarázza Hiu úr. - Az egyik fajtánál a darabkák nagyon aprók, finomak, mint a halpikkely. Csak két ilyen öltözetet találtunk, s azt

feltételezzük, hogy ezek tábornoki páncélzatok lehettek. Ezerhatvan darabból állt össze egy ilyen öltözet, míg a közkatonáké mindössze háromszáz darabból.

Így tehát az Első Császár mesteremberei több mint százezer ilyen parányi pikkelyt készíthettek, majd szorosán összedrótozták, amitől gyakorlatilag teljesen használhatatlanná váltak. Emellett láthatatlanokká is, egészen addig, amíg a behatók fel nem gyűjtötték a vermet.

Az öntőformákra alapozott technológiával ellentétben, mellyel a harcosokat gyártották, itt nem lehetett könnyebb megoldást alkalmazni. Minden egyes pikkely külön műremek, sima, mint az olaj (egyet később odafent megtapinthatam), mindössze nyolc milliméter vastagságú, különböző alakú - háromszögletű, négyszögű, trapézformájú vagy kerek -, rézsútos szegéllyel a fedőillesztéshez, így amikor összefűzték az egészet, az öltözék olyan könnyedén mozgott, mint egy dinoszaurusz páncélja. Mongol paleontológus barátom imádta volna őket. A méreteket változtatták, így a vállszárny épp olyan szögben lejtett, hogy kövesse a felkar izomzatát. Deréktájban átlósan képezték ki az oldalát, hogy fedje a csípőt. Létezik viszont egy meglepő kollekciónagy méretű pikkelyből. (Nem abból a veremből való, ahol jártam.) A pikkelyek 14x7 centiméteresek, tehát akkorák, mint egy jegyzetömb. Az első pár darab a felfedezéskor különösen rejtélyesnek tűnt. Csak amikor sok-sok pikkely került elő, akkor vált nyilvánvalóvá, hogy egy vagy több lónak a páncélzatáról lehetett szó, lovanként mintegy háromszáz kőlemezből. Csodálatos felfedezés volt ez, hiszen az ismert legkorábbi lópáncélzat négyszázharminc évvel későbből való, a Kr. e. III. század elejéről, amikor is a hírhedt hadúr, Cao Cao egyesítette Észak-Kínát, de kudarcot vallott a további országrészek egyesítésekor. A nagyméretű kőpikkelyek azonban azt bizonyították, hogy az Első Császár katonai sikereit lovai bőrpáncélzatának köszönhette, noha ezek a védőfelszerelések

ugyanúgy nem tudtak ellenállni a múltó idő pusztításának, mint ahogy a valódi katonák páncélzata sem élte túl a hosszú évszázadokat. Különös, hogy ezeket nem modellezték a terrakotta hadseregnél; az agyag hadsereg egyetlen lován sincs páncélzat. Lehet, hogy új találmányként a páncélzatot csak a legfelsőbb katonai vezetésnek, vagyis néhány tábornoknak tartották fenn.

Mindenestre annyi bizonyos, hogy ezeknek a páncélzatoknak a legkisebb gyakorlati haszna sem volt, ahogyan Niu úr is elmagyarázta. Ha valaki ilyet vett magára, az moccanni is alig tudott. Ha még a kardját is elő akarta rántani, akkor olyan hangot hallathatott, mint amikor egy szél-hárfa működésbe lép - igaz, nem sokáig, a pikkelyek ugyanis letöredeztek, és a földre hulltak. Harcban nagyjából annyit értek volna, mint a porcelán. De hát akkor mire kellett az egész?

Talán, ha megvizsgáljuk, honnan származnak a leletek, a válaszhoz is közelebb kerülünk. Yang Zhontang, a Kínai Földmérő Hivatal xiani kirendeltségének munkatársa ad támpontokat ehhez.⁵⁰ Munkatársaival huszonegy pikkelyt vizsgáltak meg, mindegyiket felvagdosták - igen, kíznásnak kell alávetni a vizsgálat tárgyát ahhoz, hogy titkait feltárhassuk - elemezték ásványi tartalmukat, kiválasztottak tizenegy ásványt, és összehasonlították az így kapott eredményeket azokkal a kőzetmintákkal, amelyeket a tartomány számos helyéről gyűjtöttek be.

Rájöttek, hogy meglehetősen speciális mészkővel van dolguk, melyek Észak-Shaanxiból kerültek ide, még pontosabban a hegyekből, egy Manding nevű falu mellől Fuping közelében, amely Xiantól ötven kilométerre északra helyezkedik el. - Nagyon finom összetételű mészkő található itt - magyarázza Yang Zhontang -, mely ötszázmillió évvel ezelőtt egy sekélyvízű tó medrében alakult ki, az ott lerakódott kagylókból. Ez tehát az a kőfejtő, ahol feltételezésünk szerint a páncélzathoz használt mészkövet bányászták.

Egy rejtély tehát megoldódott, de máris keletkezett általa egy másik. - Ebben az üzemben ugyanis más típusú mészkövet is találtunk, mely sokkal sűrűbb, így nem lehetett alkalmas arra, hogy kőpáncélzatot készítsenek belőle - sóhajt nagyot a szakember. - Hát, akkor mire használhatták? Fogalmunk sincs róla. Szobrokhoz, talán? Eddig semmit nem találtunk, ami nyomra vezethetne.

Ahogy Ann Paludan, a kínai szobrászat legrangosabb brit szakértője mondja: „a kő kései jövevény”. A Qin-dinasztia a jelek szerint nem mutatott túl nagy érdeklődést a kő megmunkálása iránt, jóllehet néhány izgalmas példa az ellenkezőjére utal: Li Bing legyőzött vízi szellemei a Du Jiang Yannál megépített hatalmas gátrendszernél; vagy a kőből faragott istenalakok a Wei-híd fölött. Makacsul tartotta magát egy népmesei történet arról, hogy az Első Császárnak volt egy szobra, melyet egyik testőre készített, egy hatalmas termetű férfi, bizonyos Wengzhong. A szobornak az volt a rendeltetése, hogy elijessze az ellenséget. Az események tanúsága szerint a műalkotás betöltötte feladatát, hiszen az egyesülés bekövetkezett. Ettől kezdve a parancsnokok szobraikat a sírhalmokban *wengzhongként* emlegették. Egy hatodik századi uralkodó szavai is figyelemre méltó utalást tartalmaznak: „A legjobb tudósok és katonák általában kőpáncélt viselnek”. És azt is tudjuk, hogy a következő dinasztiák hittek a kő védelmező erejében, egyiküket ugyanis jádeöltözetben temették el, amelynek elemei ugyanolyan aprólékosak, mint ezek a mészkőből készült darabok. Sokáig azonban túl nagy érdeklődés nem mutatkozott a *kőszobrászat* iránt, legalábbis a Han-dinasztia kezdetéig. De mégis volt valami a levegőben a kővel és a kőnek tulajdonított erővel kapcsolatban. Lehetséges, hogy e területen is olyan meglepetések várnak ránk, mint amilyenekkel a lópáncélzatok felfedezésénél találkoztunk?

De *mire* való volt mindez? Azt kell mondanom, hogy egyelőre sajnos csak találgatni tudok. Nyilvánvalóan valamilyen jelképes tartalmat kell keresnünk, de ez önmagában még nem vezet túl

messzire. Ha van valaki, aki igazán járatos e témában, akkor az Yuan Zhongyi, a Terrakotta Hadsereg Múzeumának korábbi igazgatója, ám ő is csak egy idézettel szolgálhat a XI. századi Song-uralkodóról, Renzongról, akinek vésett oszlopain a felirat azt mondja: „ez a kemény kő száz szellemet tud elnyomni”.

Talán segíthet valamelyest, ha összevetjük a kőpáncélok és a harcosok között mutatkozó közös vonásokat. A harcosokhoz hasonlóan a kőpáncélok is életnagyságúak, teljességgel élethűek, talán még a harcosok által hordott „bőrpáncélnál” is jobban, hiszen a kőpikkelyek tulajdonképpen mozognak, és a bőrpikkelyeknél nincsenek meg azok a rézsútos szegélyek, melyek az illeszkedést jelentősen megkönnyítik. De vajon kiknek szánták ezeket? Lehetséges, hogy a fegyvertelen agyagkatonáknak kellett volna magukra öltetniük a démonok elleni harchoz? Vagy valamiféle talizmánként szolgálhattak, mint mondjuk a fokhagyma bizonyos népeknél, elűzendő a vámpírokat? Valahol itt kell keresgelnünk az igazságot, hiszen a kő valóban fontos oltalmazónak számított, gondoljunk csak az Első Császár útja során emelt hét vésett oszlopra.

Az viszont meglehetősen valószínűtlennek látszik, hogy az Első Császár csak úgy, minden előzmény nélkül találta volna ki az ötletet, hogy mészkőből talizmánt fabrikáltasson magának, miközben szakértők hadát küldte szét, hogy megtalálják a legjobb lelőhelyeket, és seregnyi kőművest képeztetett ki arra, hogy kőpáncélokot helyezzenek a mauzóleumába. Sokkal valószínűbb, hogy ezzel a gondolattal együtt nőtt fel, s ő maga csak továbbfejlesztette azt.

Az Első Császár minden bizonnyal a legjobbat akarta szellemhadserege katonáinak. A túlvilági küzdelemhez nyilván szükségük volt védelemre, s a bőrpáncél tartósan nem láthatta el ezt a feladatot. Időtállóbb anyagra volt szükség. A kőnél pedig nincs maradandóbb. Már csak az a kérdés maradt hátra, milyen kőfajtát válasszanak az örökléthez? Gránitból vagy homokkőből nem lehet

kicsiny, leheletfinom pikkelyeket fabrikálni. A jade kézenfekvő választás lehetett volna. Ritka, csodálatos és az egyik legkeményebb kőfajta, alkalmas arra, hogy legalább háromezer éven át központi elemét képezze hitnek s művészetnek egyaránt. Ebben az időszakban az Első Császár már szentnek számított, s e nemes anyag jelképezhette volna erényeit és szellemiségét. A főrangú hivatalnokok körében kedvelt volt a jádéból készült függődísz. Egy gond mégis akadt az anyaggal: mégpedig a keménysége. Emiatt ugyanis nehezen véshető. Így esett a választás a mészkőre.

Ami bizonyos: ha ez valamiféle babona volt az uralkodó részéről, akkor a jelentősége mérhetetlenül megnőhetett az uralkodó életében. Ahogy Ann Paludan megjegyzi: „a százezernyi kis kőtábla kitermelése, szállítása és vésése [...] nemcsak temérdek kőművest és munkást feltételez, [...] hanem minden bizonnyal azt is jelentette, hogy elterjedt az emberek körében a gondolat: a kő védelmet nyújt a túlvilágon”. És idővel ezt feltehetően mindenki igazságként fogadta el.

Niu úr átvezet minket egy termen - pár vaságy, egy vaskályha, egy kályhacső, mely átdöfi a rozsdás vastetőt -, kinyit egy ajtót, és egy homályos helyiségbe vezet minket, ahol mindössze egyetlen ablakon szüremlik be némi fény. Mintha egy nagy szerszámoskamrában lennénk. Ide hordták be az összes leletet, amelyet a veremben találtak, amikor még senki nem tudta értelmezni azokat: Qin-korabeli csővezetékeket, főzőedényeket, cserépdarabokat, és a kőpikkelyeket tartalmazó, piszkos nejlonzacsókát.

- Nézze csak meg ezt! - mondja Niu. - Összetört, mielőtt beillesztették volna a páncélzatba. Pontosan ez a gond a mészkővel, nagyon könnyen törik. Egyik oldala még mindig érdes, tehát csiszolás közben törhetett el. És ez itt! Ebbe lyukat fúrtak, akkor repedt meg, ezért dobták el. Vagy nézze ezt, van benne egy kis görbület, de ez is csiszolatlan.

- Úgy látom, sokféle változatú ez a lelet. Mennyi is valójában?

- Nagyon sok! Olyanok ezek, mint a hópelyhek. Mind különbözők.

A raktárhelyiségben, odalent a veremben, és a múzeum ragyogóan megvilágított vitrinjeiben egy olyan hihetetlenül kifinomult iparág bizonyítékai láthatók, amelyről a történelmi feljegyzések hallgatnak. Ez a kollekció is majdnem ismeretlen maradt, sőt kis híján a tűz is örök feledésre ítélte darabjait. Ám mégis a tűz volt az, amely nyomra vezetett; a vörösre égett föld repedései mutattak utat a veremhez. Vajon hány további kincs vár még felfedezésre?

Mint egy csapat gyerek, amint hazafelé csatangol az iskolából, úgy ténfergünk a sírhant déli belső falánál. Niu úr egy másik verem felé vezet minket, ahol úgynevezett „hivatalosságok” egy csoportjára bukkantak. Ennek a veremnek is külön története van. Meleg tavaszi délután van, déli irányból a Li-hegy kiegészítő csúcsai derengenek föl, észak felé a sírhalom állja útját a tekintetnek. Kitaposott ösvény vezet a falmaradvány mentén, majd egy ponton föld- és kőhalomnak ütközik

- Ez volt valamikor a déli kapu belső fala. Kétoldalt gránátmaligetek, árkok vezetik az esővizet a fák gyökereihez. Kis raktárépületek pettyezik a mezőt. Csodaszép a táj, eltekintve a fákra akadt nejlonzacskóktól, melyek úgy festenek, mintha egy visszavonuló árvíz hagyta volna itt hordalékát.

- Nem, ez nem hulladék - magyarázza Tony. - Arról van szó, hogy igen száraz ez a térség. A technológiát az izraeliektől tanultuk. A műanyagzacskók melegen tartják a gyümölcsöt, és megőrzik a nedvességet, így aztán a termés szaftos lesz és édes, s az öntözővízzel is takarékoskodunk.

Nos, ha nem hulladék, hát elfogadhatóbb a dolog.

Az ösvény elkanyarodik a faltól, s néhány méteren át észak felé tart, egy másik rozsdás vasbódéhoz, amelyet egykor fehérre festettek. Odabent nem egy hevenyészett munkahelyet találok, amire egyébként számítottam, hanem egy szinte teljesen üres termet. Minden munkát elvégeztek; a szobrokat - egyetlen szekérhajtó kivételével - mind elvitték kiállítani. Az eredmény: szinte patikatisztaságú járódeszkák a verem oldala mellett, melyek egy négyszöget és három háromszöget formáznak - kettő a verembe, egy pedig egy negyvenöt méteres rámpához vezet - olyan az egész, mint valami gigantikus dominójáték kezdete.

Igen, ez az épület jobb állagú, mint ahol a kőpáncélok vannak - mondja Niu. Ennek is megvan az oka. Tulajdonképpen Chirac elnök látogatásának köszönhető. - Tudja, Xi-la-ke nagy Kína-barát. Amikor 2000-ben újra idelátogatott, hallott az új ásatásokról, és nagyon szerette volna, ha találnak it valamit. Ezért csinosították ki ezt a helyet.

Chiracnak jó volt a „szimata”. Parádés leletekre bukkantak itt: négy szekérhajtóra, egy hintóra, (illetve inkább csak a maradványaira), és nyolc előkelő, egyáltalán nem katonás küllemű férfiúra, akik hosszú kabátujjaikba rejtették kezüket. Az utóbbiak hivatalnokok, akiknek az volt a feladatuk, hogy jegyzeteket készítsenek, ahogy az övükre csatolt írószerszámok mutatták: írotáblák, kefe, tinta, és kés az írotábla tisztára kaparásához. Más leletek is a foglalkozásukra utaltak, és a helyszínt egyfajta élethalál-tablóvá varázsolták.

A verem távoli végében lócsontmaradványokat találtak. Elsétálunk arra, s letekintünk a verembe. Olyan, mint egy megkövesedett sírhely, a csontokat mintha egy szemetes-kocsiról szórták volna oda. Niu úr azt mondja, legalább kilenc ló volt itt, de akár kétszer annyi is lehetett.

- Áldozati állatok, gondolom.

- Nem, élve kerültek ide - feleli Niu. - Hogy honnan tudjuk? Találtunk egy fapálcát a csontok között. Olyat, amivel nógatni vagy fegyelmezni szokták a lovakat. Tehát valószínűleg levezették az állatokat a rámpán, kikötötték őket, majd lezárták a sírt. Napokkal később pusztulhattak el, az oxigénhiánytól.

Ez új elemmel gazdagítja az Első Császár ellentmondásos hitrendszerét. Először is: az életszerű katonák. Majd: bronzlovak és valóságos széna. Aztán a jelképes erejű kőpáncélzat. Most pedig: nem újabb terrakotta figurák, hanem élő lovak, annak ellenére, hogy halálra szánták őket.

Nyilvánvalóan mindez annak a régi babonának a következménye, hogy a császárnak valódi húsrá és vérré lesz szüksége a sírban.

A dolognak az áldozatok státusához is lehetett valami köze - pedzegeti Niu úr. Ki tudja. Lehet, hogy a sírváros falain túli lovaknak agyagszobroknak kellett lenniük, míg a falakon belülieket a veremben áldozták fel. Valamiféle dráma zajlott itt, melynek azonban nem ismerjük a hátterét.

- De ezek a csontvázak hiányosak. Teljesen összekeveredtek.

- Úgy tűnik, valamikor a lovak halála után szivárgás vagy áradás lehetett itt, amely összesodorta a csontokat. Talán valami bűvópatak, mely a Wu Ling-gáttól szökött errefelé.

A víz feláztatta a talajt, s így a hivatalnokok és a szekérhajtók, akik egykoron türelmesen álldogáltak a verem oldalánál, orra buktak a sárban.

- Találtunk négy *yuét* is, afféle bárdokat, melyeket rituális tárgyként kezeltek. - mondja a vezető. Ceremoniális eszközök ezek, amelykehez hasonlóan az alabárdos testőrök használtak a londoni Towerban. Státusszimbólumként kezelték a fegyvereket ezer éven át. - Hivatalos iratokból tudjuk, hogy valahányszor a császár felkínált egy *yuét* valamely tisztviselőjének, az illető élet s halál

urává vált. Az a feltevésünk tehát, hogy ez egyfajta törvénykezési hely lehetett.

Ahogy Niu úr magyaráz, valami körvonalazódni kezd bennem. A Qin-dinasztia központosított rendszert tartott fenn, s minden fontos döntést a fővárosban hoztak meg. A döntéseket aztán írotáblákon közvetíthették a többi városba. Ezért volt szükség lovakra a hivatalos hintók mellett.

Színes tabló bontakozik ki előttem, még hozzá az alábbi különös körülménynek köszönhetően. A 3. számú verem mellett csak ez az akna menekült meg a tűztől. Ha a tűz keletkezéséről alkotott feltevéseim igaz - behatolás, szikra, belobbanás, hosszú, lassú izzás, végül a tetőzet beomlása -, akkor ebbe a verembe nem törtek be. Nagyon úgy tűnik, hogy a lázadó erők kellően tájékozottak voltak: ez csak kicsi, jelentéktelen hely lehetett számukra, ahol mindössze néhány hivatalnok van, meg döglött lovak, és - ami a legdöntőbb! - semmi fegyver. Vagyis, nem éri meg a fáradságot.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A kincsek kezelése

Emlékszünk Han Fei tanácsára, miszerint az a helyes magatartás, ha az uralkodó csöndben, visszahúzódva figyel a háttérből? Nos, az Első Császár a hadserege mögé rejtőzik - szellem a szellemek mögé -, legfeljebb annyira juthatunk közel hozzá, hogy szellemhadserege látható megtestesülése előtt kifejezzük hódolatunkat. Ahogy közelítünk a domb felé, lerójuk a kapuknál a belépőjegy árát, s egyfajta áhítat kezd eltölteni lelkünket. Aztán ahogy belépünk a hadsereg szentélyébe, az 1. számú verembe,

kezdjük úgy érezni magunkat, mintha mi is a Qin-dinasztia alattvalói volnánk. Visszatartanak minket, nem juthatunk közel még az uralkodó testőreihez sem. Nagy kiváltság, ha valaki a közelükbe férkőzhet - az Első Császár és udvaroncai előjoga ez, s akik ma ilyennel rendelkeznek, azok szakértőknek vagy hivatalosságnak nevezik magukat.

A magam részéről meg tudom érteni az óvatosságot. Mégiscsak egy múzeumról van szó, és egy múzeumnak védenie kell a kiállított tárgyakat. 2007 elején alkalmam volt látni egy kora kínai bronz- és terrakotta kiállítást Rómában, közvetlenül a zárás előtt. Az ott bemutatott néhány terrakotta harcost és különféle Qin-korabeli leletet mágikus tárgyként kezelték - úgy világították meg azokat, ahogy az ékszereket szokás a kirakatokban, vagy ahogy filmsztárok nyitnak meg egy estélyt -, s rafinált ernyőrendszerekkel védték őket az érintéstől.

Egy ragyogó kiállítás a legutóbbi felfedezést mutatja be. 2000 nyarán fölművelők - ki mások is lehettek volna - azonosítottak egy lehetséges vermet a sírhanttól három kilométerre északkeletre, a xiani új autópálya közelében. 2003-ra újabb kincseket ástak ki: negyvenhat életnagyságú vízimadarat - húsz hattyút, húsz kacsát és hat darut, egyikük épp egy halat kap el, a másik egy gilisztát nyel le. Egy vízi kertben helyezhették el azokat, egy mesterséges patak partjainál, ugyanis a verem alja megőrizte a Qin-munkások lábnyomait, és a későbbi behatólókét is. (Nem sok értéket találtak, de annál nagyobb rombolást végeztek.) Közelükben tizenöt terrakotta szobor fejfedőkben és nehéz köpenyekben, különös testtartással. Heten térdepelve, egyikük felemelt kézzel, mintha tartana valamit, a többiek nyújtott lábbal állnak, előrehajolva, mintha a nagylábujjukat akarnák megérinteni, de egyik tenyerük fölfelé néz, a másik lefelé, s ujjai begömbítve. Hogy milyen tevékenységet folytatnak éppen - rejtély. Az ülő alakok, nekem úgy tűnik, mintha számszeríjukat ajzanák: megfeszítik a húrt, miközben

lábukkal ellentartanak - talán kacsavadászatra készülnek.

A Scuderie del Quirinale csarnokában volt egy daru akril-kerettel megtámasztva, kígyózó nyaka és fejtartása azt mutatta, hogy épp lecsapni készül, sztár jellegét fényszórókkal, hálókkal és egy plexi védőfallal hangsúlyozták, no meg egy fotózást tiltó külön rendelkezéssel, noha a háló és a plasztik amúgy is lehetetlenné tette a fényképezést. Mintha a daru legalábbis valami totem lett volna, főpapjai aggódtak, hogy a magunkfajta köznapi halandók és fényképezőgépeink elszívják a kegytárgy misztikus erejét.

*

A távoliság varázsa ugyanaz a múzeumban, a vermekben és a gondosan dramatizált kiállító termekben - beleértve a vízimadarak kollekciónak is. Mivel nem vagyok Clinton, ezért eszembe se jutott volna, hogy valaha is „intim” viszonyba kerülhessek a harcosokkal, vagy bármelyik más ősi tárggyal.

Ezért aztán ami egyik délután történt velem, az valósággal sokkolt. Szerettem volna elbeszélgetni az egyik restaurátorral munkájuk kudarcairól és örömeiről. Egész hadsereg sorakozott föl mögöttem - Tony, az idegenvezető, Wang, a sofőr, Jin a múzeumból - s mindannyian égtünk a vágytól, hogy beláthassunk a kulisszák mögé. Így találkoztam Ma Yuval, aki a konzerválási részlegnél dolgozott, az egyik szürke betontömbben a múzeum mögött. Kissé zavarba ejtő, ha egy konzerválási szakember annyira fiatalnak látszik, mint Ma Yu.

Beatles-frizurájával, farmeröltönyében tinédzsernek gondoltam volna. Valójában betöltötte harminchatodik évét, és tizenöt éve dolgozik ezen a területen; képzettségét itáliai szakemberektől szerezte Rómában. A kőpáncélokra és a harcosokra dolgozott, és úgy vettem észre, túljutott már azon, hogy áhítatos tiszteletet érezzen irántuk. Kissé mintha elfásult volna a felbecsülhetetlen értékű tárgyakkal való napi találkozások során, sőt némi cinizmussal

kezelte e fontos munka lényegét.

- Tulajdonképpen mi a restaurálás? - tette fel magának a kérdést.
- Kiássuk a harcosokat a földből, ragasztót meg gipszet kenünk rájuk, hogy hitelesnek látszódjanak, de mindez csak látszat. Az összeragasztott figura már nem eredeti többé. Ráadásul nem festjük le őket, tehát nem beszélhetünk teljes helyreállításról.

- Volna jobb lehetőség? - kérdeztem tőle.

- Fene tudja - tűnődött. - Talán hiba volt, hogy egyáltalán belekezdünk a restaurálásukba. Talán jobb lett volna kiállítani őket, úgy, ahogy vannak, félig befedve a leleteket. Vagy teljesen elfedni, ahogy a harcosok zömét tároljuk, amúgy eléggé biztonságosan.

Nem éreztem, hogy ez a gondolatmenet bárhová is vezetne, Ma Yu azonban hirtelen meglepő javaslattal állt elő. Azt mondta, megmutatná, min dolgozik éppen.

Átvezetett minket a szomszédos laboratóriumba, s először egy fából készült alabárdfogantyút mutatott, melyet vegyi anyagok befecskendezésével konzerváltak. Roppant érdekes, különösen, ha az ember kedveli az efféle dolgokat, ám az én kíváncsiságom mintha kezdett volna alábbhagyni.

- Netán vannak itt harcosok is? - tapogatóztam.

Ma Yu lezserül a vállam mögé mutatott. Megfordultam, és...

Mintha áramütés ért volna. Egy asztalon hanyatt fektetve, tökéletesen védtelenül ott hevert egy térdeplő íjász teste, jobb térde leengedve, bal térde magasba emelve. Nem akartam hinni a szememnek.

- Ez egy másolat, gondolom.

- Nem - felelte Ma Yu. - Valódi.

Óh... atya... isten! - ahogy tinilányom mondaná. Vannak ott más térdeplő íjászok is, hogyan lennének (!), s mind a 2-es számú veremből, mely 112-144 - a pontos számot senki nem tudja, mert a

verem nagy részét még nem tárták fel - hasonló szobrot tartalmaz.⁵¹

Az általam olvasott beszámolók szerint tizenhetet a múzeumban vettek lajstromba, és tíz maradt a veremben, félig eltemetve. Elég nehéz követni, melyik maradt odalent, melyiket hozták fel, s melyik szobrot mikor, hová vitték, de feltételezem, hogy azokat a szobrokat, amelyeket kiástak, mára mind restaurálták.

Mégis maradt itt egy, melynek éppen most folyik a megtisztítása.

- Megérinthesem? - kérdezem.

Ma Yu vállat von: miért ne. Így kezdődött a felfedezés: gyengéden, mint egy kísértés, de nem annyira érzéken, mint lehetett volna, hiszen az íjásznak mégiscsak hiányzott a feje. Ez volt életem első valódi agyagharcosa, ezért felelősséget éreztem, hogy a kemény, sima anyag érintését hiánytalanul az emlékezetembe vésem. Amíg a többiek fényképezőkkel kattogtattak - ők is kellőképpen felajzva a kivételes találkozástól -, addig én ujjaimmal tapogattam az egymást fedő páncéllemezeket, érzékelve a szegecseket és az illesztéseket, a vörös festéknyomokat, mintha Braille-írást gyakorolnék. A jobb keze hiányzott, de a bal tökéletes volt, egészen a gondosan „nyírt” körmökig. Ujjak, melyek kétezer-kétszázötvenhárom éve - pár hónap ide vagy oda nem számít - tapadnak a számszerű tusára. Megszámláltam a metszéseket a csizmái talpán - valami apró, hengeres tárgyat alkalmazhattak, s nyolcszáz körüli vágatot találtam összesen. Végigfuttattam kezemet a köntösön, mely fölfelé lendült a feltűnően vaskos bal comb fölött. Észrevettem az alkotó névjegyét, melyet az egyik páncéllemezbe vésett be, hogy a munkafelügyelője azonosítani tudja, ha szükséges. Chaónak vagy Zhaónak (ugyanaz a kínai jel kétféle kiejtéssel) hívták a mestert, és munkájában aligha találhattak minőségi kifogást. Az persze sajnálatos, hogy a fej hiányzik, de így legalább bepillantottam a nyakba, ahol Chao vagy Zhao otthagyta keze nyomát, mikor belenyomta az agyagot az öntőformába.

Perceken át megigézve álltam, majd kábultan próbáltam visszatérni a jelenbe. Körülnéztem a teremben, és a távoli sarokban újabb lélegzetelállító élmény várt rám.

Egy bronzból öntött darumadár állt ott, kígyózó nyaka és fejtartása furcsán ismerősnek tűnt, tudniillik ugyanaz a madár volt, mellyel Rómában találkoztam két hónappal korábban. Csakhogy ott védőháló és plexi zárta el tőlem. Itt pedig akár meg is érinthettem. Sőt, nemcsak hogy megérinthettem, de fel is emelhettem, mivel ma éppen ezen a darabon dolgozott, s látva fogékonyságomat, felajánlotta, hogy kézbe vehetem. Úgy éreztem magam, mint egy gyerek, akinek váratlan ajándékot kínálnak fel; kavargott bennem a kíváncsiság, és az aggodalom, nehogy elragadják előlem.

Ma Yu magyarázni kezdett: - Amikor megtaláltuk, a lába le volt vágva, és egy darab hiányzott a közepéből. A nyaka el volt törve. Elemeznünk kellett tehát, milyen lehetett eredetileg, hogy pontosan restaurálhassuk. Találtunk képeket darvakról, így megtudhattuk a pontos magasságot és a formát. Aztán új lábakat készítettem, hogy a törött darabokat összeilleszthessem. Bronzzal próbálkoztam, de a régi bronz túl gyenge volt, hogy megtámassza. Próbáltam üveggel, de a végén az epoxigyantánál kötöttem ki.

Mindez jellemző Ma Yura, aki félelmetesen magabiztos. Kiváló szakember, ezt ő is pontosan tudja. Egy alkalommal nem is rejtette véka alá, mit gondol saját magáról: „Zseniális restaurátor vagyok”. És ez a jelek szerint valóban így van.

Eredetileg a madarat egy bronztalapzaton rögzítették, most azonban, az epoxiból készült alsó lábával nem tud megállni, ezért valamivel meg kellett támasztani. - Amikor dolgoztam rajta, vasrúddal támasztottam alá. A műanyag kifejezetten a kiállításra készült.

És ekkor legnagyobb meglepetésemre Ma Yu, minden bevezető nélkül megragadja a madár nyakát és elkezdi csavargatni, mintha

fojtogatná. De a nyak már amúgy is törött, az volt kétezer évvel ezelőtt is. Szétszedi, és megmutatja belül a kicsi, kemény fémszegecseket, melyek a csontból merednek elő. Hátborzongatóan ismerősek.

- Óh, hát ilyesmit használ a fogorvosom, amikor egy műfogat rögzít - kiáltok fel a felfedezés örömeivel.

- Igen, én is fogorvosi fúróval dolgozom. Először is lyukat fúrok mindkét metszetbe, aztán behelyezem a kis támasztó tüskéket a törzsbe. A technikát Rómában tanultam.

Kezembe nyomja a fejet és a nyak felső részét. Gondolatok viharzanak át az agyamon: kérlek, Istenem, add, hogy ne ejtsem el ezt a kétezer éves, csodálatos... hohó, és milyen nehéz darabot! Nehéz bizony, legalább öt kiló, ami azt jelenti, hogy az egész madár úgy harminc kiló lehet. Egykoron finom tollakkal borított testét mára kikezdte az erózió, mintha érdes tapintású kagylók nőnének rajta. Közelebbről szemlélve: vöröseszöld, földbama és égbék színek kaleidoszkópja, itt-ott fehér foltokkal.

- A nyak tömör fémből készült, vagy feltöltötte valamivel, hogy illeszthető legyen?

- A nagy része tömör, de a feje nem, mert annak könnyűnek kell lennie, hogy meg lehessen támasztani. A nyakat megröntgeneztük, s a felvételen látható, mennyire tömör. Belül van egy nehezebb bronzból készült tüske, mely támasztékul szolgál a test és a fej között. A legsérülékenyebb pontján törött el. A röntgenfelvételtől láttam, ha erős illesztést tudok készíteni, újra megtartja a fejet.

A madár a kifinomult bronzöntés szép példája, magyarázza Ma Yu, miközben sikerül a nyakat egy kis kattintással visszaillesztenem, s ez nagy megnyugvással tölt el. A nyak és a lábak a testtől elválasztva, külön készültek. Először a nyak sűrűbb bronztüskéit formálták meg, majd egy más összetételű bronzöntetet vittek rá „bőrfelület” gyanánt. A test üreges...

- Ami azt jelenti, hogy két félből tevődik össze, akárcsak a harcosok?

- Nem. Öntőformában készült, valószínűleg kívül agyagburkolattal, s a közepén viasszal.

- Amit ugye „elveszett viasz módszernek” nevezünk?

- Igen. Azt hiszem, a viaszt kiolvasztották egy lyukon át, miután a külső öntőmintát eltávolították. Így lehetett. Senki nem dolgozott ezen a darabon, rajtam kívül. De elég sok mindent nem tudok még. Nézze csak ezeket a tollakat! Egymást fedik. Azt feltételezzük, hogy öntés közben nyomhatták rá, és utána kanyarították ki őket - mondja Ma Yu, és megérinti a hártavékony bronzkarimákat a madár hátán. - És annyira finomak...óh! - teszi hozzá, s az egyik madártoll vége kilazul, ahogy az ujjával hozzáér. - Ez Rómában sérült meg.

Micsoda szentségtörés! *A rómaiak megrongáltak egy tollat?*

Ma Yu nagyot sóhajt. - Sokszor előfordul, amikor a kollektiót külföldre viszik. Gyakoriak a sérülések. Ezt, meg ezt, meg ezt is én ragasztottam vissza - mutatja, s ujjai úgy szaladnak végig a tollazaton, mint egy klaviatúrán.

- Ragasztani kell? Nem tudja újrahegeszteni a bronzot?

- Az egy másik restaurációs elmélet. Nyugaton újrahegesztenek, de ezzel új anyagot adnak hozzá, s a műtárgy ettől kezdve már nem nevezhető eredetinek. Az már újraalkotás, és nem restaurálás. Megváltozik az anyagösszetétel. Ezért én ragasztással hozom helyre, amit a rómaiak tönkretettek.

- Mi a helyzet a színekkel?

- A tollak valószínűleg fehérek lehettek, de azt nem tudjuk, hogy festették-e őket, vagy égetéssel fehérítették ki.

- Nem gondolt rá, hogy a rozsdát levakarja, és újrafesse?

- Soha!

Ostoba kérdés a részemről. Ez megint csak újraalkotás lenne, és nem helyreállítás. - Örömmel hallom! - próbálok javítani. - Így szép az egész, pontosan ilyen színekkel, s ezekkel az egyszerű formákkal.

- Jöjjön, megmutatom a röntgent!

Átvezet a termen, asztalok és fényesorok között. Most már nagyon is tudatában vagyok a rejtőzködő kincsek lehetőségének, ezért különösen vonz a mindenféle rejtélyes eszközökkel megrakott asztal, ahol egy jókora nagyítóüveg, egy ívlámpa, valamint egy vákuumszivattyú sorakozik egymás mellett, utóbbi a por eltávolítására szolgál. Alattuk természetes tárgy, melyet egy nagy, gyűrött papírlappal fedtek le. Amíg Ma Yu kinyit egy fiókot a terem másik végében, felemelem a papírlapot.

A térdeplő íjász fejét rejti a papírtakaró.

- Tony, Wang, Jin úr! Ezt nézzék meg! Én még soha... úgy értem... mi a... - teljesen összefüggéstelenül hebegek a döbbenettől. Amikor Ma Yu korábban a konzervált fadarabot mutatta, nem gondolt rá, hogy említést tegyen az íjász testéről. Amikor pedig a testet mutatta, az izgalmas pillanatok közepette nem jutott eszébe a fejről vagy a daruról beszélni. Nyilvánvalóan ugyanúgy hozzá volt szokva a kincsek társaságához, mint az aranyrudakkal vagy gyémántokkal foglalkozók az értékes kincsekhez, akiknek eszükbe se jut, milyen hatást tesz az ilyesmi a kívülállókra.

Felkészülök rá, hogy kézzel, szemmel és fényképezőgéppel közel kerüljek az íjászhoz. Szigorúan néz rám, eltökélten, agresszív szemöldökráncolással, melyben nyoma sincs a zen nyugalomnak. Feje kissé balra fordul, mandulavágású szemei ettől még inkább balra tekintenek, abba az irányba, ahová számszerűjével céloz. Takaros kis bajusz, kétfelé ágazva, s egy ajak alatti szörpamacs képezi az arcszörzet harmadik csoportját. Arcán még évszázadok sarát őrzi, de a dörzsölésnyomok alól - bőre olyan sima és kemény, mint a fém - mintha kékes festék tűnne elő, ami, ha igaz, ugyancsak

ritkaságszámba megy. Az összes többi harcosnak ugyanis rózsaszín volt az arcbőre, kivéve, amelyeket zöldre festettek, Catharina Blänsdorf feltevése szerint „egyfajta harci díszként”. De nem, ez az eredeti kékeszürke terrakotta harcos színe, a lakkot és a festéket ledörzsölte a sár. Tapasztalt harcosnak látszik, harmincöt körüli, úgy vélem.

Amikor később a fényképeken közelebbről szemügyre veszem, valahogy nagyon ismerősnek tűnik. Rájövök honnan: az egyik múzeumi kiadványban láttam őt, amint büszkén bámul kifelé a sáros háttérből, a 2. számú verem északkeleti sarkából, eredeti állomáshelyéről. Előlről számítva a kilencedik volt a sorban a negyven íjász folyosóján. Őt nem döntötték fel, mint a szomszédait, a behatoló sírrablók, és viszonylag sértetlen maradt akkor is, amikor a tető beszakadt. A válla megroppant ugyan, de a fejét - a szó szoros értelmében - nem vesztette el. Kétezer év után tizenkét társával együtt napvilágra került; társai zömmel darabokban. Hivatalos nevet kapott: SH002, és hivatalos címet: T19G18, 2. számú verem, 19. ásatási gödör, 18. folyosó. Kétezeréves föld alatti létezés után elég izgalmas újjáéledésben volt része: 1977-ben feltárták, a restaurálás során számos társát elveszítette, majd újra befedték, amikor a 2. számú verem fölé felhúzták az épületet, 1999-ben félig megint közszemlére tették, végül 2006-ban restaurálásra kiemelték. Ekkor vesztette el a fejét.

Most pedig, a verem tizenhét regisztrált egykori lakójának egyikeként hamarosan készen áll arra - visszkapott fejjel és megtisztítva, noha színtelenül -, hogy újra a nagyközönség elé álljon.

- Meg is ágyazhatunk itt magának - mondja Ma, megtörve az SH002-sel kialakult bensőséges viszonyomat. Hát igen, a rokonszenv még nem jelenti azt, hogy a harcos testével vagy fejével együtt kellene töltenem az éjszakát. És különben is, ebédidő van.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Feltárulás

A nyolcadik csoda elnevezés egyfajta beteljesülést sugall, olyasfélét, mint amikor egy felfedező karaván felérkezik egy fennsíkra. Ha közelebbről nézzük a dolgokat, az az érzésünk támad, mintha a kezdeti lelkesedés alábbhagyott volna. A munkálatok az agyagkatonák restaurálásánál, illetve a sírhalomnál lelassultak, szinte le is álltak. Amikor 2007 elején ott jártam, senki nem ásott ki semmi újat a földből, nem illesztettek össze törött harcosokat, nem kerestek további vermeket. Az 1-es számú veremben a látogatók fagyoskodtak, a tetők beáztak, a falak kiszáradtan repedeztek és porladoztak. Pompás leletek lapultak ócska kalyibáikban. Akárcsak a körképernyőn látható ismeretterjesztő film megfakult színeivel és agyonhasznált hangsávjával, az egész hely ugyanúgy bizonyos elhasznátságot és lepusztultságot mutatott.

De ne higgyünk a látszatnak! Amit látunk, az nem a hanyatlás jele; inkább egyfajta lélegzetvétel a következő nagy erőpróbához. Az elmúlt harminc év munkája csak bemelegítés ahhoz, ami ezután következik majd. 2007-ben elkezdtek építeni egy új parkot, mely magában foglalja majd az egész hatalmas sírkomplexumot és környezetét - összesen ötvenhét négyzetkilométert, a sírhalom huszonötszörösét. Háromezer új otthonnal bővült Xianyang környéke, többségében új házak épültek a múzeum keleti felén, s a sírhoz közeli régi épületek ott maradtak üresen. Hosszú, lassú folyamat ez, sok buktatóval.

Beszéltem egy fiatal építési vállalkozóval, aki szemlátomást elég nagy lábon él: lakásában óriási tévéképernyő, minimalista stílusú

üvegasztal, vízhűtő, hatalmas reprodukció a falon a Jangce-torkolatról. - Általában százezer jüanért kínálnak egy házat (kb. 2,5 millió forint), de az én majdani házam nagy volt, ezért háromszázezret (7,5 millió forintot) kértek érte, viszont mivel ebben az üzletágban dolgozom, feléért hozzájutottam.

- Szép haszon, igaz?

- Nem igazán. Szerencsejátékon rögtön el is vertem.

Ja, kérem, ha valaki megengedheti magának...

A kevésbé tehetősek más módokon próbálnak haszonra szert tenni. - Ha fülest kapnak, hogy kisajátítás lesz, vadul elkezdenek építkezni - magyarázza Tony. De a változás feltartóztathatatlan, mint mindig, amikor a hatóságok elszánják magukat valamire. A folyamat 2007 közepén lezárult, és a régészek előtt szabaddá vált az út, hogy megkezdjék az egész térség részletes átvizsgálását.

Csak találgatni lehet, mit fognak feltárni a száznyolcvan már ismert vermen és több száz síron kívül. Ha a Han-uralkodó, Jing Di nyolcvanegy kormányzati ügyosztállyal rendelkezett, hogy kiszolgálják őt a túlvilágon, akkor az Első Császárnak is lehetett ennyi, és pedig nem szűk körben, hanem tetszőlegesen, mindenféle területről. Az érintett főhivatalnokok halál utáni helyzetét az életükben betöltött rangjuk és beosztásuk határozta meg.

Azok a problémák, melyek arra a döntésre készítették a szakértőket, hogy a harcosokat helyesebb elföldelve hagyni, megoldódni látszanak. Alig néhány évvel azután, hogy a restaurálás megkezdődött, a múzeum szakemberei észrevették: a felszínre hozott szobroknál az állagromlás rohamosan megindul. A verem tehát nem valamiféle börtön, hanem védelmező anyaöl. Felfedeztek például egy bizonyos penészgombát az agyagon, mely hamar szaporodásnak indul, ha nedves levegőnek van kitéve, a sok-sok látogató leheletének, a földből kipárolgó nedvességnek, és a több ezer köbméternyi talajtakarásnak. Szakértők szerint május és

szeptember között a tizennyolc fokos átlaghőmérséklet, és a hatvanöt százalék körüli páratartalom „kedvez a mikroorganizmusok növekedéséhez”.⁵² És itt nem csak egyetlen penészgombáról van szó, mint kiderült. Nem kevesebb, mint negyvennyolc penészgombafajtát azonosítottak a veremben és környékén, sőt a 2-es számú veremnél 995-ben még kifejlett gombákat is találtak.

A segítség 2000-ben Belgiumból érkezett: a Janssen Gyógyszergyár szakértői négy kínai céggel karöltve felállítottak egy laboratóriumot a kérdés megoldására.⁵³ A 2001-ben megnyitott laboratórium Kína legfejlettebb gombatani intézetévé fejlődött az elmúlt évek során. 2006-ban, számos kísérlet után, a cég kiadott egy sajtóközleményt, mely szerint: „A Terrakotta Hadsereg Múzeuma immár hivatalosan gombamentes”. Egy új megállapodás is született, még ugyanabban az évben, amelynek értelmében a kutatásokat további öt évre meghosszabbították, és kiterjesztették a selymek, faanyagok, csontok vizsgálatára is - lényegében mindenre, amit az ásatási területen már fölfedeztek, vagy a jövőben fognak feltárni.

A gombamentes agyag alapfeltétele a színezésnek. Enciklopédiára való szakirodalma van már a témának. Először persze senki nem értette, hová tűntek a színek, és egyáltalán hogy kerültek rájuk, milyen technikával vitték föl a szobrokra. Amikor az első tanulmányok 1980-ban felfedtek egy színtelen alapréteget, szakértők arra tippeltek, hogy egyfajta ragasztóanyaggal van dolguk, melyet „arabmézgaként” ismernek. Csak a kilencvenes évek közepére vált világossá - miután elemezték az anyag mikroszerkezetét -, hogy hol kell elkezdeni a kétezer évvel korábbi elföldelés következtében előállt probléma megoldását. A lakkréteg zöme lepergett, mint egy matrica, és vitte magával a színeket is, amikor a földet eltávolították. Aztán jöttek az újabb bajok: ha a levegő nedvességtartalma nyolcvannégy százalék alatti - ami ugye gyakran előfordul, mi több ez a szokványos -, akkor a lakk

összezsugorodik, felkunkorodik, és leperreg.

Fura ellentmondással kellett szembesülni, amelyre nem könnyű megoldást találni: az állagmegóvás és a restaurálás romboláshoz vezet. A lakk megőrzése magas páratartalmat kíván, a penészgombák megfékezése viszont az ellenkezőjét. És ez az elsődleges oka annak, hogy a többi harcos mind föld alatt maradt.

De semmi sincs veszve, hála a múzeum és a Bajor Műemlékvédelmi Hivatal együttműködésének. Ha egy agyagdarabot megtisztítanak a földtől, műanyagzacskóba helyezik, átrakják egy magas nedvességtartalmú tartályba, amelybe kesztyűket építettek, és az anyagot ettől kezdve elszigetelt körülmények között kezelik. A lakkot vegyszerekkel fixálják, s lehetővé válik a lakkréteg simán és szárazon tartása. Egy polietilén-glycol nevű vegyszer alkalmasnak látszott ehhez a művelethez, de nem ragasztotta oda kellőképpen a lakkréteget az agyaghoz. A további kísérletek során azonban rátaláltak a HEMA (dihidroxietilmetakrilát) elnevezésű anyagra, mely egyébiránt a könnyű kontaktlencsék készítéséhez elengedhetetlen - s ez az összetétel immár tökéletesnek bizonyult. A megmaradt lakk- és festékréteg tehát visszanyerte eredeti állapotát. E bonyolult technikai eljárás leegyszerűsítése bizarr gondolatot ébreszt az emberben: ha egy harcosnak a feltárás közben megsérül a szeme, ugyanazzal a vegyi anyaggal lehet „meggyógyítani”, amelyből a kontaktlencsék készülnek.

Évről évre újabb eredmények születnek. 2006-ig senki nem tudta, mi tartja össze a festéket, mivel az örölt ásványi anyagot oldószer nélkül nem lehet rávinni a felületre. Márpedig, amíg ezt nem tisztázták, senki nem tudhatta a konzerválás és a restaurálás módját sem. Ám egy pisai team tizenegy perces festési kísérlete elképesztő eredményt hozott: „A kötőanyag, melyet a terrakotta hadsereg polikrómozásához használtak - a tojás!”⁵⁴ Szóval, ha valaki valóban jól akar restaurálni - vagy ha úgy tetszik, újraalkotni - egy

harcost, akinek fejére esett a tartógerenda, annak mindenekelőtt egy tyúk-farmra van szüksége. További fontos részletkérdések persze tisztázásra várnak még, úgy is, mint: tyúk- vagy kacsatójas? A tojás sárgája vagy a fehérje? Ha mindkettő, akkor milyen arányban? Egyáltalán fontos ez? Erre a további kísérletek fogják megadni a választ.

Az elkövetkező években a mauzóleum annyi turistát fogad majd, amennyiről csak a legfelsőbb kormányzati körökben álmodnak. Lintong már átalakult, de most újra átformálják a várost. Olyan elegáns helyek nyílnak, mint az Aegean Hot Springs Hotel, huszonhat termálmedencéjével, melyek egyikében „csókos halak” csipkedik az ember bőrét lágy ajakkal - „halmasszáznak nevezzük”, tájékoztat Maggie, az angolul beszélő menedzser. Aztán ott van a Flourishing International Hotel (igen, így, angolul), melynek tulajdonosnője mesébe illően gazdagodott meg.

Az 1990-es évek elején munkanélküliként, kétségbeesetten tengette életét. Egy napon megmászta a Li-hegyet, és talált egy jövendőmondót, aki ezt mondta neki: „Ne aggódjon, maga milliomos lesz”.

- Már hogy lehetnék én milliomos? - kérdezett vissza a nő. - Hiszen betevő falatra sincs pénzem.

- Csak türelem!

Így hát türelemmel és reménnyel telve, férjével együtt nyitottak egy kis éttermet a buszokkal érkező turistáknak, a terrakotta hadsereg közelében. Az üzlet beindult, a vállalkozás egyre bővült, s ma már egy nagy szállodával büszkélkedhet, s mindezt - mint mondja - az Első Császárnak köszönheti.

A turisták pedig özönlenek majd milliószám, hiszen a kőpáncélok, a hivatalnokok és az „akrobaták” fölé húzott rozsdás kalyibák hamarosan önálló múzeumokká változnak. A sáros kerékvágások helyett burkolt utak kötik majd össze a létesítményt a

mesteremberek otthonaival és a csempeüzemmel. Talán a falakat is helyreállítják, járdákat építenek a melléképületekhez és az istállókhoz. A tervek még nem készültek el, de egy napon az 1. számú verem éppen olyan ultramodern lesz, mint a Han Yangling Múzeum pár kilométerrel arrébb. Üveg folyosókon lépdelnek majd a látogatók, hogy szemtől szembe találhassák magukat a harcosokkal, légkondicionált kényelem közepette, virtuális valóságshow kíséretében.

És egy szép napon, talán egy évtized múltán, a hadsereg teljes létszámában felsorakozik majd, és eredeti szín pompájában fog ragyogni, s akkor az is kiderül majd, hogy a harcosok létszámára vonatkozó becslések helyesek voltak-e. Vajon tényleg hatezren vannak az 1. számú veremben, és vajon a 8-as és a 64-es szám, amely olyannyira jelentőségteljes a taoista tanokban, valóban a vermek alaprajzát tükrözik? És vajon - ahogy a feltételezett rekonstrukció sugallja - tényleg hatvannégy katona van minden egyes hintó mögött az 1. számú veremben, hatvannégy hintó a 2-es számúban, és kétszázötvenhat (28 számú) katona a verem déli négyszögében?

Az igazi szenzáció azonban természetesen maga a sírhalom. A veszedelmek és titkok, amelyek odalent rejtőznek, egyelőre főleg népmesei történetek alapját képezik, de évek múltán a kutatás és a közvetlen tapasztalat talán mindenre világos választ ad. Jin Kai, az egyik helyi szakértő az általános vélekedést visszhangozza: - Hisszük, hogy egy napon megtaláljuk a kincseket is, amelyek a napvilágra került leleteknél is csodálatosabbak lesznek.

Minden bizonnyal így lesz majd, ha valóban hihetünk Sima Qian szavainak. Attól nem kell tartanunk, hogy az automata számszerűk kétezer év után még mindig készen állnak, hogy lelőjék a behatókat; de a fúrások kétségkívül sokféle szerkezetet tártak fel, jóllehet a leletanyag tényleges formája továbbra is viták tárgyát

képezi. A legizgalmasabb a történész azon utalása, miszerint a sírhant a csillagképek és a Föld leképezését tartalmazza - feltehetően a birodalomét -, és higanyt „használtak a száz folyó [...] és a tengerek [megjelenítésére], úgy alakítva őket, mintha folynának”. Ez elég hihetetlenül hangzik, de gyakran előfordul, hogy ami népmesének és legendának tűnik, arról kiderül, hogy ősi igazságra utal. Ebben az esetben az Első Császár halhatatlanságrögeszméje azt sejteti, hogy Sima Qian leírását komolyan kell vennünk.

Az Első Császár célkitűzéseit illetően nem lehetnek kételyeink: földi maradványait halhatatlanná kívánta tenni - legalábbis, amennyire csak lehet, tartóssá -, hogy mennyei lelke megtalálhassa útját az ég felé, miközben földi lelke továbbra is irányítja a kormányzati szerveket, a hivatalnoksereget, a szórakoztatásáról és kényelméről gondoskodókat, a vízi kertet és természetesen a várakozó harcosokat, úgy ahogyan azt evilági életében is tette.

Hogyan akarhatta mindezt végrehajtani? Mos, az a gyanúnk, hogy a dolog valamiképpen összefügg a higannyal. 1982-ben kutatók ötszázhatvan fúrást végeztek a sírhantnál és környékén, hogy megfigyeljék a higanygőz jelenlétét vagy hiányát. Sok munkát megspórolhattak volna maguknak, ha hisznek Sima Qiannak. A megszondázott térség a sírhant szegélyénél csak elenyésző nyomait mutatta ki a higanygőznek: kevesebb, mint hetven részecskét milliárd egységenként. Magán a sírdombon azonban a százhusz mérés (az összes husz százaléka) azt mutatta, hogy az előfordulás középtájon, főként a déli oldalon növekszik. Helyenként a háttérleolvasás dupláját mérték, de nyolc vizsgálati eredmény négyszeres koncentrációt mutatott, sőt volt egy, amely ötszörös eredményt hozott. Más szavakkal: egy szabálytalan ösvény rajzolódott ki a sírhant mintegy nyolcezer négyzetméteres felszínén, s ez helyenként csekélyebb, másutt, a középtől kissé keletre, jóval erőteljesebb higanydózist jelzett. Valószínűleg mindez ugyanabból a forrásból származik, mivel a higanygőz oldalirányban és

függőlegesen ugyanúgy terjed a földtakarón keresztül.

Ez elég baljósan hangzik a helyszín közelében dolgozó régészek szempontjából. Mit jelenthet a milliárdonkénti háromszázötven részecske ötven méterrel a felszín alatt? Senki nem tudja. Ezerszeres vagy akár tízezerszeres sugárzást a felszínihez képest? Nem, a helyzet ennél azért kevésbé veszélyes. A higanygőzt általában *milliós* és nem milliárdos összehasonlításban mérik. A mérvadó irányelvek szerint milliónként egy részecske higanygőzt egészségkárosodás nélkül belélegezhet az ember napi nyolc órán át, akár egész életében. Legtöbbünknek a fogtömése tartalmazza ezt a mennyiséget. Pár liter higany nem termel halálos mennyiségű gázt. Lényegében tehát bármilyen magas a kamra higanygőztartalma, ha a sírt kinyitják, a mérgező pára hamar eloszlik.

Feltételezve, hogy a régészek kellő gondossággal járnak el, mire számíthatnak: mit találnak a föld alatti palotában? Tényleges teszteredmények egyelőre nem állnak rendelkezésünkre, de közvetett bizonyítékaink vannak arról, hogy mi után sóvárgott az Első Császár, s vágyai kielégítéséhez milyen segítséget kaphatott. Egy meglepő tanulmányban, mely az „ön-mumifikálásról” szól, Joseph Needham feltesz egy kérdést, amelyre ő maga roppant izgalmas választ ad. A romol-hatatlanság keresésekor hihet-e bárki is abban, hogy valaha is sikert ér el? 1972 előtt a válasz egyértelműen nemleges lett volna. Ám ebben az évben egy példátlan felfedezés azt mutatta, hogy az ősi taoisták csaknem mindent tudtak arról, hogyan lehet elérni, amiről az Első Császár álmodott.

Három sírhalomban, melyet 1972-74-ben tártak fel Mawangduinál, Changsha közelében, Hunanban, egy előkelő család három tagjának maradványaira leltek: Dai grófja, a felesége és (valószínűleg) a fiuk feküdt a sírban. A Kr. e. II. század elejéről származó sír - mindössze harminc évvel az Első Császár halála után - háromezer tárgyat rejtett, s ettől a sírhant már önmagában is kincseskamrának számított. Az egyik sír három, selyemre rajzolt

térképet tartalmazott - történetesen az addig ismert legrégebbi kínai térképeket. A legnagyobb meglepetést azonban a sírhant és a benne fekvő holttestek tartogatták. Fehér agyagréteg és faszén védett egy ciprusfából ácsolt külső tartályt, mely öt lakkozott koporsót tartalmazott, de olyan módon, mint a jól ismert orosz Matrjoszababák, egymásba helyezve. Legfelül feküdt a márkiné, húsz réteg selyemruhába öltöztetve, és meglepően jól konzervált állapotban. Izületei mozgathatóak, szervei és szövetei lényegében sértetlenek, bőre rugalmas. A bőrfelület, ha megnyomták, újra visszaállt eredeti alakjára. Konzerváló injekciót nyomtak bele, duzzadás keletkezett, majd elmúlt. Mintha csak egy hete halt volna meg. A női test olyan állapotban volt, hogy boncolást végeztek rajta, amely szerint a báróné valószínűleg szívinfarktuszban halt meg. A konzerválódást nem balzsamozásnak, mumifikálásnak, fagyasztásnak vagy cserzésnek köszönhetjük, hanem az eltemetés rendkívüli körülményeinek: a lég- és vízmentesen egymásba illesztett koporsóknak, a tizenhárom fok körüli állandó hőmérsékletnek, és részint annak a barna folyadéknak, melyről kiderült, hogy higany-szulfidot tartalmaz, más néven cinnabaritot, amelyből az Első Császár mesteremberei a piros festéket, pontosabban a higanyvöröset gyártották.

Most már tudjuk tehát - ahogy Needham írja -, hogy a romolhatatlanságról szóló taoista történet nem pusztán mítosz. Okkal feltételezhetjük, hogy a császár emberei ismerték ezt a konzerválási technikát. Ennek köszönhetően az uralkodó célul tűzhetette ki, hogy testét konzerválják mindaddig, amíg két lelke felkészül: az egyik arra, hogy a mennybe emelkedjen, míg a másik arra, hogy a földön járjon-keljen, és halála után is folytassa a birodalomépítés nagy feladatát. Tudjuk, hogy az Első Császár használt higanyt, s az abból készült termékeket. Tudjuk továbbá, hogy a sírhantban van valami, ami higanygőzt termel. Azt jelentené ez, hogy higanyal konzerválva ő maga fekszik odalent, vagy

valamelyik leszármazottja?

Igen is, meg nem is. Ha a császár is egymásba illesztett koporsókban fekszik, és higany is van körülötte odalent, akkor hogyan található utat a higanygőz a felszínre, a légmentesen lezárt koporsókon át? A sírhant körüli vizsgálatok erős higanyforrásra utalnak a koporsón kívül. Vagy az lehet, hogy nem ő az egyetlen, akit higanyban pácoltak, vagy pedig lehet valami igazság Sima Qian beszámolójában, miszerint a higanyt nem pusztán a császár, hanem „a birodalom”, legalábbis egy selyemtérkép konzerválására is használták, ahogy az a Mawangduiban talált leletnél kiderült.

Ha más királyi és arisztokratasíroknál is hasonlóval találkozunk, akkor temérdek eltemetett tárgynak kell lennie a koporsó körül. Feltételezve, hogy a kormányzati ügyosztályokat minden felszerelésükkel együtt a szomszédos vermekbe hantolták el, a sírhalomban levő tárgyak minden bizonnyal az Első Császár személyes kincsei, s egyben a legjobb darabjai a Qin-korabeli kézművesiparnak. Wannyi, azaz ezernyi értékes tárgyat feltételezhetünk: ékkövekkel díszített fegyvereket, szertartási üstöket, bronzharangokat, kerámiafigurákat és -edényeket, pompás lakkozott tálakat, régi érméket, kézzel írott selyem- és bambusztekercecseket, ruhákat, páncélzatokat és maszkokat, cserepeket és épületek makettjeit, és ezernyi mást, a képzelet legvégső határáig.

Bármi legyen is odalent, nem lesz könnyű felhozni. Volt például egy tető, feltehetően fából, mely réges-rég összeomlott. Az ásatások minden bizonnyal hosszú ideig tartanak majd, és sok nehézséggel járnak. A tapasztalatok már eddig is megmutatták, mi minden történhet a rejtett kincsek feltárásakor: csontok törnek, festék pereg le, az agyagra penészgomba telepedhet, értékes információk tűnhetnek el, hacsak nem gondoskodnak kellő védelemről, lehetőleg még akkor, amikor a kincsek a föld gyomrában pihennek.

Senki nem álmodott még arról, hogy efféle védőernyőt építsen. Pedig létre lehetne hozni egy légkondicionált, légmentesen zárt szárnyat valamelyik föld alatti palotabejárat fölött. Ám ez már olyan nagyszabású terv, amely szinte vetekszik az Első Császár vízióival. Mégis, mi lenne, ha az egész helyszín fölé kupolát vonnának? Nem lehetetlen, ha Kína úgy dönt, hogy megépíti a világ legnagyobb zárt terét - a sírhant méretének megfelelően átlósan ötszáz métereset -, vagyis a londoni Millenniumi Dóm másfélszeresét.

Mekkora dicsőség is volna, ha a forradalom centenáriumát 2049-ben annak az uralkodónak szentelnék, aki az országot kétezerek százhetven évvel azelőtt egyesítette? És micsoda feltámadás az uralkodónak, aki az örök életet a föld alatti szellemvilág örök sötétjében vélte megtalálni - hogy aztán a halhatatlanságot, hadseregével együtt, a napvilágra kerüléssel, az egész világ színe előtt nyerje el.

TARTALOM

ELŐSZÓ

Múlt és jelen hadserege

I. RÉSZ

AZ EREDET

ELSŐ FEJEZET *A felfedezés*

MÁSODIK FEJEZET *A Nagy Történész titkos naplója*

HARMADIK FEJEZET *Hadakozó fejedelemségek, ellentétes eszmék*

NEGYEDIK FEJEZET *Hercegtől királyig*

ÖTÖDIK FEJEZET *Kína megteremtése*

HATODIK FEJEZET *Kegyetlen ámokfutás*

II. RÉSZ

A SÍRON TÚL

HETEDIK FEJEZET *A jövődő világ*

NYOLCADIK FEJEZET *A sír ásása*

KILENCEDIK FEJEZET *Az örök hadsereg létrehozása*

TIZEDIK FEJEZET *Hirtelen halál*

TIZENEGYEDIK FEJEZET *A tűz martaléka*

III. RÉSZ

A nyolcadik csoda

TIZENKETTEDIK FEJEZET *Hatezer szereplő egy szerep nyomában*

TIZENHARMADIK FEJEZET *Új csodák bronzban és kőben*

TIZENNEGYEDIK FEJEZET *A kincsek kezelése*

TIZENÖTÖDIK FEJEZET *Feltárulás*

AZ ELSŐ CSÁSZÁR MINT BÁIVÁNY

Eredeti ábrázolás nem maradt fenn a nagy uralkodóról, aki először egyesítette Kínát, de a modern művészek hallgatóságosan egyetértenek abban, hogy a császárt valamennyien hődtóként ábrázolják. Kína szereti, de különösen a hajdani birodalom szívében, Xi'anban csupa olyan portrék láthatók, melyek zord vonásokkal, tekintélyt parancsoló vezéreként ábrázolják őt.

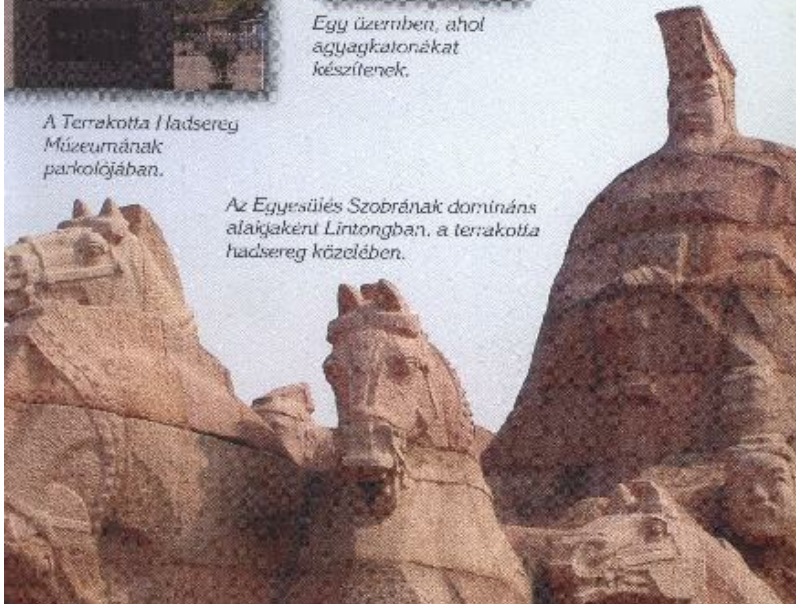
Díszítábla a nagy falon, a Sárga-folyótól keletre.

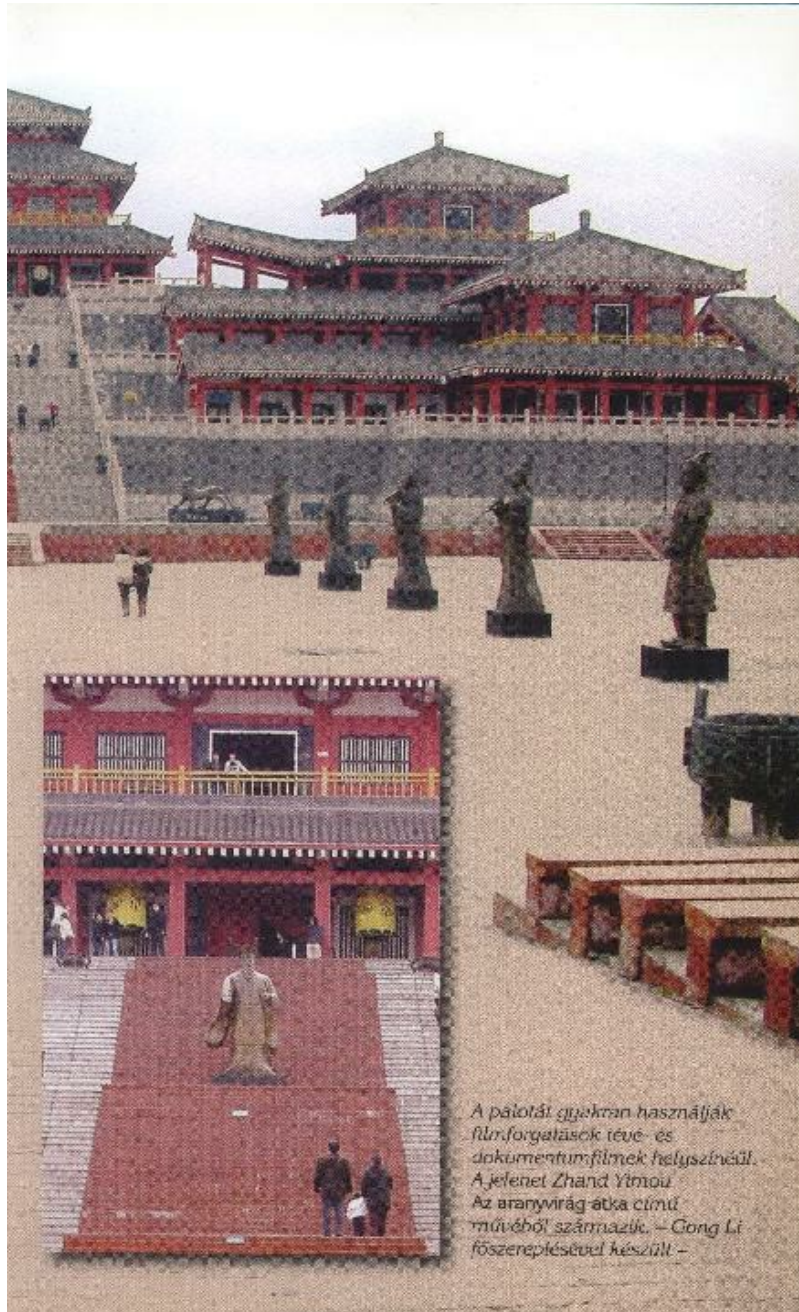
A Terrakotta Hadsereg Múzeumának parkolójában.

Egy üzemben, ahol agyagkatonákat készítenek.

Az Egyesülési Szobrának domináns alakjaként Lintongban, a terrakotta hadsereg közelében.

*A palotát gyakran használják
filmforgatások tévé- és
dokumentumfilmek helyszínéül.
A jelenet Zhand Yimou
Az aranyvirág-átka című
művéből származik. – Gong Li
főszereplésével készült –*

EGY TÁBORNOK, TELJES POMPÁBAN

A múzeum és a német szakemberek együttműködésének köszönhetően a számítógépes szoftver újraszínezte a leghíresebb harcosok egyikét, egy tábornokot, akül a 2. számú veremből ástak ki. Jóllehet maguk a színek egyértelműek, a jelentésük már kevésbé. A nagyon költséges „kínai bíbor” magas rangot jelöl, de mit kezdjük vajon a zöld bojtokkal és a piros szegélyekkel? És mit sugall a többi részlet: például az összekötött kéz vagy a megemelt mutatóujj?

*A trükkös megelégités stoikus
nyugalmat kölcsönöz
a katoná arcának.*

*Nem kifejezetten barátságos.
Mintha az ember megérintette
 volna a vállát, s felé fordultna ezt
mondaná a toktülele:
„Mielőtt bémmit szólnál,
s válasszon: nem.”*

*„Mondtam már: nincs interjú,
nincs bebecsálás, nincs
fotózás. Köszönöm, vizslát!”*

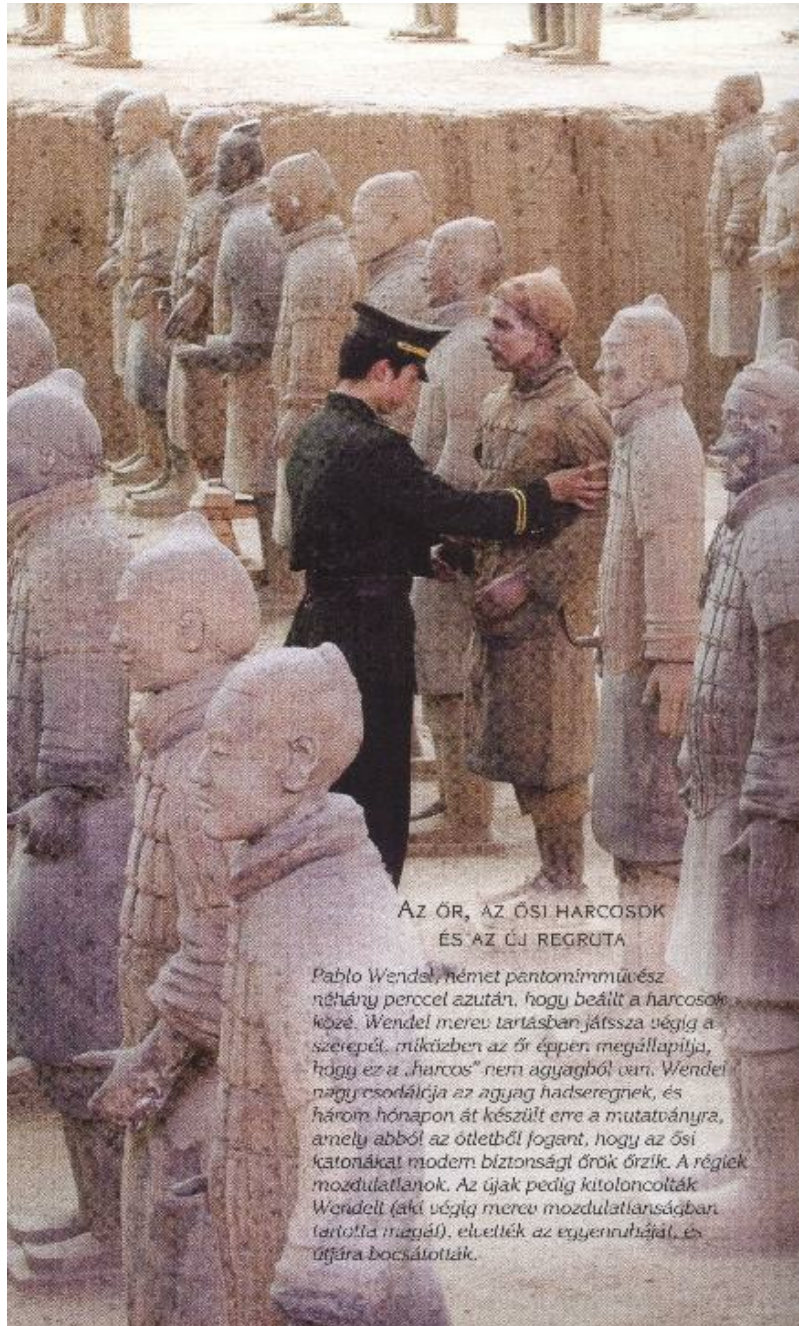
*Az arc jéghideg, a kezek
kézenlélthen, hogy
bármelyik pillanatban
számszerj után kapjanak.
Ahogy valaki a szemé elé
kerül, lóm jog.*

*Balra: Barátságosnak
látszik. Akár meg is
kérdzhetnék tőle: -
Bocsánat, uram, mit
jelentsen ez a fejfedő
rohamszíjjal, s hozzá
ez a kontyocska?*

*A felhúzott szemöldök
és a háltárgy
mosoly visszafojtott
hámozéréket sejtet.*

AZ ŐR, AZ ŐSI HARCOSOK
ÉS AZ ÚJ REGRUTA

Pablo Wendel, német pantomímművész néhány perccel azután, hogy beállt a harcosok közé. Wendel merev tartásban járassa végig a szerepét, miközben az őr éppen megállapítja, hogy ez a „harcos” nem agyagból van. Wendel nagy esodálítja az agyag hadseregnek, és három hónapon át készült erre a mutatványra, amely abból az ötletből fogant, hogy az ősi katonákat modern biztonsági őrök őrzik. A régiek mozdulatlanok. Az újak pedig kitoloncolták Wendelt (aki végig merev mozdulatlanságban tartotta magát), elvették az egyenruháját, és újjára bocsátották.

KÖPÁNCÉL A GONOSZ TÁVOLJTARTÁSÁRA

A mésző pikkelyekből készült páncélruházatok az egyik újonnan felfedezett veremben egykoron úgy lógtak a falakon, mint a kabátok a ruhásszekrényben. Amikor a verem leégett és a tető beomlott, a rézkapcsok elkezdtek rozsdásodni, és a köpáncélat idővel ezemi köpikkelyre hullott szét. Aprólékos restaurátori munkával sikerült a köpikkelyeket újra összeilleszteni. A köpáncélat gyakorlatilag teljesen használhatatlan volt, ám a hiedelem szerint a mésző ereje a gonosz szellemeket távol tartja.

Balra lent: Levedlett kgyőbőre emlékeztető köpikkely borítás.

Jelent: Tony felpróbál egy gyaridából készült sisekmácsolatot

Megjegyzések

[←1]

Li Yuning bevezetője a *The First Emperor of China* című könyvhöz.

[←2]

Megtévesztő módon a Han (Han) dinasztia, mely egyben Kína fő etnikai csoportjának is a nevét adja, nem azonos a Han (*Han I IS*) Fejedelemséggel, melyet a Qin annak idején hat másik fejedelemséggel együtt legyőzött, s melyet olykor *Hann* néven jelölnek.

[←3]

Noyan ül (Nojon-úl) a mai mongol fővárostól, Ulánbátortól ötven kilométerre északra fekszik. A Xiongnuval (Hsziungnu) és Noyan Uullal az *Attila, a barbár király* című könyvemben foglalkozom részletesen (General Press, 2006)

[←4]

Burton Watson angol fordításában függelékként: *Records of the Grand Historian: Qin Dynasty*.

[←5]

A Jangce szó egy ősi kompátkelőhelyet jelölt a folyó alsó szakaszán. Modern kínai neve Chang Jiang (Hosszú-folyó), amely egyre elfogadottabb nemzetközileg.

[←6]

Lewis, *Sanctioned Violence in Early China*.

[←7]

Ezek az anekdoták Sima Qian: *Statesman, Patriot and General in Ancient China* című művében szerepelnek Bodde angol fordításában.

[←8]

Két betűt használnak a források a nevéhez, (kormány) és IE (igazságos), s mindkettőt zhengnek ejtik.

[←9]

Zhanguo Ce: Strategems of the Warring States (Kr. e. III. század).

[←10]

A legjobb beszámoló Ledderose és Schlombs *Jenseits der Grossen Mauer* című munkája, mely sok kínai forrást tartalmaz.

[←11]

A keletkezési idő bizonytalan. Talán Han. De a kivitelezés és az érzelmesség alapján akár Qin-korszakbeli is lehet.

[←12]

Ledderose és Schlombs *Jenseits der Grossen Mauer* című könyvéből idézve.

[←13]

Egy másik forrás (Zhanguo Ce: Stratagems of the Warring States) egy bizonyos Yao Jia nevű embert kever bele a történetbe, de Bodde a forrást megbízhatatlannak nevezi: „Li Si indítékai meglehetősen erősek, s ezért nincs meggyőző ok a felmentésére”.

[←14]

Az idézetet Selby, *Archery Traditions of China and Chinese Archery* című könyvéből vettem, mely fő forrásként szolgált ehhez a részhez.

[←15]

Lehetetlen kifeszíteni egy háromszázötven kilós íjat kézzel, még fekvő is. Szupernehézsúlyban a világrekord ma négyszáznegyven kilogramm. „Repülő íjászatban” az amerikai Harry Drake fekvő, lábát az íjnak támasztva, két kézzel feszítette meg a húrt. Íjának húzóere „csak” százharminchat kilót tett ki. Ahhoz, hogy valaki ennek a a két és félszeresét kihúzza, emelőszervezetre vagy csörlőre volt szükség, (ezerhatszáz évvel később

Európában fel is fedezték ezt a szerkezetet), noha ilyen tárgyi lelet nem maradt fenn. Másfelől viszont a súly mértékegységei az idők folyamán megháromszorozódtak, ennek folytán lehetséges, hogy olyan számszeríjról beszélünk, melynek húzó súlya mindössze százhusz kilogramm volt.

[←16]

Needham, *Science and Civilisation in China*, 5. kötet, 3 rész

[←17]

Zeng Gongliang, Needham idézetében, *Science and Ciuilisation in China*, 5. kötet, 30. fejezet, 122. oldal.

[←18]

Ez tovább bonyolítja a helyzetet, a Huang Di ugyanis hangzásában hasonlít a *huáng* szóra, amely sárgát jelent, és szójátékra csábít, s amellyel a legendás „Ötök” egyikére, a Sárga Császárra asszociálhatunk.

[←19]

Talán a leghírhedtebb példa a nácik által 1933. május 10-én Berlinben elégetett húszezer zsidó könyv. Egy Wikipedia cikk ötven további példát is sorol, köztük Salman Rushdie *Sátáni versek* című kötetét, melyet a moszlimok égettek el, vagy három keresztény gyülekezetet az Egyesült Államokban, ahol a Harry Potter-könyveket vetették a lángok közé.

[←20]

Ez az elemzés Hulsewé *Remnants of Qin Law* című munkáján alapszik.

[←21]

Ledderose és Schlombs, *Jenseits der Grossen Mauer*, 212-13 oldal.

[←22]

Ötszáz *bu* hosszú (1 *bu* = 1,38 méter) és ötven *zhang* széles (1 *zhang* = 2,31 méter), Loewe, *Records of Han Administration* című munkája alapján.

[←23]

A Kínai Társadalomtudományi Akadémia Régészeti Intézetének munkatársai végezték el a munkát a Xiani Régészeti Kutatóintézettel együttműködve.

[←24]

Lewis, *Writing and Authority in Early China*

[←25]

Ez némi túlzás, mert csak néhány pecsétet találtak, de kutatók egyetérténekek abban, hogy Sean jó nyomon jár.

[←26]

Rawson: *The Eternal Palaces of the Western Han*. (A Nyugati Han örök palotái)

[←27]

Die Herstellung der Terrakotta-Armee, Ledderose es Schlombs könyve, *Jenseits der Grossen Mauer*.

[←28]

Munkájára Lothar Ledderose is hivatkozik *Ten Thousand Things* című könyvében

[←29]

A konkrét állítás Eleanor von Erdberg *Die Soldaten Shih Huang TVs* című munkájában szerepel.

[←30]

Ha fordítva hordta valaki, az azt jelentette, hogy gyászol, mert ezzel az északi barbárokat utánozta, és azt jelezte, hogy „hátat fordít az életnek”.

[←31]

A „fénymáz” 1922-től szerepel az *Encyclopaedia Britannicában*, és ma már része a *..Decorative Arts and Furnishings”-nek.

[←32]

Yuan Zhongyi: *Hairstyles, Armour and Clothing of the Terracotta Army*.

[←33]

Botanikai megjegyzés: sokéves szakmai vita után a fa a *Toxicodendron vernicifluum* nevet kapta. A lakkfa rokon más mérgező fákkal, így például a szömörccével vagy a mérgező szömörcefával. Tulajdonképpen a lakk bemegegy a festék alá, és fénylő réteget von fölé.

[←34]

Cristina Thieme: *East Asian Lacquer*, Blänsdorf által idézve, *Qin Shihuang*.

[←35]

Liu et al.: *Influence of Taoism on the Invention of the Purple Pigment Used on the Qin Terracotta Warriors*. (A taoizmus hatása a Qin terrakotta harcosokhoz használt bíbor színezőanyag feltalálására.)

[←36]

drámai (drámába illő) szereplőket (a szerk.).

[←37]

szürke eminenciás (fr.) (a szerk.)

[←38]

A zárójelbe tett szavak nem szerepelnek a kínaiban, de értelemszerűen benne vannak a szövegben. Watson fordítását idézik a leggyakrabban, de íme egy másik: „Megtöltötték a sírkamrákat paloták és tornyok modelljeivel, és a Száz Hivatalnokkal, értékes edényekkel, drágakövekkel, és csodálatos kincsekkel kiegészítve. Számszerűen mechanikus kioldókkal nyújtottak védelmet a betolakodókkal szemben. Az ország különböző folyóit, a Jangcét, a Sárga-folyót, és magát az óceánt is higannyal utánozták, és egy mechanikus eszköz hullámokat produkált. Fölül a csillagokat és az égboltot, alul pedig a Föld valóságos domborművét jelenítették meg. A lámpákat bálnaolajjal töltötték fel, hogy folyamatosan égjenek.”

[←39]

Sima Qian részletez egy fedőtörténetet, melyet Chen She talált ki. Fusu, az igazi trónörökös halott, de a köznép ezt nem tudja, ugyanez a helyzet egy tábornokkal, aki lehet, hogy életben maradt az Első Császár hódításai után. Mi volna, ha Chen She Fusunak adja ki magát, segítőtársa pedig tábornoknak? Meg is próbálkoznak ezzel a csellel, de sokra nem mennek vele, úgyhogy a történet csak egy lábjegyzetre elegendő.

[←40]

Sima Qian idézi az Első Császárról írt biográfiájának végén a *Nagy Történész Feljegyzéseiben*.

[←41]

államcsíny (fr.) (a szerk.)

[←42]

Ezeket az idézeteket az Archeológiai Team jelentése tartalmazza, kiemelve Blänsdorf *Qin Shihuang* című munkájából

[←43]

David Icove: *Scientific Investigations and Modeling of Prehistoric Structural*

Fires at Chevelon Pueblo; a tanulmány a tűzvédelem tudományos és technológiai kutatásának nemzetközi szimpóziumára készült, Cincinnati, 2006. január.

[←44]

Már megint a problematikus szó, a *keng*, melyben keveredik az „eltemet, megöl” régi jelentéstartalom a kiegészítő újjal: „élve eltemet”. De Mao nyilván nem arra utal, hogy negyvenhatezret *élve* eltemettek.

[←45]

Polly Kwong fordította kínairól angolra. Magyar fordítás: Erdélyi András

[←46]

Li Yuning, *The First Emperor of China* című kötete tartalmazza.

[←47]

Ez leegyszerűsítve egy teljes hadjáratot jelentett, melyben minden Qin-vezetőnek megvolt a maga jelenkori megfelelője, köztük a lojális Li Si miniszternek, és az áruló minisztereknek, Lü Buweinek és Zhao Gaónak is.

[←48]

Aranyköpés, frappáns mondás (fr.) (a szerk.)

[←49]

Fowler: *Uses of the Past*

[←50]

Yang Zhongtang: *Tracing the Source of Material of Stony Armours*.

[←51]

Blänsdorf, *Záró jelentés 2006: Testing and Optimising Conservation Technologies*.

[←52]

Thomas Warscheid and Curt Rudolph: *Microbiological examinations*.

[←53]

Xian-Janssen Pharmaceutica Ltd, közös vállalat négy kínai céggel együtt.

[←54]

Ilaria Bonaduce és Maria Perla Colombini: *The Binding Médium of the Terracotta Army Polychromies*, Blänsdorf, Záró jelentés 2006.